

ΙΩΝΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

ΕΘΡ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΠΡΩΤΙΝΟ ΣΥΝΑΠΑΝΤΗΜΑ

ΔΙΑΛΥΜΕΝΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΗ

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΗ

ΛΕΒΑΝΤΙΝΙΣΜΟΣ

ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΗΣ

ΙΔΑΝΙΚΑ

ΆΛΛΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΦΥΛΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Η ΦΥΛΗ

ΤΟ ΑΙΩΝΙΟ ΔΙΑΒΑ

ΙΩΝΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

*«Αφετε τους νεκρούς θάψουν
τους εαυτών νεκρούς».*

ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ
ΕΝΟΣ ΝΕΟΥ ΠΟΥ
ΑΝ ΚΑΙ Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΗΤΑΝΕ ΦΩΤΕΙΝΗ
ΑΠΟ ΖΩΙΚΗ ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΒΙΑΣΤΗΚΕ ΝΑ ΠΙΘΑΝΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το «Όσοι Ζωντιανοί» δημοσιεύθηκε κατά τις αρχές του φθινοπώρου του 1911. Σημειώνει το πέρασμα του Ίωνος από την Πόλη και την προσπάθεια του από κει να συλλάβη ολοκληρωτικά το πρόβλημα του Ελληνισμού μέσα στην Ανατολή.

Την Πόλη είχε πρωτογνωρίσει κατά τα τέλη Ιουνίου του 1904 περαστικός, ταξιδεύοντας για ν'αναλάβη τη διεύθυνση του υποπροξενείου του Πύργου στη Βουλγαρία. Ξαναπήγε το Μάιο του 1907, όταν διορίστηκε στην πρεσβεία, και με διάφορα διαλείμματα έμεινε κει ως στα 1909. Αλλά και κατόπι ξαναπήγε πολλές φορές πριν τελειώση να γράφη και δημοσιέψη το «Όσοι Ζωντιανοί».

Τούτο είναι το λιγώτερο γνωστό από τα δημοσιευμένα έργα του, αλλά πιστεύω πως όσο θα περνούν τα χρόνια και θ'απομακρύνεται η κρίσιμη για την Ανατολή περίοδος, από τα 1908 ίσαμε το 1922, τόσο θ'αποχτά μεγαλύτερο ενδιαφέρον το βιβλίο τούτο, γιατί ζωγραφίζει την

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

αντίδραση της εναισθητης και πλούσιας ψυχής ενός, που είχε κλείσει μέσα του και ζούσε καθημερινά το πρόβλημα του ελληνισμού, ενάντια στα προμηνύματα της τότε επερχόμενης σκοτεινής θύελλας. Αυτή, οι αιτίες κ' οι συνέπειες της ανάγκη πρώτα να'χουν απομακρυνθή αρκετά για να νοιώσωμε την έκταση και τη σημασία των. Πάντως η εικόνα των τελευταίων χρόνων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, παρουσιασμένη από τέτοιον άνθρωπο, θα είναι πολύτιμη ιστορικώς.

Τραγικά κι ωσάν προφητικά ηχούν τώρα, μετά όσα μεσολάβησαν, πολλά λόγια του βιβλίου τούτου. Είναι ίσως το μεσιότερο σύγγραμμα της λογοτεχνικής σειράς των έργων του αδελφού μου. Τούτο οφείλεται βέβαια στη συρροή πολλών χαρακτηριστικών παραγόντων· πρώτα στην ακμή της ηλικίας και τη σχετικήν πείρα του Ίωνος· έπειτα στο υποβλητικό του τόπον, όπου γράφηκε, στο περιβάλλον της Πόλης, της καρδιάς της Ανατολής· έπειτα στη στιγμή των πολιτικών πραγμάτων, οπότε τ' ανατολικό ζήτημα, και ειδικώς η μελλοντική υπόσταση του Ελληνισμού, στεκόταν εις τον αθέρα ξουραφιού· τέλος εις το δέσιμο της φιλίας και της συνεργασίας του Ίωνος με δύο πρόσωπα, με τα οποία είχε βαθειά ψυχική συγγένεια και στενώτατη πνευματικήν επαφή.

Αναφέρει στο βιβλίο αυτό, χωρίς να τους ονομάζη, και τους δύο τούτους φίλους.

Στον έναν αφιερώνει το βιβλίο· στον Περικλή Γιαννόπουλο, που είχε αυτοκτονήσει την άνοιξη του 1910. Θυμώμαι πάντα τη σύμφυχη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ταραχή του αδελφού μου στην πρώτην είδηση του θανάτου αυτού και τη σιωπηλή κι αφανέρωτη λύπη του, που ακολούθησε. Χαρακτηριστική είναι η εξής λεπτομέρεια: τ' απόγεμα της 8 Απριλίου είχε λάβει κάποιο δελτάριο με φωτογραφία του γνωστού επεισοδίου της ψευδιακής ζωοφόρου στον Παρθενώνα, όπου έφηβος πεζός συγκρατεί ατίθασο άλογο, και με λίγα λόγια του Γιαννόπουλου αποχαρτιστήρια: «Τι κρίμα να μη σας ιδώ. Φεύγω για Θεσσαλίες. Τι κρίμα!» Ανατινάχτηκε, μον το' δειξε αναφωνώντας «νήγε να σκοτωθή!» και αμέσως έτρεξε να ιδή μήπως τον πρόφτανε. Ο Γιαννόπουλος έβλεπε κατά τον ίδιον τρόπο τα πράγματα όπως ο Ίων· είχαν όμοια καλλιτεχνικήν εναισθησία, ισοδύναμη περιφρόνηση για τες μικρότητες των ανθρώπων και παραπλήσιαν ειρωνική και μαστιγωτική διάθεση μπρος εις το δουλικό φρόνημα της διενθόνουσας τάξης των σύγχρονων Ελλήνων, τον ίδιον αστέρευτον ενθουσιασμό για την ανθρωπιστικήν ιδέα του ελληνισμού, ίσο θάρρος κι αποστολικό πνεύμα. Παρουσίαζαν όμως τη διαφορά πως ο Γιαννόπουλος δεν είχε συνθετικήν ικανότητα, επιμονή και δραστηριότητα ανάλογες προς την καλλιτεχνική του αντίληψη και προς τη μόρφωσή του, ενώ ο Ίων, τύπος αρχικού ανθρώπου, συστηματοποιούσε ακούραστα τες ιδέες του σ' οργανικά σύνολα και τότε δεν μπορούσε πια να μένη άπραχτος, παρά αναλάμβανε με πείσμα να εφαρμόση ενθύς ο ίδιος ό,τι θεωρούσε ανάγκη να πραγματοποιηθή. Ο Γιαννόπουλος ήτον μάλλον αισθητικός παρά εργατής, αλλά η λεπτή κ' ευγενική του φύση κι η πρωτοτυπία που είχε στην

κρίση τον έδιδαν μορφή εξαιρετικά γοητευτικήν. Αυτή επίδρασε βαθιά, και θα επιδρά επί πολύ ακόμη, στην ελληνική σκέψη και καλλιτεχνία κι ο θεληματικός θάνατός του, τον οποίον αποσάσισε όταν ένοιωσε οριστικά την αδυναμία του να παρασύρη τους Έλληνες του καιρού του προς τα ιδανικά του, πιστοποιήσε στα μάτια και των πλέον άπιστων την ειλικρίνεια της αποσιώσεώς του σ'αυτά και βοήθησε αποτελεσματικά στο να τα προσέξουν τα ίδια περισσότερο.

Πώς ε γνώρισ' ο Ίων τον άλλο φίλο, τον κύριον Αθανάσιο Σουλιώτη, περιγράφει ο ίδιος μέσα στο βιβλίο τούτο και πώς άρχισε η συνεργασία των, που βάσταξε ίσαμε το θάνατό του. Ο κ.Σουλιώτης ήτον τότε αξιωματικός του πεζικού και είχε πάγει πρώτα, κρυφά από την τουρκική κυβέρνηση, με το ψευδώνυμο «Νικολαΐδης» στη Μακεδονία, όπου εργάσθηκε κυρίως για την οργάνωση της Θεσσαλονίκης, κ' ύστερα στην Πόλη, όπου ευρισκόταν ήδη ο Ίων. Οι δυο τους ίδρυσαν εκεί μυστικήν οργάνωση και, αφανείς, την εκίνησαν μερικά χρόνια, παρά τα μύρια εμπόδια και παρά τες αντιδράσεις της κεντρικής υπηρεσίας της Αθήνα. Η υπηρετούμενη από την οργάνωση εκείνη πολιτική γραμμή, που είχανε χαράξει από τότε και την οποία με τη μελέτη των εξελισσόμενων πραγμάτων καθόρισαν σαφέστερα και τροποποίησαν βαθμιαία, υνήρξε η πρωταρχική αιτία της διαφωνίας και ύστερα της αντιθέσεως του Ίωνος προς τον κ. Ε.Βενιζέλο. Ξέσπασε η διαφωνία αυτή πρώτη φορά σ' ανοιχτά όταν έκλεισε η βαλκανική συμμαχία, που στηρίχθηκε στην εργασία

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

την ετοιμασμένη από τη μουσικήν οργάνωση της Πόλης, και αποφασίστηκε ο βαλκανικός πόλεμος του 1912. Η αντίθεση απλώς οξύνθηκε κατά τον παγκόσμιο πόλεμο και επισφραγίσθηκε με το φόνο του Ίωνος στα 1920. Γι' αυτά όμως όλα θα γίνη λόγος εις τους τόμους των καθαρά πολιτικών έργων του αδελφού μου.

Από το βιβλίο τούτο φαίνεται πως η ψυχή του ωρίμασε στην Πόλη. Ποτέ κατόπιν δεν τον άρκεσ' η Αθήνα με το επαρχιώτικο, στενό, κοινωνικό και κρατικό της πνεύμα· και πριν δεν τον εχωρούσε, αλλά δεν είχε ενρή ακόμη τρόπο πώς να σπάση τα τοιχώματα της φυλακής. Αυτό τον έλευσε και το' ψαχνε παντού, το ήφερε στην Πόλη, κάτι πιο βαθύ και γενικό κάτι θερμότερο και ουσιαστικότερο. Το είχε προσιθανθή και δοκιμάσει στη Μακεδονία και στη Θράκη, αλλά στην Πόλη το πέτυχε πληρέστερο και μαζωμένο, σαν από πηγή ζωντανή κι αμόλυνη· κι αυτό ήταν το ανατολικό ιδανικό, ξεχωριστή δυναμική εστία μέσα στους ανθρώπινους πολιτισμούς, το ιδανικό, που είχε αναγνωρισθή συνειδητά και διατυπωθή από το Μέγ' Αλέξανδρο έμπραχτα, που κατόπιν ζυμώθηκε και πήρε εσώτερο χαρακτήρα και σταθερώτερη χροιά με το προζύμι του χριστιανισμού και της ορθοδοξίας και προσμένει να βγη μέσ' από τη σημερινή σύγχυση και κρίση της Ανατολής με νέαν, αναγεννημένη μορφήν. Έκτοι' ο αόριστος πόθος προς έκφραση του ελλητισμού και ανατολισμού, που ανάβριε μέσ' απ' την ψυχή του Ίωνος, τον έτρεφε, αλλά και τον έτρωγε ανικανοποίητα, ως εις την ώρα του θανάτου.

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

Τέτοια είναι η καταγωγή, τέτοιο το θέμα και τέτοιος ο σκοπός του βιβλίου αυτού. Αν είχε γραφή διαφορετικά, δηλαδή ως πολιτική μελέτη, και όχι με λογοτεχνικό τρόπο, θα το είχαν ίσως προσέξει τότε περισσότερο, αλλά νομίζω πως είναι εντύχημα που γράφηκε όπως γράφηκε, γιατί μας περιώδει έτσι κάποια ιδέα της ατμόσφαιρας εκείνης της εποχής, που θα ήταν τώρα, ύστερα απ'όσες καταστροφές συνέβηκαν, χωρίς το «Όσοι Ζωντανοί», αδύνατο να ξαναεικονισθή πιστά.

Φίλιππος Δραγούμης

Αθήνα, 2 Μαΐου 1926.

ΠΡΩΤΙΝΟ ΣΥΝΑΠΑΝΤΗΜΑ

Από τότε που πρωτοπήγε στην Πόλη πέρασαν πέντε χρόνια. Του άρεζε να σημειώνη πάντα τις πρώτες εντύπώσεις για να φυλάγη αποκρυσταλλωμένη τη σπιθοβολή, τη φρεσκάδα και τη δροσιά τους. Το πρώτο αντίκρουσμα δε μας φανερώνει βέβαια τα πράγματα στρογγυλά και γεμάτα, όπως το αργοπορινό, μα τα βλέπομε ξεκομμένα με σωστές και πολύ ορισμένες γραμμές, που αργότερα, όσο και να μείνωμε σ' έναν τόπο, ποτέ δεν ξαναφανερώνονται έτσι.

Ανάμεσα στα τετράδια του είχε και ένα που επιγράφονταν «Πόλη». Τώρα που ξαναυρέθηκε εκεί, το άνοιξε για να δη τι λογής αίσθηση του είχε πρωτοκάμει.

«Όταν περνούσα τον Ελλησποντο τα ξημερώματα, λέει το τετράδιο, ο νους μου στενοχωρημένος χτυπούσε ολούθε, τριγύρω, πάνω στους τοίχους της φυλακής του. Έλληνες ελεεινοί, σας σιχαίνομαι!»

Καλή ψυχαστασιά για να μπαίνει κανείς στην Πόλη. Το ίδιο αισθάνθηκε και τώρα, μα πλατύτερα. Φαντάζονταν και μετάφερνε με το νου του στην Πόλη τον τάδε και τον τάδε

πολιτικό της Ελλάδας και τον τάδε δημοσιογράφο και παραλληλίζοντάς τους με την αυτοκρατορική Πόλη, τους εύρισκε όλους βουτηγμένους σε μίαν ασύγκριτη προστυχιά. Προστυχάνθρωποι, ταπεινότεροι και από τους ταπεινότερους πολίτευόμενους της Πόλης, που τουλάχιστο γνωρίζουν τους Τούρκους από κοντά και ξέρουν να τους πολιτεύονται και η πονηριά τους ακονίζεται καθημερινά και συναισθάνονται την ελληνικότητά τους με το να τους αναγκάζουν οι τριγυρινές ξένες φυλές να μην ξεχνιούνται. Οι Έλληνες του κράτους παραστράτισαν και κατάντησαν Ελλαδικοί-αλλοιώτικο είδος ζώο.

Να μην ακούσουν για τους εξωμερίτες, που τους ταράζουν τα πάντα. Οι άνθρωποι με τα φεσάκια είναι άξιοι μόνο για ανάλατες αττικές ειρωνίες. Έχουν πολύ πνεύμα οι Ελλαδικοί· προ πάντων οι Αθηναίοι και οι Μωραΐτες! Την ησυχία τους, τη ζωούλα τους να κοιτάζουν, αυτό τους νοιάζει μονάχα, και να μη δουν πάρα πέρα. Η Ανατολή δεν υπάρχει γι'αυτούς, ούτε και η Δύση. Η Δύση είναι το Παρίσι, καθώς φαίνεται, γιατί ακούς έξαφνα και σου λεν μερικοί· «Όποιος δεν είδε το Παρίσι δεν είναι άνθρωπος». Μα κι αυτό λίγο τους σκοτίζει. Όπως και να'ναι, κουτσά στραβά ζουν και πορεύονται. Όσοι δε βρουν δημόσια θέση ή υπαλληλία σε τράπεζα ή σ'εφημερίδα, εργασία πρόχειρη, όσοι δεν ευχαριστιούνται με τη δύσκολη

ΠΡΩΤΙΝΟ ΣΥΝΑΠΑΝΤΗΜΑ

καθημερινή δουλειά, φεύγουν στην Αμερική, όπου τρέχει το χρυσάφι στους δρόμους! Η τυχερή εργασία και το εύκολο κέρδος στην Αμερική βρίσκονται, γιατί οι Έλληνες δεν πρέπει να κοπιάζουν και πάρα πολύ· είναι πολύτεμα όντα. Πέρα από το άμεσο ατομικό συμφέρο αρχίζει η τέλεια και βαθύτατη αδιαφορία και το λογοκοπάνισμα για την επιφάνεια κάθε πράγματος. Ενθουσιασμός μόνο για το συμφέρο τους συναρπάζει. Τα άλλα είναι λόγια, μαζί και τα εθνικά ιδανικά και άλλα τέτοια κουροφέξαλα. Όποιος τύχει και δεν ακολουθεί το κοπάδι είναι τρελός. Βέβαια όποιος έχει κερδίσει κάμποσα χρήματα μονομιάς δίνει και κάτι στο στόλο ή στα νοσοκομεία για να ακούγεται το όνομά του. Το εύκολο κέρδος αγοράζει την εύκολη δόξα. Μόνο κόπος να μη γίνεται.

Και οι πολιτικοί τους, οι αδιόρθωτοι κομπογιαννίτες, πανομοιότυποι με τη μάζα των ατόμων, έχουν σκοτωμένο για την ησυχία τους τον ενθουσιασμό για ό,τι άλλο, παρά για το ατομικό τους πολιτικό συμφέρο. Οι καλλίτεροι τους συλλογίζονται καμιά φορά, από ντροπή πια-τι διάβολο;-και τα συμφέροντα του κράτους. Μα το κράτος αυτό το έχουν για ξετελειωμένο και σαν τσιφλίκι τους και, επειδή είναι μπαλωματήδες, κάθε τόσο κάνουν να μπαλώσουν μερικά του ψεγάδια στη διοίκηση, για να μην παραπονιέται και πάρα πολύ ο κοσμάκης ο ψηφοφόρος ή η

ρητορικότατη αντιπολίτευση με τις τέλειες πατσαβούρες της, εφημερίδες. Προπάντων το κόμμα πρέπει να μένη στα πράματα όσο μπορεί περισσότερο. Υπάρχουν και διαφορές κάποτε αναμεταξύ του βασιλιά και μερικούς πολιτικούς του· ο βασιλιάς το βασιλείο του το θέλει να γίνει Βέλγιο, αλλά Βέλγιο δίχως στρατό, θωρακωτά και άλλα τέτοια άγρια μηχανήματα, ενώ οι πολιτικοί του άλλος το θέλει Μονακό και άλλος Ελβετία. Τι τους ταράζουν πάλι κι αυτοί οι Κρητικοί; Τι θέλουν πια κι αυτοί οι Μακεδόνες; Δε θα μας αφήσουν τέλος πάντων ήσυχους ναυτειιάσωμε το ζωολογικό μας κήπο στο Φάληρο; Στις Βρυξέλες και στο Μονακό υπάρχουν ζωολογικοί κήποι. Έπειτα έχομε και το σύλλογο των ζωόφιλων να ιδρύσωμε και το αρχαιολογικό μουσείο να σιάξωμε για να μας θαυμάζουν οι ξένοι, έχομε και νόμους να συντάξωμε και να ψηφίσωμε για τα συμφέροντα του κόμματος, έχομε το κάτω κάτω και τις δουλίτσες μας και την ησυχία μας να κοιτάξωμε!

Και όλα τα δείγματα από την Ευρώπη τα φέρνουν. «Στο Παρίσι κατασκευάζονται οι τέλοιοι κορσέδες» είπε μια κυρία, και αμέσως έφεραν δείγματα από το Παρίσι. «Στη Γαλλία κατασκευάζονται και τα συντάγματα» είπαν οι πολιτικοί και έφεραν δείγματα από τη Γαλλία και έκοψαν και έραψαν ένα σύνταγμα για το Βέλγιο τους. Και έπειτα κολλήθηκαν στο χαρτί αυτό σαν τα στρείδια στα σαπιοκάραβα.

ΠΡΩΤΙΝΟ ΣΥΝΑΠΑΝΤΗΜΑ

Και οι δάσκαλοι εξακολουθούν να αρχαιοκοπανίζουν αεροβατικότητα επάνω στα κεφάλια των παιδιών του έθνους. Αυτοί τέλος πάντων δίνουν ένα ιδανικό! Και τα γεροντοκόριτσα, οι εφημερίδες, αεροκοπανίζουν, τσιρίζουν, συκοφαντούν και βρίζουν μην έχοντας ιερό τίποτα. Διδάσκουν κι αυτές το λαό! Μα μήπως και οι πολιτικοί της Ελλάδας δε φτειάνουν τάχα κι αυτοί ένα ιδανικό; Λίγο το έχεις να γίνη η Ελλάδα Μονακό ή αρχαιολογικό μουσείο;

Και αυτή η φάρα θα πάρη την Πόλη!

Μα παρακάτω έλεγε το τετράδιο σα ρυθμικά:

«Γεμάτο πίκρα είναι το πρώτο αντίκρουσμα της Πόλης, μα τα πλούτια της βράζουν μέσα μου. Που είναι η φτώχεια και η ξεραϊλα, που μ'έδερναν τις περασμένες στην Αθήνα; Τριγυρνώ τα πυρωμένα μεσημέρια μέσ' στους δρόμους και δεν ξέρω τις ώρες ...

«Αλλόκοτη είναι η ανάγκη του προσκυνήματος. Μόνο να πηγαίνω ως στο μέρος που με συγκινεί, μόνο αυτό μου φτάνει ...

«Τι να πρωτοθυμηθώ στον Ιππόδρομο; Τον Κωσταντίνο, τον Ιουστινιανό, τους Ίσαυρους, τους Μακεδόνες; Ή τον καιρό που άφηναν οι άνθρωποι να γίνεται ερείπια ο τόπος αυτός της ζωής και κάθε ταραχής ανθρώπινης; Αυτός ο καιρός είναι πιο σιμά μου. Όταν ξέπεφτε το κράτος και ο Ιππόδρομος, βασιλεύαν οι

Κομνηνοί και οι Παλαιολόγοι και ήταν οι ελληνικότεροι από τους βασιλιάδες. Πολεμούσαν οι άμοιροι, πολεμούσαν να βαστάξουν κάτι, γύρευαν από παντού βοήθεια, και να φραγκέψουν ίσως, για να γλυτώσουν το κράτος, θέλησαν την αδυναμία τους την έβλεπαν, τη δύναμη την ένοιωθαν και τίποτε δεν έκαναν. Σας αγαπώ, ω στερνοί βασιλιάδες μου, γιατί είστε Έλληνες και δυστυχημένοι. Αν με είχαν μάθει την ιστορία μου τη βυζαντινή εκείνοι που με μάθαιναν τα γράμματα, θα ήξερα να ξυπνώ πότερες ψυχές της περασμένης ζωής. Τώρα σα λάβα πυρωμένη χυμίζει από μέσα μου η αζεδιάλυτη μπλεγμένη ιστορία των αυτοκρατόρων...

«Οι Τούρκοι νοιώθουν τα ερείπια και τη σχέση τους με τη ζωή. Στους τοίχους τους αρχαίους των κάστρων των βυζαντινών ακουμπούν τα σπίτια τους κι απάνω στους πύργους αφήνουν και φυτρώνουν δέντρα και χαμόδεντρα και χορτάρια. Δεν τους μέλει τους ζωντανούς ποιος έχει χτίσει τα ερείπια ούτε γιατί και η αδιαφορία αυτή είναι ζωή. Αντί να γκρεμίζουν και να ξαναχτίζουν τοίχους, μεταχειρίζονται τους παλιούς. Κι αυτό είναι ζωή ...

«Παραμονή του Άη-Γιαννιού του Κλήδονα τη νύχτα περπατούσα κι είδα φωτιές στα σοκάκια και στους μαχαλάδες τους ρωμαίικους και τ' αγώρια πηδούσαν από πάνω χωρίς να καίγονται. Τα κορίτσια θα περίμεναν να ξημερώση, να ιδούν τι θα βγάλη ο κλήδονας για ριζικό τους...

ΠΡΩΤΙΝΟ ΣΥΝΑΠΑΝΤΗΜΑ

«Γνώρισα έναν παπά στο αγίασμα της Άγιας Βλαχέρνας και ήρθε μαζί μου, που πήγαινα στο Πενταπύργιο κοντά στα κάστρα. Είναι κάτι πύργοι σπαρμένοι εδώ και κει κι έχουν φυτρώσει δέντρα πυκνά και πολλά τριγύρω· ανάμεσα σε κάτι τάφους τούρκικους, πνιγμένους μέσα στον ίοκιο και στη δροσιά και μπλεγμένους στα χαμόκλαδα, είναι κρυμμένο ένα ησυχώτατο τζαμί· τόπος ταιριασμένος για την ατάραχη την απαλή, τη σιωπηλή, την τούρκικη τη σκέψη. Σ'έναν από τους πύργους είναι μια καταχωσμένη πόρτα, που μόλις χωρούσα να περάσω. Σηκώθηκε ένα κερκινέζι ή καμιά κουκουβάγια και φτερούγισε στα σκοτεινά και ξέφυγε από μια τρύπα· ένα σταχτί φτερό έπεσε σιμά στα πόδια μου. Ένα σκυλί –ή ήτανε τσακάλι; ή αλεπού;- τρόμαξε και βγήκε σιωπηλά από μιαν άλλη τρύπα στο φως και χάθηκε στα χαμόκλαδα. Ανατριχίασα ...

«Πέρασαν τα μεσάνυχτα και χόρευαν μέσα μου χορό σατανικό όλες οι ταραχές της μέρας. Η μια κουτρώντας με την άλλη την ανάβει περισσότερο και τσούζουν και καίουν σα λαβωματιές, και όλο ξετρελαίνονται και ζωντανότερες γίνονται και θέλει η καθεμιά να γεμίση τον κόσμο και τις άλλες να τις πνίξη. Κοντεύει να φέξη η αυγή και να χαράξη άλλη μέρα και εγώ μένω άγρυπνος με μια θέρμη υπεράνθρωπη και τόσο σκληρός, που ουδέ ο ύπνος με πιάνει ...

«Άξαφνα στη σιγαλιά της νύχτας ένας άνεμος φύσηξε δυνατός, τρελός, σα να ήθελε να σαρώση τον κόσμο. Και είπα του ανέμου· «Βρε αδερφέ μου, τι σ'έπιασε και ήρθες να χαλάσης την ησυχία μας και να μας συνταράξης έτσι; Καλά ήμαστε όπως ήμαστε»...

«Πώς ξέρουν και μπερδεύουν τη ζωή οι άνθρωποι! Θα ήταν τόσο απλή χωρίς αυτούς και τόσο βαθύτερη και τόσο πιο αληθινή. Θα ήμουν σαν το κύμα εγώ, θα ήμουν σαν το χορτάρι εγώ και σαν τον άνεμο και σαν το βράχο. Δεν είμαι άνθρωπος, αφού οι άνθρωποι δε μ'αρέσουν. Μα, ενώ έπρεπε να είμαι κάτι άλλο, έχω του ανθρώπου τη μορφή και όλα τα πράγματα μ'αναγκάζουν να πάω στη θέση μου, να κάνω τον άνθρωπο, να ζω σαν άνθρωπος, να είμαι άνθρωπος...

«Είναι σκληρή η αίσθηση πως χάνεται η Πόλη για μας ολότελα, μα δε με ταράζουν βυζαντινά όνειρα τόσο, όσο η γνώση πως, είτε την έχουμε είτε δεν την έχουμε την Πόλη, είμαστε μέτριοι, ψόφιοι, κοιμισμένοι, κακομοιριασμένοι και μέτριοι, μέτριοι. Οι λέξεις «Να πάρωμε την Πόλη» είναι σύμβολο, που δε σημαίνει «Να ξαναυτειάσωμε τη βυζαντινή αυτοκρατορία», παρά «Να είμαστε δυνατοί»...

«Πρέπει να νοιώθω την Πόλη, όπως πρέπει να νοιώθω και την αρχαία και τη μακεδονική Ελλάδα. Δε σημαίνει πως

πρέπει να γίνωμε αρχαίοι Έλληνες ή Μακεδόνες ή Βυζαντινοί. Σημαίνει πως είναι ανάγκη να ξέρω την περασμένη μου ζωή εγώ, να μη λησμονώ τα παλιά καλούπια, που μπόρεσε ναυρή ο Ελληνισμός για να γίνη κράτος ανάμεσα στα κράτη, και, ξανοίγοντας όσο μπορώ την τωρινή ζωή μου, να ξεκαθαρίζω το δρόμο, ναυρώ το νέο τύπο, που θα διαλέξη το έθνος για να γίνη κράτος δυνατό...

«Είμαι όλος άρνηση στην Πόλη και αντιλογία. Η διήγηση των άλλων για την Πόλη μου χαρίζει χίλια δώρα και δεν τα δέχομαι. Η φράση που την ακούω από μικρός «Θα πάρωμε την Πόλη» μου λέει ψέματα. Η Πόλη δεν είναι πια η Πόλη, όπως από τα λόγια των ανθρώπων και τη φαντασία μου την ήξερα-είμαι ε γ ώ. Δεν υπάρχει πια η Πόλη. Στην Πόλη ξύπνησαν και άναψαν μέσα μου όλες οι παλιές οι ταραχές μου και αποκάηκαν και τώρα δεν απόμεινε παρά η στάχτη...»

Αφού τα διάβασε όλα αυτά και άλλα τόσα, είπε·

- Δε νοιώθω κανέναν ενθουσιασμό να με συναρπάξη στην Πόλη, ούτε και την πρώτη φορά που την είδα αισθάνθηκα. Με είχε συνεπάρει τότε ταραχή μονάχα, λύπη και άρνηση. Τώρα δε με πάνει ούτε η λύπη. Συλλογίζομαι άπονα και ψυχρά και λέγω πως εδώ είναι ανάγκη να κάμω κάτι, όσο δύσκολο και να είναι. Φτάνει να έχω αρκετή δύναμη.

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

Την ερχόμενη μέρα ήταν 29 του Μαιού, μέρα Τρίτη, και στοχάστηκε πως πρώτη φορά τέτοια μέρα βρίσκονταν αυτός στην Πόλη και ένοιωσε πάλι πως του ήταν γνώριμα όλα τα αισθήματά του, και τώρα, που τα γνωρίζει, τα παίζει στα δάχτυλά του και τα ορίζει, όχι σαν άλλοτε, που δεν ήξερε καλά τον εαυτό του. Πρωτίτερα φοβούνταν πάντα το άγνωστο, ενώ τώρα δεν υπάρχει άγνωστο γι'αυτόν. Με τον εαυτό του βρίσκεται ταχτοποιημένος: τώρα ζήτημα είναι αν θέλη τίποτε αρκετά, ώστε να το επιχειρήση.

ΔΙΑΛΥΜΕΝΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΠΑΤΗΤΗ

Και ήταν αλήθεια κείνο τον καιρό βαριεστιμένος ή κουρασμένος. Βαριούνταν τη μετριότητα της ζωής του και τη μικρότητα των γύρω ανθρώπων. Έπρεπε να ήταν πρίγκιπας και να κάθεται σε παλάτι και να διατάζει, και ήταν κοινός πολίτης, εκάθονταν σε κοινότατο ξενοδοχείο και δεν είχε κανένα να διατάξει. Γι' αυτό όλο και περπατούσε, γύριζε στα σοκάκια και στους δρόμους της μεγάλης πολιτείας, κάθονταν σ'εξοχικές ερημιές, κίταζε και στοχάζονταν. Μα οι στοχασμοί του ήταν αναλυμένοι και τα όνειρά του σα διαλυμένα σύννεφα. Προπάντων αισθάνονταν πως στην Πόλη δεν είναι ολότελα ξένος, ούτε τώρα ούτε καν την ώρα που πρωτογνωρίστηκε μαζί της, γιατί κάθε στιγμή συναντούσε κάτι που του θύμιζε την ιστορία του. Μη όντας ευχαριστημένος με την τωρινή του κατάσταση γύριζε κατά τους βυζαντινούς καιρούς και τότε λυπούνταν ή χαιρόνταν.

Μια μέρα, καθούμενος μ'ένα νέο μπροστά στην Αγία-Σοφιά και περιμένοντας να τους αφήσουν οι Τούρκοι να μπου-νε μέσα, είπε: «Η ιστορία της φυλής μου, που είναι μέσα μου,

δεν έχει τη δύναμη να καταχτήσει όλη μου την ύπαρξη. Πάντα μου μένει κάποια διάθεση και γι'άλλα.. Δε μου φτάνει η ιστορία μου, δε με γεμίζει όλον».

Και ο νέος άκουγε με κάποια περιέργεια, χωρίς να θέλη όμως και να κοπάση για να νοιώση. Ίσως να απάντησε ανυπόμονα την ώρα που θα΄μπαιναν στη μεγάλη εκκλησία. Ο Αλέξης είπε: «Νάτος, έρχεται ο Τούρκος, που με την άδειά του θα μπούμε στην εκκλησία μας, εμείς, που τετρακόσια χρόνια πρωτίτερα μπαίναμε όποταν και όπως θέλαμε. Και θα μπούμε όχι για να λειτουργηθούμε, παρά για προσκύνημα. Ξέρεις γιατί είναι μοιραία δική μας η Αγιά-Σοφιά; Γιατί έχει μπη στο αίμα μας αιώνες τώρα».

Λέγοντας αυτά είχαν μπη μέσα και κοίταζαν σιωπηλοί τον τρούλο τον τόσο ελαφρή, τα σφαιρικά τρίγωνα, που ενώνουν αρμονικά τις στρογγυλές γραμμές του με το πολυγωνικό το χτίριο, κοίταζαν τις καμάρες με τα πολύτιμα μαυρισμένα χρυσοπράσινα μωσαϊκά, τις κολόνες τις πολύχρωμες, τα μάρμαρα τα ατίμητα, που με τα νερά τους τα συμμετρικά και παρδαλά σκεπάζουν τα τοιχώματα, κοίταζαν το φως, που έμπαινε από τα παράθυρα ψηλά, τις γραμμές, τους ίσκιους και τα χρώματα. Ο Αλέξης, που του άρεζε η αρχιτεκτονική και τα στολίδια της, ένοιωσε μια χαρά γεμάτη και αισθητική,

με μια μονάχα παρατονία, ότι ο τρούλος, το ιερό και τα ψηλότερα μέρη των τοίχων ήταν σοβαντισμένα και έκρυβαν τα μωσαϊκά και τις εικόνες. Ένοιωθε την ομορφιά και το βάθος των χρωμάτων, που θα έβλεπε, αν δεν είχαν σκεπάσει έτσι τα μωσαϊκά οι μουσουλμάνοι. Ένοιωθε το σκοτάδι, που θα έπαιρνε το φως μπαίνοντας από τα ψηλά παράθυρα και αντιφεγγίζοντας στις σκοτεινές εικόνες τις κεντημένες σε φόντο χρυσαφένιο. Είχε δει τον Άγιο Μάρκο στη Βενετία, τις εκκλησίες της Ραβέννας και του Μιστρά, τον Άη Δημήτρη και την Αγία Σοφία της Θεσσαλονίκης, τον Όσιο Λουκά της Βοιωτίας, το μοναστήρι του Δαφνιού. Ο χότζας, που τους ακολουθούσε είδε τον Αλέξη, που είχε τα χέρια του πλεγμένα πίσω, καθώς κοίταζε απάνω, και του είπε πως δεν έχει σεβασμό αρκετό για το τζαμί. Ο νέος δε βάσταξε και είπε:

- «Εμείς, που ήτανε δική μας η Αγία-Σοφιά, δεν έχουμε σεβασμό γ'αυτή!»

Ανεβαίνοντας στο γυναικωνίτη τους ακολουθούσαν αστυνόμοι και χοτζάδες, και είπε του νέου ο Αλέξης σιγαλά: «Είναι πέντ'έξι αυτοί που μας ακολουθούν και μεις είμαστε δυο· αν σ'αυτό το στενό και σκοτεινόν ανήφορο θελήσουν να μας πνίξουν, αφού μάλιστα σφάλισαν και τις πόρτες κάτω, θα μπορούσαν εύκολα. Εύχομαι ένας μας να ξεφύγει, εσύ, που είσαι και

πιο νέος, και εγώ πεθαίνοντας θα σου λέγω πως δεν απαιτώ η ελληνική κυβέρνηση να ζητήσει ικανοποίηση ή αποζημίωση για την τραγική θανά μου, παρά μόνο να μπουν παπάδες μεσ' στην Αγια Σοφιά και με τις μονότονες ψαλμωδίες τους να με βγάλουν να με θάψουν.» Και είχε αλήθεια λαχτάρα εκείνη την ώρα να πέθαινε εκεί, που βρισκονταν, ανεβαίνοντας στο γυναικωνίτη της μεγάλης εκκλησίας. Τι ήταν ο θάνατος, στοχάζονταν, μια στιγμή αγωνία και στενοχώρια, μα έπειτα τι γλυκεία που θα είναι η ησυχία! Αυτός θα τα ξεχνούσε όλα και για τους ανθρώπους θα ήταν περασμένος· θα τον έκριναν, όπως κρίνουν εκείνους που δεν ξανάρχονται. Τέτοια κούραση τον κρατούσε.

Αποκάτω από τις καμάρες του γυναικωνίτη ο νέος έμεινε πιο πίσω λίγο, κρύφτηκε σε μια γωνιά πιο σκοτεινή. Ο Αλέξης γύρισε να τον κοιτάξει και κατάλαβε· του είπε· -«Κανένας δε σε βλέπει, μόν'κάμε το σταυρό σου». Και τον έκαμε ο νέος τρεις τέσσερεις φορές στην αράδα, βιαστικά, σα να ήθελε να ξεσκάση, κ' έπειτα ένοιωθε τον εαυτό του πιο ήσυχο και ευχαριστημένο, σα να ελαφρώθηκε.

Άλλη μέρα, από το πρωί πρωί, περιδιάβαζε άσκοπα μέσα στην Πόλη, πήγε στο μουσείο, πέρασε από την αυλή τη μεγάλη του παλιού σεραγιού, όπου είναι το πλατάνι που κρέμασαν τους γιαντιτσάρους, κοίταξε την Αγιά Ειρήνη, γύρισε στον

Ιππόδρομο, είδε τις βυζαντινές θολωτές στέρνες και έπειτα πήρε τη ραχοκοκκαλιά της Πόλης και πήγαινε και όλο πήγαινε. Στο νου του είχε μια σκέψη: «Αισθάνομαι σαν πεθαμένος που περνάει ανάμεσα στους ζωντανούς». Ένοιωθε σάμπως όλα των ζωντανών τα κατώματα να τα είχε ξεσκολισμένα, όχι μόνο των τωρινών, παρά και των περασμένων και των μελλούμενων ανθρώπων, και σα να ήταν άνθρωπος αιώνας, όχι της τωρινής ούτε της αυριανής ούτε και της χτεσινής στιγμής.

Μεσημέρι είχε φτάσει στα κάστρα. Ανέβηκε πάνω στο μεγάλο τοίχο, που μεριές μεριές φυτρώνουν δέντρα και χορτάρια και με τις ρίζες τους πολεμούν να τον αποχάλασουν. Μέσα κοίτονταν η Πόλη απέραντη, όλο σπίτια· απ' όξω ερημιά, περιβόλια και νεκροταφεία· κι από τις άλλες δυο μεριές βαθεία, μεσημεριάτικα χρωματισμένη, η θάλασσα. Από μέσα έχουν κολλημένα πάνω στο μεγάλο τοίχοι οι Γύφτοι τα σανιδένια χάρβαλά τους, που τα στολίζουν σκουριασμένοι τενεκέδες σε κάτι στενές αυλές βρώμικες, στοιβαγμένες οι μισόγυμνες Γύφτισσες με τα γυμνά ή κουρελιασμένα Γυφτόπουλα. Απ' όξω σκύλοι κοιμούνταν στο ριζωμα των ρημαγμένων πύργων και άλλοι περιδιάβαζαν σα λιμασμένοι, άλλοι έχωναν μ'απελπισιά τη μούρη τους μέσα στους σωρούς τα σκουπίδια και γύρευαν φαγί μαζί με τα κοράκια. Κάποτε περιδιάβαζε και κανένας

Γύφτος γυρεύοντας κουρέλια ή θησαυρούς ή ψόφια άλογα παραχωμένα. Σηκώνονταν που και που αγριοπερίστερα καθώς περνούσε ο Αλέξης περπατώντας επάνω στα κάστρα. Κάργες φτερούγιζαν πολλές, ανταμωμένες, φωνάζοντας πάντα. Από τα ψοφίμια, τα κουρέλια και τα σκουπίδια, που σύναζαν τους σκύλους, τους Γύφτους και τα όρνια, έβγαζε η μεσοκαλοκαιριάτικη του μεσημεριού λάβρα μια βρώμα θεώρατη. Ο ήλιος είχε ρουφήξει το ζουμί των χορταριών και, αφού τα ξέρανε, τά'καιπε κιάλα. Κάτι κακομοιριασμένα χαμόδενδρα ξεροψήνονταν στον ήλιο και μέσα στο σιδερένιο φως, που τύφλωνε, δρόσιζε το μάτι κανένα βαθύ κυπαρίσσι μέσα ή έξω από τον τοίχο. Από τις μεγάλες πόρτες βγαίνουν από την Πόλη οι δρόμοι οι μεγάλοι κατά τα «θέματα» όλα της Ευρώπης. Σταμάτησε στην πόρτα του Ρωμανού, κατέβηκε από τα κάστρα και κάθισε στο χώμα. Ανανοούνταν με πόνο την ευγενική και τη θλιμμένη μορφή του στερνού Κωνσταντίνου.

Κοντά στην πόρτα της Αδριανού, λίγο πάρα κάτω, υψώνεται, σα λουλούδι, ακουμπισμένο από τη μια γωνιά του στον τοίχο του ξεχαρβαλωμένου κάστρου, τ' όμορφο παλάτι του Πορφυρογέννητου. Πώς δε χάλασε; Για να το καμαρώση και από την άλλη του όψη ο Αλέξης πέρασε από κάτι χαλάσματα, παλιά σπίτια, αυλές γεμάτες γυαλιά θρύψαλα, χώματα,

πέτρες, σανίδια και κάρβουνα. Δεξιά του, κοντά στο μεγάλο τοίχο, Γύφτοι μισοντυμένοι, που τα ψημένα πρόσωπά τους έλαμπαν από τη ζέστη, έχωναν σε φούρνους πυρωμένους γυαλί και το φυσούσαν και φούσκωνε σε χοντρές μπουκάλες. Και πέρασε ο Αλέξης από κείνες τις αυλές και αντίκρουσε την άλλη πρόσοψη του βυζαντινού παλατιού, το ισόγειο με πόρτες στην αράδα έξι, καμαρωτές, και από πάνω δύο πατώματα και δύο σειρές καμαρωτά παράθυρα· ανάμεσα στ'ανοίγματα του αυτά ο τοίχος ήταν στολισμένος με κεραμιδιένια σχέδια, που το ένα δεν έμοιαζε με τ'άλλο. Βυζαντινές πριγκιπιέσες, να, και βασιλοπούλες ξύπνησαν πάλι στα σωθικά του, και είδε από το ψηλότερο πάτωμα μια, που έβγαινε από την πόρτα τη μυστική του παλατιού στον πύργο του μεγάλου τοίχου και, επειδή ήταν ήλιος πολύς, είχε βάλει το χέρι της αντήλιο, σα στέγη πάνω από τα αμυγδαλωτά της μάτια για να κοιτάξη έξω από την Πόλη, πέρα. Και ο ίσκιος του χεριού της έκοβε στη μέση το μακρουλό της πρόσωπο, το μελαχροινό.

Βασίλευε ο ήλιος και ακόμα περπατούσε ο Αλέξης σ'έναν ατέλειωτο δρόμο. Από την τελευταία πόρτα, προτού φτάση στη θάλασσα του Κεράτιου κόλπου, είχε μπη μέσα στην Πόλη και περνούσε τη Βλαχέρνα, τον Μπαλατά, το Φανάρι. Τα πόδια του πονούσαν, το κορμί του έκαιγε και αέρας δε φυσούσε.

Κοίταζε όλα τα μαυρισμένα σπίτια ένα ένα για ναυρή βυζαντινά και να ποτιστή από τη μορφή τους, μα ήταν κατοκομημένος, τα μάτια του έτσουζαν και του έρχονταν να σωριαστή κατάχαμα, να κοιμηθή για πάντα.

Άξαφνα, καθώς πήγαινε, του παρουσιάστηκε μια οπτασία, που όσο σχηματίζονταν στη φαντασία του πιο ορισμένη, τόσο τον διασκέδαζε και τον εγιάτρευε από την τρανή του κούραση. Και, ενώ τα βήματά του ακολουθούσαν το ένα τ' άλλο, ρυθμικά ξετυλίγονταν η οπτασία του.

Οι τελευταίοι και πιο ξετελειωμένοι άνθρωποι δε θα κάνουν άλλο τίποτε, παρά θα περπατούν ακατάπαυτα, ακούραστα στη γη επάνω, όλοι τους. Επειδή θα είναι οι άνθρωποι του τέλους, γι' αυτό θα λέγονται και τελευταίοι και τέλειοι. Θα είναι τόσο τέλειοι, που μήτε ρούχα θα χρειάζονται, μήτε παπούτσια, ούτε σιδηρόδρομους, ούτε αερόστατα, ούτε πλοία. Στη γη μέσα θαυρίσκονται πετρωμένα τα αυτοκίνητα, όπως τα δεινοθήρια. Όσο για τα άλογα, θα έχουν ψοφήσει πρωτίτερα όλα, και τα γαϊδούρια. Οι τελευταίοι άνθρωποι όλο και θα πηγαίνουν με τα πόδια, ακράτητοι και ασταμάτητοι, ολόενα και θα κοιτάζουν φιλόσοφοι. Πολύπειροι, τίποτε δε θα τους ξεφεύγη, μα και τίποτα δε θα τους φαίνεται νέο, ούτε οι λεγόμενες νέες ιδέες, γιατί όλα θα τους είναι γνώριμα.

ελπίδα γιατρίας, θα σκοτώνονται μόνοι τους πέφτοντας μέσ' τον Καιάδα ή στη θάλασσα, όπως προτιμά ο καθένας. Οι τελευταίοι άνθρωποι για πατρίδα θα έχουν τη γη, και, επειδή θα είναι πολύ κουρασμένοι, δηλαδή πολύ φιλόσοφοι, δε θα μαλλώνουν αναμεταξύ τους. Καλλίτερα θα έχουν να πεθάνουν οι ίδιοι, παρά να σκοτώσουν άνθρωπο, τέτοια θα είναι η ψυχοπονιά τους. Τάφους δε θα έχουν· το πολύ πολύ, αν βρωμούν τα πώματα, θα ρίχνουν οι ζωντανοί τους πεθαμένους στη θάλασσα ή στον Καιάδα. Αυτή θα είναι η πιο δύσκολη δουλειά των στερνών ανθρώπων. Επειδή δε θα κατασκευάζουν ζάχαρη, δε θα έχουν ανάγκη ούτε τα κόκκαλα των αποθαμένων τους για να την ασπρίζουν. Αρκετή και καλλίτερη ζάχαρη θα έχουν τα σταφύλια της αγράμπελης και τα πορτοκάλια των Εσπερίδων, και τα ωραία σύκα, βερύκοκα και απίδια της τοποθεσία Landa, όπου μια φορά κ'έναν καιρό ήτανε, καθώς λεν, μια χώρα λεγόμενη «Ελλάδα», τον καιρό που οι άνθρωποι δεν είχαν γίνει τελευταίοι, δηλαδή ήτανε τρελοί ακόμα.

ελπίδα γιατρίας, θα σκοτώνονται μόνοι τους πέφτοντας μέσ' τον Καιάδα ή στη θάλασσα, όπως προτιμά ο καθένας. Οι τελευταίοι άνθρωποι για πατρίδα θα έχουν τη γη, και, επειδή θα είναι πολύ κουρασμένοι, δηλαδή πολύ φιλόσοφοι, δε θα μαλλώνουν αναμεταξύ τους. Καλλίτερα θα έχουν να πεθάνουν οι ίδιοι, παρά να σκοτώσουν άνθρωπο, τέτοια θα είναι η ψυχοπονιά τους. Τάφους δε θα έχουν· το πολύ πολύ, αν βρωμούν τα πώματα, θα ρίχνουν οι ζωντανοί τους πεθαμένους στη θάλασσα ή στον Καιάδα. Αυτή θα είναι η πιο δύσκολη δουλειά των στερνών ανθρώπων. Επειδή δε θα κατασκευάζουν ζάχαρη, δε θα έχουν ανάγκη ούτε τα κόκκαλα των αποθαμένων τους για να την ασπρίζουν. Αρκετή και καλλίτερη ζάχαρη θα έχουν τα σταφύλια της αγράμπελης και τα πορτοκάλια των Εσπερίδων, και τα ωραία σύκα, βερύκοκα και απίδια της τοποθεσία Landa, όπου μια φορά κ'έναν καιρό ήτανε, καθώς λεν, μια χώρα λεγόμενη «Ελλάδα», τον καιρό που οι άνθρωποι δεν είχαν γίνει τελευταίοι, δηλαδή ήτανε τρελοί ακόμα.

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ

Αγέλαστα, άπονα, αναισθητα, ασυγκίνητα, ατάραχα, σκληρά τα πράματα στέκονταν γύρω του, σα να τον κοιτάζαν αδιάφορα, για να τον αναγελάσουν. Τον έψηνε η ξεραίλα τους· ούτε δροσιά ούτε γλύκα είχαν. Και είπε· - «Έτσι θα περπατήσω· αν έχω δύναμη, θα περπατήσω, θα υποφέρω τη σκληρότητα και την ξεραίλα, δε θα πέσω, δε θα παραδοθώ, δε θα σκοτωθώ, θα στέκωμαι πάντα ορθός και θα προβαίνω. Θα πάω εκεί, που είναι να πάω, με αταραξία και θα είμαι σκληρός και γω, αδιάφορος και ξηρός. Μ'ένα κεντρί θα κεντρίζω τους ανθρώπους, μ'ένα καμτσίκι θα τους χτυπώ· μα δε θα βιάζωμαι· δεν αξίζει να βιάζωμαι για τίποτε, γιατί δεν είναι τίποτε που ν'αξιζη αρκετά για να το αποχτήσω. Τι να το κάμω και αν το αποχτήσω; Και γω αύριο θα πεθάνω. Δε θέλω να κάμω δικό μου κανένα πράμα στον κόσμο, τι σημαίνει το ε γ ώ μου; Δεν έχω καμιά υπόσταση σαν άτομο και είναι αδιάφορο αν υποφέρη το εγώ μου

από την αδιαφορία της ζωής. Αλήθεια τίποτε ανθρώπινο δε μ'ενδιαφέρει και βρίσκομαι πιο πέρα από τ' ανθρώπινα. Αυτή την αίσθηση την έχω πάντα και ακόμα όταν βρίσκωμαι μπλεγμένος σε ανθρώπινες δουλειές και ταραχές».

Και την ημέρα, που τα έλεγε αυτά ο Αλέξης, βρέθηκε σε δυο κύκλους από ανθρώπους της φυλής του και ένοιωσε δυνατό πως δεν είναι ξεχωριστός από τη ζωή του έθνους του και ούτε μπορεί να είναι σαν τόσους άλλους νέους που κάνουν τους πολιτισμένους, τους φραγκοφερμένους και τους κοσμοπολίτες. Αυτός χώνεται μέσα και ανακατώνεται και ζη μαζί με το έθνος του. Όμως δε λησμονεί ούτε τότε, σαν άλλους πάλι νέους, τον εαυτό του και το όραμα της αιωνιότητας.

Οι δυο κύκλοι, που βρέθηκε την ημέρα εκείνη ο Αλέξης, ήταν ένας από δημοτικιστές δικηγόρους, γιατρούς, δασκάλους, εμπόρους και ο άλλος από δεσποτάδες και πολιτευόμενους της Πόλης.

Οι δημοτικιστές χάρηκαν που τον εγνώρισαν, γιατί ήταν κι αυτός τέτοιος και έρχονταν από άλλον τόπο, ελληνικό. Μερικοί είχαν διαβάσει και το βιβλίο του και του το έλεγαν με επαίνους. Ήξερε πως, και τυπικά να ήταν τα παινέματά τους, είχαν και κάποια ειλικρίνεια, την ειλικρίνεια της χαράς πως το βιβλίο του γράφτηκε στη δημοτική γλώσσα.

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ

Όλοι τους πίστευαν πως γράφε γράφε θα γενικεύονταν τέλος η γλώσσα αυτή σ' όλα τα είδη του γραφτού λόγου και αυτός ήταν ο πόθος και ο σκοπός τους. Έλεγαν αναμεταξύ τους τέτοια πάνω κάτω λόγια:

«Λένε οι πολλοί και καθαρευουσιάνοι πως η δημοτική γλώσσα είναι δεχτή μόνο για την ποίηση, ενώ δεν είναι τάχα κατάλληλη για τον πεζό λόγο. Και αυτή τη γλώσσα, που είναι για τα ευγενικότερα και ομορφότερα είδη του λόγου καμωμένη, αυτή την καταφρονούν σαν πρόστυχη! Μα, κύριοι, αφού παραδέχεσθε την αξιουσύνη της για την ποίηση, πώς δε βλέπετε και για την πεζογραφία την καλοσύνη της; Ωστε καλλίτερη γλώσσα από την ποιητική θέλετε για τον πεζό λόγο; Πού ακούστηκε τέτοιος παραλογισμός; Και μήπως δεν άρχισε κιόλα να καταχτά και άλλα είδη του λόγου, το διήγημα, το μυθιστόρημα, το δράμα, το χρονογράφημα; Άλλοτε έλεγαν πως μόνο στη λυρική ποίηση στέκεται η δημοτική, γιατί, μολονότι πάσκιζαν μερικοί, δεν μπορούσε όμως κανείς να καταφρονέσει το μεγαλείο των δημοτικών τραγουδιών, που στο καλούπι τους επάνω ταίριαξαν τα ποιήματά τους τόσο γιεροί ποιητές, σαν το Σολωμό, σαν το Βαλαωρίτη και σαν τον Παλαμά. Τώρα αρχίζουν και τη χωνεύουν και στα άλλα λογοτεχνικά έργα. Και άμα την αναγνωρίσουν και εκεί βασίλισσα, ποιος τη βαστάει πια; Θα πάη να

καταχτήση και το σχολείο και την επιστήμη και την πολιτική, που σ'αυτά τα ταμπούρια μέσα έχει στήσει το στρατόπεδό της η λεγόμενη καθαρεύουσα, το τρανό αυτό, πολύμορφο, πολύτυπο, λαστιχένιο και χαμαιλεοντικό απομεινάρι της λόγιας παράδοσης μιας σχολαστικής ολιγαρχίας του έθνους. Δυο παράδοσης ζουν στον Ελληνισμό, αφότου ξέπεσε ο αττικός πολιτισμός, τη μια την κληρονόμησε μια ολιγαρχία, οι γραμματιζούμενοι, που μέσα σ'αυτούς βασιλεύουν οι δάσκαλοι, που τους υποστηρίζει η εκκλησία και το κράτος· την άλλη την κληρονόμησε ο λαός ο αγράμματος, μα ζωντανός πάντα. Οι δημοτικιστές, μιλώντας και γράφοντας τη γλώσσα που μιλάει και τραγουδεί και χαιρέται και κλαίει ο λαός, βρίσκονται κοντίτερα στη ζωή του έθνους από τους δασκάλους και τους γραμματισμένους. Ανάμεσο στους δημοτικιστές και στο έθνος δε σηκώνεται κανένας μεσότοιχος, που να τους χωρίζει· επικοινωνούν απευθείας».

Κάποιος απ'αυτούς απάγγειλε με φωνή φορτωμένη αγάπη και τρεμάμενη από συγκίνηση ποιήματα δημοτικά, το Μαυριανό, που είναι σαν επίγραμμα και σαν ανάγλυφο αττικό, ένα ροδίτικο τραγούδι, ερωτικό τραγούδι με πελεκητό, γοργό δωδεκασύλλαβο, και άλλα. Άλλος διηγούνταν κωμικές ιστορίες και επεισόδια γλωσσολογικά. Ήταν πολύ εύθυμοι όλοι τους, όταν περιπαίζαν τους καθαρευουσιάνους.

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ

Ένας αποκρίθηκε του Αλέξη, που τον ρωτούσε σε ποια γλώσσα είχε κάμει την τελευταία του διάλεξη·

- Μίλησα στη γλώσσα της υπηρεσίας.

- Και έτσι είναι η καθαρεύουσα, γλώσσα υπηρεσιακή, σα, να πούμε, τα λατινικά της αλλοτινής διπλωματίας.

- Κάποιος «επιστήμων» τάχατε, δηλαδή καθαρευουσιάνος, αληθινός ή ψεύτικος, αδιάφορο, γιατί πάντα στην ψευτιά θα ζη μπλεγμένος, αφού ποτέ του δεν κοτά να πη την αλήθεια, δηλαδή εκείνο που πιστεύει, έλεγε κάποτε· «Δεν μπορώ, βρε αδερφέ, να μιλήσω τη γλώσσα του δούλου μου». Και γω του απάντησα· «Μα αυτά που λες, φίλε μου, στη γλώσσα του δούλου σου τα λες».

Γέλασαν όλοι, και ο Αλέξης είπε·

- Λοιπόν το συμπέρασμα είναι πως η γλώσσα του δούλου δεν είναι η γλώσσα της υπηρεσίας και η γλώσσα της υπηρεσίας δεν είναι η γλώσσα της ζωής και η γλώσσα της ζωής είναι η γλώσσα του δούλου.

- Ναι, η γλώσσα του δούλου, το πολύ πολύ με άλλο ύφος.

- Όλα τα ύφη υπάρχουν σε κάθε ζωντανή γλώσσα.

Σ' αυτό το ζήτημα συνεννοούνταν οι άνθρωποι αυτοί με μισές λέξεις· Δεν είχαν ανάγκη να εξηγηθούν αναμεταξύ τους με μακρολογίες, γιατί ο δημοτικισμός είναι αίσθημα,

δε στηρίζεται απαραίτητα σε γλωσσολογικές θεωρίες, γι' αυτό και πέφτουν έξω όσοι θέλουν να τον πολεμήσουν με επιχειρήματα της λογικής τους. Ούτε είναι ανάγκη να γίνη κανείς γλωσσολόγος για να είναι δημοτικιστής.

Η συναναστροφή αυτή έξι εφτά ανθρώπων, καθισμένων χώρια από τους άλλους σ' ένα τραπεζάκι καφενείου στο Σταυροδρόμι, ήταν έτοι εόθυμη, φυσική και συμπαθητική, γιατί ο ένας ένοιωθε τον άλλο χωρίς εξήγησες, κανένας δε μιλούσε με δογματικό ύφος, κανένας δεν ήταν αντίπαλος του άλλου, όλοι άκουγαν όλους με ανοιχτόκαρδη προθυμία και το γέλιο έσκαζε αβίαστο στα χείλη τους. Αλλιώς θα ήταν τα πράγματα, αν τύχαινε ναυρίσκειται μεταξύ τους κανένας καθαρευουσιάνος. Η γελαστή ειρωνία τους θα γινόταν σαρκασμός, η διήγηση επίθεση, η φυσικότητα δογματισμός και η φωνή ξελαρόγγισμα.

Ο Αλέξης παρατήρησε και άλλη μια φορά πως, όχι μόνο στο γλωσσικό ζήτημα συμφωνούσε μαζί τους, παρά και σ' άλλα ζητήματα, σε τρόπους σκέψης, στην αντίληψη της ιστορίας και της μελλούμενης προκοπής του έθνους. Βέβαια θα είχαν και διαφορές, που τους ξεχώριζαν και στο ίδιο το ζήτημα, που γενικά το στοχάζονταν με τον ίδιον τρόπο, στο γλωσσικό, μα εκείνη την ώρα τους ένωναν όλους οι ομοιότητες, που θεμέλιο είχαν το αίσθημα και σβήνονταν ολότελα οι

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ

παραλλαγές των γνωμών. Του ήρθε του Αλέξη να πη την αίσθησή του αυτή και εκφράστηκε έτσι:

- Όσοι φυλάγουν την καθαρεύουσα είναι οι υπερβολικά συντηρητικοί και ευχαριστημένοι, κοιτάζουν κατά πίσω, στα περασμένα, και τα ψευτολατρεύουν και αποξεραίνονται. Όσοι διαλέγουν τη δημοτική κοιτάζουν το σήμερα και το εδώ κι ομπρός, τα ερχόμενα τα χρόνια. Οι πρώτοι χαίρονται να μένουν δεμένοι με το τι εζήσαμε, ακουμπούν την ύπαρξή τους μόνο στα μικροσυμφέροντά τους, στις δουλίτσες τους και στα προγονικά μεγαλεία, οι δεύτεροι πιο ανεξάρτητοι απ' όλα τα περασμένα, είτε μεγαλεία είτε μικρότητες, ελευθερώνουν τη σκέψη τους και προετοιμάζουν το τι έχομε να ζήσωμε σαν έθνος και σαν άνθρωποι, τα έργα που θα γίνουν. Οι πρώτοι προσμένουν, ασάλευτοι, με πεποίθηση μοιρολατρική, κάτι καλό για τα μελλόμενα τα χρόνια, χωρίς να φαντάζονται όμως πως είναι ανάγκη να τινάξουν την τεμπελιά τους καθόλου· οι δεύτεροι θ έ λ ο υ ν το καλό αυτό και κοπιάζουν και κουνιούνται για να το δημιουργήσουν. Οι πρώτοι είναι στείρεμένοι, στραγγισμένοι, στείρμένοι, ξεζουμισμένοι, οι δεύτεροι πλούσιοι και ζουμεροί, είναι έτοιμοι κάτι να δεχτούν και κάτι να γεννήσουν. Η γλωσσική αλλαγή σημαίνει ψυχολογική αλλαγή, και γι' αυτό περισσότερο μ' ενδιαφέρει. Οι δημοτικιστές με το να

γίνηκαν άξιοι να διαλύσουν μια παράδοση, που κατάντησε πρόληψη και βραχνάς, είναι έτοιμοι και κάθε άλλη πρόληψη να την εξετάσουν από κοντά και να την πετάξουν από πάνω τους. Δεν είναι όμως ούτε καλό ούτε έξυπνο να δέχονται ανεξέταστα όποια και να'ναι ξενοφερμένη ιδέα, γιατί βέβαια και η παράδοση και η θύμηση των περασμένων, δηλαδή η ιστορία η υποσύνειδη, είναι χρήσιμες για ένα έθνος, αφού είναι ένας από τους παράγοντες, που συνεδέουν τα άτομα και συντηρούν το εθνικό εγώ. Και οι συντηρητικοί, όπως και οι προσοδευτικοί, χρειάζονται για τα έθνη. Μα ήθελα την παράδοση όχι πρόληψη και την ιστορική αντίληψη τέτοια, που να μην παραλυή την ενέργεια και να μην αλυσσοδένη τη ζωντανάδα. Εγώ ονομάζω ιστορικό πνεύμα όχι εκείνο, που κοιτάζει αποκλειστικά κατά πίσω, αλλά το πνεύμα που βλέπει την αιωνιότητα των πραγμάτων και κατά πίσω και κατά μπρος και για όλα τα έθνη της γης και για όλα τα άτομα. Τέτοιο ιστορικό πνεύμα φαντάζομαι πως θα έχουν οι δημοτικιστάδες, που είναι όχι γεροντοκόρπισα, κεράτσες, μοιρολογίστρες και νεκροθάφτες, ούτε ξετσιπωτοι επαναστάτες, παρά δημιουργοί και ρυθμιστές και νομοθέτες.

Κάποιος ευχαριστημένος από ανάμεσά τους φώναξε μ' ενθουσιασμό:

- Είμαστε οι καλλίτεροι του έθνους!

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ

Αυτή η νότα της απόλυτης ευχαρίστησης δεν του άρεσε του Αλέξη, μα στοχάστηκε πως, αφού ήταν δημοτικιστής αυτός που την έβγαλε, έπρεπε να του συγχωρήσει κανείς την αυταρέσκειά του, που του στερέωνε την πεποίθηση και του αύξαινε τη δύναμη να δουλέψει για το δημοτικισμό.

Και είπε·

- Πιστεύω πως οι άνθρωποι, που θα πρωτοσιατήσουν σ'όλες τις εκδήλωσες της εθνικής ζωής σε τούτη τη γενεά, θα είναι όλοι τους ή δημοτικιστές δηλωμένοι ή έτοιμοι για να δεχτούν το δημοτικισμό. Μα χρειάζεται ο δημοτικισμός από απλό αίσθημα ή φωτισμένη αντίληψη, που είναι, να καταντήση και παράγοντας για το δυνάμωμα των χαρακτήρων. Ο δημοτικισμός δεν είναι μόνο αίσθημα και σκέψη μερικών ανοιχτομάτηδων, είναι και ηθική δύναμη, αφού μας σπρώχνει κατά κάποιον αγώνα. Δε φτάνει να μη στο μυαλό μας, πρέπει να χωθή και στο χαρακτήρα μας.

Και φαντάστηκε αμέσως όλη την ενέργεια, που είχε να ξεδευτή για να νικήση ο δημοτικισμός. Μα τέτοιος πλάστηκε, που, όταν επρόβλεπε πως ήταν κάτι να γίνη, έπρεπε να το κάμη αυτός. Να εργασία! Γιατί αυτός, ο εξάισια κουρασμένος, ο πεθαμένος ανάμεσα στους ζωντανούς, χρειάζονταν ζωή. Όπου δεν εύρισκε γύρω του αρκετή για να τον

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

συνεπάρη και να τον τυλίξη ολούθε, στενοχωριούνταν ως που ναυρή τρόπο να αισθάνεται ζωντανός και εύτειανε ξεπίτηδες ταραχές για να γεμίζη με ζωή τις άδειες ώρες των ημερών του. Έτσι άλλοτε, στη μοναξιά του, μέσα στα χωριά που έζησε και μέσα στις πολιτείες, είχε ένα βιολί και με το δοξάρι του έβγαζε ήχους αρμονικούς και άγριους για να συνταράζη τα κατακάθια της ψυχής του.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΗ

Ο άλλος κύκλος ανθρώπων, όπου βρέθηκε κείνη την ημέρα ο Αλέξης, ήταν οι δεσποτάδες και πολιτευόμενοι της Πόλης.

Στο βαποράκι, που τον πήγαινε στο Φανάρι, καθισμένες σε μια κώχη μιλούσαν δυνατά δυο γριούλες Κωνσταντινουπολίτισσες για κάποιες παντρείες της γειτονιάς και έλεγε η μια της άλλης: «Μην το πης κανενός». Και μια στιγμή ρώτησε η άλλη: «Από πού είναι αυτή; από το Φανάρι;» και η πρώτη αποκρίθηκε: «Όχι, από τον Μπαλατά».

Του άρεσε κάτι σ' αυτή την ομιλία. Γριές γυναίκες, ντόπιες, που γεννήθηκαν, μεγάλωσαν και γέρασαν στην Πόλη, τις άκουγε κ'έλεγαν γνώριμα ονόματα «Φανάρι» και «Μπαλατάς» και «Κοντοσκάλι» και «Παναγία η Μουχλιώτισσα», δίχως να ξέρουν τι σημαίνουν γι' αυτόν τα ονόματα τούτα, που αυτός, όταν τα προφέρνει και όταν περιδιαβάζει σε κείνα τα μέρη, νοιώθει χίλιες μύριες φωνές, που μιλούν και αντιλαλούν και τραγουδούν μέσα του. Οι γριούλες δεν ξέρουν τίποτε απ'αυτά, κάθονται στον τόπο τους και μιλούν για τους μαχαλάδες και τις γειτονιές, όπως όλοι οι ντόπιοι σ'όλους τους τόπους.

Εκείνες βρίσκονται χωμένες μέσα στη ζωή των μαχαλάδων, συνεχίζουν χωρίς διακοπή και ασύνειδα τη ζωή των ιδίων των μαχαλάδων αιώνες τώρα, δε γνωρίζουν άλλους τόπους ούτε καν άλλους μαχαλάδες, ενώ αυτός τη βλέπει όλη τη ζωή αυτή απ'όξω και συνειδητά. Και θυμήθηκε πως κάποτε, μικρότερος, γυρίζοντας από τη Βενετία, με παράπονο έλεγε: «Γιατί να μην είμαι και στην Αθήνα ξένος, έτσι που να συγκινούμαι σε κάθε μου βήμα, όπως εκεί;» Εκείνο, που δεν ήταν ο Αλέξης στην Αθήνα, είναι στην Πόλη· ταραάζεται κάθε τόσο λυπητερά και χαρούμενα, κάθε πράμα το αντικρύζει σα να το έβλεπε πρώτη φορά, ίδιος ξένος, και αναβλύζει από τα σωθικά του η βυζαντινή του ζωή. Γίνεται διπλός, ο ένας εαυτός του ξεχωρίζεται και βγαίνει από τα τριγυρινά του πράματα και τα αγναντεύει, ο άλλος μένει μέσα στα πράματα και ζη και τότε βλέπει αυτός τον εαυτό του ιστορικά μέσα σ'έναν κόσμο αλλοτινό, που είδε και απόειδε πράματα και άλλα πράματα, δόξες και πολέμους και αφανισμούς, χαρές και αναστεναγμούς. Όσο πατεί στο Φανάρι, τόσο και χαίρεται, θαρρεί πως γίνεται Φαναριώτης, όπως στα κάστρα και στα ερείπια του παλατιού των Βλαχερνών είχε γίνει πρίγκιπας Κομνηνός ή Παλασιολόγος, όπως στη Χάλκη είχε γίνει δεσπότης στη θεολογική σχολή, μέγας διερμηνέας στον τάφο του Παναγιώτη του Νικούση και

συνωμότης στην καλύβα, που μαζώχτηκαν οι πρώτοι εταίροι της Φιλικής Εταιρίας. Στην εμπορική σχολή, εκεί στη Χάλκη, δεν γίνθηκε έμπορος όμως, παρά μοναχός, γιατί ήταν μοναστήρι τον καιρό που μια Παλαιολογίνα έχτισε την εκκλησία έγινε και Υψηλάντης, επειδή κάποιος Υψηλάντης την ξανάχτισε. Και ύστερα, σα βγήκε από την πολυπροσωπία εκείνη, μέσα στο λιοπούρι του Θεριστή, που μύριζε πεύκα, ρετσίνα, σκίνα και ξερά χορτάρια, είδε πάλι τον εαυτό του εκεί, που κατέβαινε το λόφο της Χάλκης κατά τη θάλασσα, τον είδε νέον Έλληνα με πλούτη μέσα του από λαχτάρες και δυνάμεις έτοιμες να δοθούν στο έθνος του.

Σ' αυτό χρησιμεύει η ιστορία. Αν η αντίληψη του κόσμου η ιστορική του έφερνε μόνο κούραση και πόθο για ύπνο παντοτινό ή για ζωή μοναχική, θα του ήταν περιττή και θα τη βαριούνταν σύντομα. Μα η ιστορία γι' αυτόν ήτανε βουκέντρι και, αφού του ξάνοιγε θύμησες, στοχασμούς και λαχτάρες, τελειωτικά τον έσπρωχνε κατά τα έργα.

Με τέτοια διάθεση καθώς στη Χάλκη, έτσι πήγαινε τώρα και στο Φανάρι. Ανέβηκε στη μεγάλη αίθουσα, που κάθονταν στο θρόνο του ο πατριάρχης, του φίλησε το χέρι και κάθισε. Του είπε το σκοπό του ερχομού του. Εκείνος άκουγε και δεν έλεγε τίποτα στην αρχή, μόνο που τον κοίταζε με μάτια δυνατά,

στεγνά και ήρεμα, που, σαν ήταν νεώτερος, θα σπιθοβολούσαν. Όταν ο Αλέξης σταμάτησε, με ήσυχη, βαρεία φωνή ο πατριάρχης άρχισε να μιλή δείχνοντας, αυτός, ο πολιτικός, την περιφρόνησή του για κείνους τους μικροπολιτικούς τους Ελλαδίτες. Κατηγορούσε την πολιτική του μικρού κράτους με τέτοια φόρα, ήρεμη πάντα και μεγαλόπρεπη, όπως έστεκε σ'έναν πατριάρχη, που έφτασε με τον ίδιο τόνο φωνής σε υπερβολές και αντίφασες. Ο Αλέξης προσπάθησε να ξεχωρίσει τα πράματα, να κάμη διάκρισεις, να αναλύση την πολιτική κατάσταση του κράτους, μα δεν μπόρεσε να τον κάμη να προσέξει στα λόγια του. Άλλη και αγύριστη ήταν η αντίληψή του, αυτού, που έζησε τη ζωή του όλη έχοντας την ιδέα της μεγάλης ορθοδοξίας κριτήριο σε κάθε του σκέψη, και ούτε ήθελε να την αλλάξει την αντίληψή του ούτε και μπορούσε. Όσο για τις ιδέες του Αλέξη δεν ήταν στη δύναμή του να τις δεχτή, γιατί δεν ήξερε από κοινωνιολογία. Είχε κληρονομήσει τη θέση του και κάθονταν, σαν προαιώνια, στο θρόνο των πατριαρχάδων στην Κωνσταντινούπολη. Στα χέρια του είχε έναν παμπάλαιο κατακαθισμένον οργανισμό, την εκκλησία, και στα δάχτυλα έπαιζε όλες του τις λεπτομέρειες. Και θυμήθηκε ο Αλέξης άξαφνα το μαρμαρένιο Μωυσή του Μιχαήλ-Αγγέλου, που κάθεται ασάλευτος αιώνες στο θρόνο του τον πέτρινο στη Ρώμη.

Το στόμα του θεληματικό και πεισματάρικο έμοιαζε, η ματιά του έμοιαζε, το βαρύ κορμί του ίδιο και το δυνατό του μπράτσο με τις φλέβες ανακουφωτές, αν το ξεγύμνωνε, θα ήταν απaráλλαχτο, σαν έτοιμο για να συντρίψη βασιλιάδες. Και τότε απόμεινε αμίλητος ο Αλέξης, που ένοιωσε τη δική του την αδυναμία. Ποιόν οργανισμό ανθρώπινο είχε στα χέρια του αυτός για να ορίζη ανθρώπους; Μπροστά του δεν είχε άνθρωπο, αλλά δύναμη, που θα υποχωρούσε όχι σε συζήτηση, παρά σε άλλη δύναμη. Ποια να ήταν άραγε η αδυναμία του πατριάρχη; Ενθουσιασμό δεν επερίμενε ο Αλέξης βέβαια, φιλοχρηματία μήτε, αδυναμίες σ' ανθρώπους ίσως, μα μόνο σε κείνους που τον θαυμάζουν και τυφλά τον υπηρετούν. Οι άντρες και οι γυναίκες δημιουργήθηκαν από το Θεό για να του φιλούν το χέρι και να τον προσκυνούν. Οι μετάνοιες των ανθρώπων τροφή του η καθημερινή. Και αλήθεια τον λατρεύει ο λαός του. Εκείνοι που δεν τον προσκυνούν είναι οι εχθροί του, μα τους περιφρονεί τόσο, που δεν τους εκδικείται, μόνο που τους κρατεί μακριά από την εξουσία. Τα χρήματα κόπηκαν από τους ανθρώπους για να κάμη έργα αυτός, που να δοξάζουν το όνομά του. Ακούραστος, ακοίμητος, απράνταχτος, γεμάτος υγεία, χωρίς αμφιβολίες κάθεται στο θρόνο του και ορίζει ανθρώπους· γι' αυτό γεννήθηκε. Είναι βέβαια ένας

από τους πρώτους Έλληνες του καιρού του. Αδυναμία του, στοχάστηκε ο Αλέξης, θα είναι η μορφή του εγωισμού που λέγεται αρχομανία και δοξομανία. Απ'αυτού πρέπει να τον πάση κανείς. Όποιος αποχτήσει τη δύναμη να τον ρίξει από πατριάρχη, αυτός θα τον εξουσιάζει. Παιδεύτηκε μια στιγμή ο Αλέξης να καταλάβει αν αυτός, ο από τους πρώτους Έλληνες, στοχάζεται κατά το σύγχρονο ελληνικό τρόπο, τον εθνικιστικό, μα ένοιωσε αμέσως πως ο εξαιρετικός αυτός, ακατέργαστος άνθρωπος δεν μπορεί να συνταυτίσει τον εαυτό του με τον Ελληνισμό, παρά τόσο μονάχα, όσο χρειάζεται για να βασταχτεί πατριάρχης και έπειτα τι πια να κάμη, άμα δεν είναι πατριάρχης. Μόνο έτσι θα είναι σύμφωνος με τον εαυτό του. Μήπως είναι φιλόσοφος; Μήπως η μελέτη είναι δουλειά δική του; Μήπως μπορεί να ζήσει μοναχός; Μήπως είναι χαρά του η σκέψη η άδολη; Ύστερα από την πρώτη του πατριαρχεία έζησε βέβαια μαζί με τους καλογέρους στο Άγιον Όρος και πέρασαν χρόνια ως που να ξαναγίνει πατριάρχης. Μα όλα τα χρόνια αυτά δε ζούσε σα μοναχός, μόνο ζούσε με τον πόθο και καταγίνονταν να αρπάξει και πάλι την πατριαρχεία. Ο δυνατός αυτός άνθρωπος είναι μόνο εξουσιαστής. Τι θα κάμη αν τύχη και του λείψουν άνθρωποι για να ορίση και αν χάση τελειωτικά την ελπίδα να ξανακαθίση στον υψηλό του θρόνο; Θα παραστή!

Τέτοιοι τον κατάλαβε τον πατριάρχη ο Αλέξης και καταχάρηκε, γιατί στην τόση στειροσύνη ανθρώπων ηύρε στον Ελληνισμό κ'ένα δυνατόν άνθρωπο. Άθελά του τον εσύγκρινε με τους πολιτικούς της Ελλάδας και με τον αντιπρόσωπό της στην Πόλη, που «ενεργεί έγγραφα», «αποφεύγει τα ζητήματα», δεν παίρνει επάνω του «ευθύνες» και τρέμει τους Τούρκους. Από τη σύγκριση αυτή βγήκε ζημιωμένος ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας –που αληθινά αντιπροσωπεύει το μικρό κράτος και τους μικροπολιτικούς του- που μόνη πολιτική του είναι να τα έχη καλά με τους Τούρκους κάνοντας ταχτικά υποχώρηση άταχτη σ'όλα τα ζητήματα και παρασταίνοντας την υποχώρηση αυτή σαν επιτυχία διπλωματική. Πόσο πιο ευγενικοί είναι οι κληρονόμοι των βυζαντινών βασιλιάδων.

Κοντά στον πατριάρχη αισθάνθηκε και κάτι άλλο· κάποια ντροπή τον συνεπήρε για τους βυζαντινούς του ρομαντισμούς, που βέβαια ο πατριάρχης δε θα μπορούσε να τους χωρέση ο νους του, γιατί πιο πολύ ασύνειδα παρά συνειδητά ήταν συνέχεια των Βυζαντινών ο πατριάρχης.

Κατέβηκε από το πατριαρχείο, κοίταξε το φροντισμένο περιβολάκι και ένα μεγάλο πλατάνι, που ξεπερνά τη στέγη της εκκλησίας, και είδε την πόρτα την κλεισμένη, που κρέμασαν τον πατριάρχη Γρηγόριο οι Τούρκοι στα 1821. Κι αμέσως

πήρε τα στενά, που ανεβαίνουν κατά το ύψωμα του Φαναριού, και μπήκε σ'ένος δεσπότη συνοδικού που αντιπολιτεύεται τον πατριάρχη. Εκεί ήταν μαζεμένοι κληρικοί και λαϊκοί· «Ορίστε πάνω, ορίστε πάνω» του φώναζαν από παντού με τέτοιο τρόπο, που ένοιωσε μονοστιγμής τη δημοκρατικότητα των ανθρώπων. Αυτοί οι άγιοι με τη βοήθεια των κοσμικών ψάρευαν, όχι ψυχές για τον παράδεισο, παρά συντρόφους για το κόμμα τους, για να πληθύνουν και να ρίξουν τον πατριάρχη, και δεν τους έμελε ποιους έπαιρναν στη στρούγκα τους· όποιον εύρισκαν καλός ήταν, και πάντα αρκετοί είναι οι δυσαρεστημένοι με κείνους που κυβερνούν. Οι κληρικοί όσοι βρίσκονταν εκεί δεν ήταν όλοι «Άγιοι», που πάει να πη δεσποτιάδες· είδε ο Αλέξης συναδερφωμένους δημοκρατικότερα μητροπολίτες, επισκόπους, αρχιμαντρίτες και διάκους. Τι σημαίνει γι' αυτούς η ιεραρχία, φτάνει να φαγωθή ο πατριάρχης. Πρέπει να χτυπηθή κατακέφαλα ο εχθρός τους. Και ενώ συνήθως, μπρος τουλάχιστο σε λαϊκούς, ο παππάς «κόρακας κοράκου μάτι δε βγάζει», οι συναγμένοι στο σπίτι εκείνο κληρικοί πάσκιζαν πώς και πώς να βγάλουν τα μάτια του πατριάρχη και των φίλων του συνοδικών. Όσο για τους λαϊκούς του συμβουλίου τους έβριζαν πατόκορφα. Μιλούσαν προ πάντων οι δεσποτιάδες χτυπώντας πρόστυχα τον πατριάρχη και ένα μυστικοσύμβουλό του δεσπότη,

Χιώτη τετραπέρατο, που τον ονόμαζαν «το στοιχειό του πατριαρχείου», γιατί σε όποιο διάδρομό του κι αν διάβαινες τον εύρισκες, περνώντας σαν ίσκιο με υποκριτικά σταυρωμένα ή κρεμάμενα χέρια και με πονηρά μάτια πίσω από τα ματογυάλια, βλέποντάς σε καλά για να καταλάβη τι γυρεύεις εκεί. Άμα σταματούσαν για λίγο τις άγιες ομιλίες τους οι «Άγιοι», πρόσθεταν λόγια και οι λαϊκοί, χαμογελούσαν οι κατώτεροι ρασοφόροι και όλοι μαζί έκαναν όχλο και οχλοβοή. Οι πολλοί και τυποτένιοι έπεσαν με τα μούτρα να φαν τον ένα και δυνατό. Ένας τους, κοκκινοτρίχης, χοντρός, που αν δεν τύχαινε να βγη δεσπότης θα ήταν σίγουρα μπακάλης, με δεσποτικό θάρρος ξεμονάχιασε σε μια γωνιά τον Αλέξη και μιλώντας του σι'αφτί, όχι με πολύ σιγανή φωνή, του έδωσε να καταλάβη πως ο «Παναγιώτατος» δεν είναι μόνο μεγαλομανής και κούφος και αυταρχικός, παρά, ούτε λίγο ούτε πολύ, είναι και «προδότης». Θαρρούσε πως μ'αυτή την ονομασία τον είχε πια τελειώσει. Ο Αλέξης όμως άκουγε και δε μιλούσε, τους χαιρέτησε και έφυγε.

Γυρίζοντας από το Φανάρι συναντήθηκε στο βαποράκι μ'έναν από τους συμβούλους του μιχτού συμβουλίου, που ήταν νέος. Του είπε:

- Είδα τους δικούς σας.
- Και πώς σου φάνηκαν;

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

- Σαν τους δικούς μας κάτω. Ο πατριάρχης είναι ο μόνος άνθρωπος στη σφηκοφωλιά.

- Βλέπεις με ποιους έχομε να κάνωμε, και τώρα δεν απορείς πώς δεν πηγαίνομε καλά.

- Σ'ένα μονάχα είναι καλλίτεροι από τους δικούς μας κάτω, είναι λεπτοί διπλωμάτες με τους Τούρκους. Κάνουν διπλωματία αιώνες τώρα και έγινε υποσύνειδη μέσα τους. Ξέρουν τους Τούρκους, ενώ εμείς τους εξεχάσαμε πώς είναι. Οι Τούρκοι τους έπλασαν διπλωμάτες, αυτοί τους ακόνισαν την κατεργαριά και την κουτοπονηριά τους.

- Έχουν και τα καλά τους βέβαια. Έπειτα αυτοί είναι και μ'αυτούς θα κάμωμε.

- Θα μ'άρεζε να ριχνόμουν ελεύτερα στη βυζαντινή ζωή τους και να μην την κοιτάζω πια απ'έξω. Θα ήθελα να μπορούσα να χωνόμουν αυτού μέσα, όπως θα είναι χωμένοι αυτοί οι ίδιοι, και να μη με νοιάζη για τίποτα, ούτε αν πρόκειται με τα καμώματά μου να βουλιάξη η μεγάλη εκκλησία και να χαντακωθεί το γένος, να σβήση. Βέβαια ευκολότερο είναι να παίρνης αποπίσω τα χνάρια των περασμένων ανθρώπων και να τ' ακολουθής τυφλά, πιστά, μπαίνοντας άθελα στον πολύ παλιό μηχανισμό της εκκλησίας και σερνάμενος σαν το σκουλήκι μέσα στις πολιτικές μεθόδους των ανθρώπων της.

Είναι τόσο ήσυχοι και ευχαριστημένοι από τον εαυτό τους αυτοί οι άνθρωποι. Ζηλεύω την ευχαρίστησή τους και την ησυχία τους. Δε φαντάζονται πως μπορεί να υπάρξει και άλλη κατάσταση μυαλού από την δική τους. Θαυμάζω και την τέλεια αδιαφορία τους για το έθνος, που τ' όνομά του το έχουν αδιάκοπα στα χείλη, επειδή ίσια ίσια δεν το συλλογίζονται, και για το καλό του τάχα κάνουν ό,τι κάνουν, από ντροπή βέβαια για το λαό, που αρχίζει να στοχάζεται εθνικά.

- Βέβαια δεν κοιπάζουν, είναι το φυσικό τους να τρώγονται, να σκυλοβρίζονται, να υποκρίνονται και να ραδιουργούν, μ'αυτά περνούν τη ζωή τους, γιατί μ'αυτά καταφέρνουν να πάρουν παχύτερη επαρχία, που να τους δίνει περισσότερους παράδες. Και δεν παρακολουθούν την κίνηση που γίνεται πέρα από τον κύκλο τους τον κλειστό, ζουν έξω από τη ζωή. Σ'αυτό συντελεί και η αγαμία τους, που τους στερεί την οικογένεια, που είναι το θεμέλιο της κοινωνίας, όπως τώρα βρίσκεται.

- Μα πώς δεν έχουν οικογένεια, που βρίσκονται πάντα κοντά τους, ανεψιοί και ανεπιές και αδερφοί και μανάδες και μπαμπάδες. Εμένα μου φαίνεται πως είναι πολύ καλοί οικογενειάρχες, που φροντίζουν για τη συντήρηση της οικογένειάς τους. Γι'αυτό γυρεύουν πάντα και τις παχύτερες επαρχίες. Αλλού βρισκω το λάθος τους. Είναι παλιά και συντηρητική πολύ η ζωή των

βυζαντινών αυτών ανθρώπων, κολλημένη στην παράδοση και δίχως λαχτάρα για τίποτε καινούργιο, δυνατώτερο, ζωηρότερο, πιο γρήγορο. Γιατί να γυρέψουν αυτοί τίποτε καλλίτερο για τους άλλους, αφού αυτοί είναι οι άρχοντες και έχουν όλα τα καλά τους και καλοζούν ορίζοντας τους ανθρώπους; Οι άλλοι ας γυρέψουν το καλλίτερο, ο λαός. Και ούτε συνείδηση έχουν σε τι κατάσταση βρίσκονται οι ίδιοι, και ούτε προαισθάνονται τι θα ζητήσει ο λαός τους. Κρίμα να μην μπορούμε να ακολουθήσουμε και μεις.

- Για να διορθωθούν πρέπει βέβαια να φτάσουν πρώτα στη συνείδηση της κακομοιριάς τους. Αν είχαν συνείδηση θα διορθώνονταν μοναχοί τους.

- Μα πού τη βλέπεις την κακομοιριά τους; Αυτοί ζουν πολύ καλά· τι άλλο θέλουν; Ας εξακολουθήσουν οι παπάδες το δρόμο τους, όπως είναι.

- Χωρίς να διορθωθούν;

- Μα είναι ανάγκη όλα να διορθώνονται στον κόσμο; Και μένα μ'άρεζε κάποτε ναυρίσκω στο κάθε πράμα τι είναι να διορθωθεί, κατά την αντίληψή μου, και να πασκίζω κατά τη δύναμή μου να το διορθώνω. Μα είναι πράματα που δε διορθώνονται ή και, αν μπορούν ν'αλλάξουν λιγάκι, δεν είναι δουλειά μας να τα διορθώσουμε εμείς. Εμείς ας καταγινόμαστε ναυτειάσουμε άλλα, καινούργια.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΗ

- Ά, όχι έτσι. Πώς; θ'αφήσωμε το έθνος να χαθή από την κακοριζικιά των αρχόντων του;

- Δεν είναι οι μόνοι άρχοντες του έθνους οι δεσποτάδες, ευτυχώς, και ούτε το έθνος θα χαθή, αν λείψουν.

- Πώς το λες αυτό; Η θρησκεία δεν έσωσε το έθνος ίσαμε τώρα;

- Όχι. Ίσως η εκκλησία να...

- Α ναι, η εκκλησία, αν όχι η θρησκεία. Είναι ο οργανισμός όλος της εκκλησίας...

- Ούτε αυτός έσωσε το έθνος. Ίσως να...

- Τι λέτε, κύριε,-ακούστηκε μια φωνή αποπίσω-είσαι άθεος και προδότης!

Οι δυο νέοι ξαφνιάστηκαν και γύρισαν να δουν. Ήταν ένας ρασοφόρος με γένεια μαύρα, καθισμένος στον πίσω πάγκο, που άκουσε όλη αυτή την ομιλία. Μα μονομιάς ακούστηκε και άλλη φωνή από τα αριστερά του παπά.

- Και συ, αιδεσιμώτατε παπά μου ή πανοσιολογιώτατε ή ό,τι και να είσαι, δεν ξέρεις τι λες. Ούτε η εκκλησία ούτε η θρησκεία έχουν τίποτε με το έθνος να κάμουν. Κάθισε σι' αβγά σου! Κάτω οι παπάδες!

Ήταν κάποιος νέος με γαλανά μάτια, που μίλησε έτσι.

Ο ρασοφόρος αγριεμένος σηκώθηκε. Ο Αλέξης φοβήθηκε μη γίνη άπρεπη λογομαχία και τους είπε:

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

- Σταθήτε λιγάκι. Δεν ταιριάζει να βριζόμαστε έτσι, άνθρωποι γραμματισμένοι, και μάλιστα μπροστά σε τόσους αλλόφυλους.

- Μα, κύριε, φώναξε ο παπάς, εσείς μας βρίζετε.

- Κανείς δεν έβρισε. Ελάτε να μιλήσωμε ήρεμα. Ελάτε και οι δυο να καθίστε κοντά μας, για να μη στραβολαιμιάσωμε.

- Ευχαρίστως είπε ο νέος με τα γαλανά μάτια.

Σηκώθηκαν και ο ρασοφόρος και αυτός και κάθισαν πλάι στους δύο άλλους, σ'έναν πάγκο που βρίσκονταν πλάγια, κοντά στην κουपाσιτή βαλμένος. Ο νέος με τα γαλανά μάτια μίλησε πρώτος.

- Πρέπει να χτυπηθούν οι παπάδες, που αντιπροσωπεύουν στο έθνος μας το φεουδαλισμό. Τότε θα επικρατήσουν οι αστικές τάξεις με τα ιδανικά τους και η φυσική εξέλιξη θα φέρη με τον καιρό την επικράτηση της τάξης των εργατών. Κάθε μια απ'αυτές τις τάξεις είναι γέννημα ορισμένης εποχής και ορισμένου οικονομικού συστήματος. Οι παπάδες εμποδίζουν να αναπτυχθούν οι άλλες τάξεις και κρατούν τον κοσμάκη σε στάσιμη, ραγιαδική κατάσταση, γι'αυτό πρέπει να χτυπηθούν. Επειτα θα πολεμήσωμε την αστική τάξη, που στηρίζει τη δύναμή της στο χρήμα, στο κεφάλαιο. Η θρησκεία δεν έσωσε το έθνος· και παράδειγμα μπορώ να φέρω τους Αρβανίτες, που, αν και γίνηκαν μουσουλμάνοι, όμως δεν

Ξέχασαν πως είναι πρώτ' απ' όλα Αρβανίτες. Η εκκλησία δεν έσωσε το έθνος· και παράδειγμα μπορώ να φέρω τους Βουλγάρους, που, μολονότι δεν είχαν δική τους εκκλησία, παρά τους εξουσίαζε η δική μας, έμειναν Βούλγαροι και, αφού κράτησαν τον εθνισμό τους τον καιρό της τουρκοκρατίας, τώρα ξύπνησαν και δημιούργησαν, σύμφωνα με τα εθνικιστικά ιδανικά, δικό τους ξεχωριστό κράτος.

- Όλα αυτά είναι ψέματα, φώναξε με θυμό ο ιερωμένος, και όποιος τα λέει είναι άθρησκος.

- Κύριε, σπούδασα στη Γερμανία και δεν επιτρέπω να με βρίζουν.

- Έχει δικίο ο νέος, έκαμε ο Αλέξης, δεν πρέπει να βρίζης, παπά μου.

- Ας είναι, αποκρίθηκε ο ρασοφόρος. Η θρησκεία και η εκκλησία είναι στενά συνδεδεμένα με το έθνος, και, τώρα δε θα ύπαρχε το έθνος, αν δεν ήταν η θρησκεία και η εκκλησία να το βαστάξη στους σκοτεινούς αιώνες της τουρκοκρατίας. Μα και τώρα ακόμα, όσο δεν ξεσκλαβώθηκαν όλοι οι Έλληνες και βρίσκονται πολλά τους εκατομμύρια στο ζυγό των Τούρκων, πάλε η θρησκεία και η εκκλησία τους γλυτώνει από το χαμό. Αν δεν ήταν χριστιανοί οι τουρκόφωνοι της Μικρασίας, ποια άλλη διαφορά θα είχαν από τους Τούρκους; Τι θα τους ξεχώριζε; Και οι

Τουρκοκρητικοί και οι Βαλαάδες, που μιλούν τα ελληνικά σαν εμάς, δεν είναι για Έλληνες. Η εκκλησία, μαζί με τη θρησκευτική συνείδηση, διατήρησε στον ελληνισμό και τον εθνισμό του.

- Συμφωνώ με τον παπά, είπε ο σύμβουλος του πατριαρχείου, μόνο που εγώ επιμένω πως είναι ανάγκη να διορθωθεί ο οργανισμός της εκκλησίας και να καλλιεργηθεί το ποιό των δεσποτάδων και παπάδων, γιατί αυτοί κυβερνούν το υπόδουλο μέρος του έθνους.

- Εγώ δε συμφωνώ καθόλου, φώναξε ο νέος με τα γαλιανά μάτια: αν οι Τουρκοκρητικοί είναι ίδιοι Τούρκοι δε με νοιάζει, και ούτε θα με νοιάση αν οι τουρκόφωνοι της Μικρασίας γίνουν και μουσουλμάνοι και χάσουν κάθε σχέση με τον Ελληνισμό. Οι άνθρωποι πρέπει να γυρεύουν, όποιοι και νάναι, την ευδαιμονία τους. Ο Καρλ Μαρξ ...

- Αφήστε τον Καρλ Μαρξ κατά μέρος, διάκοψε ο Αλέξης: αυτά είναι άλλα ζητήματα.

- Ο κύριος δεν έχει ούτε καν πατριωτισμό, είπε ο παπάς, αφού ...

- Είμαι πιο πατριώτης από σένα, διαβολόπαπα ...

Ο παπάς αγρίεψε πάλι και σηκώθηκε φωνάζοντας «Θα σου δείξω γω ποιος είμαι», μα ο Αλέξης τον τράβηξε από το ράσο και ξανακάθισε.

- Ηουχάστε, είπε ο σύμβουλος του πατριαρχείου, αφήστε να τελειώσω το νόημά μου. Η πάστα των κληρικών πρέπει να καλλιπερέψη. Αν η σχολή της Χάλκης μεταρρυθμιστή και βγαίνουν καλλίτεροι δεσποτάδες, αν γίνη μια ιερατική σχολή και βγουν ανθρωπινότεροι παπάδες, αν φτιιάσωμε καλλίτερα σκολειά και βγουν καλλίτεροι άνθρωποι, αν φτιιάσωμε διδασκαλεία και βγουν καλλίτεροι δάσκαλοι, αν οι γενικοί κανονισμοί των πατριαρχείων αλλάξουν και γίνουν συμφωνότεροι με τις σημερινές ανάγκες, δηλαδή παραχωρήσουν περισσότερη εξουσία στα λαϊκά στοιχεία της εκκλησίας, αν πληρώνονται οι κληρικοί όλοι από ένα κοινό ταμείο και καταργηθούν και τα κανονικά που παίρνουν τώρα και τα τυχερά τους, αν καταργήσωμε την αγαμία του κλήρου, δε θα σωθή, δε θα προκόψη το έθνος;

- Όλα αυτά καλά και άγια, έκαμε ο Αλέξης, και κατάγινε συ, αν σ'άρεση, να τα διορθώσης, μα βγαίνομε από το θέμα, όταν, μιλώντας για την εκκλησία, αναφέρωμε τους δασκάλους και τα σκολειά και όταν εξαρτούμε τη σωτηρία μας από την καλλιτέρευση των παπάδων.

- Μα οι παπάδες δεν κυβερνούν το έθνος;

- Όχι πια. Ούτε και πριν το κυβερνούσαν αποκλειστικά αυτοί. Μην ξεχνάς την κοινοτική αυτοδιοίκηση, που ποτέ δεν έπαψε να υπάρχει στον Ελληνισμό. Και της εκκλησίας ο οργανισμός

βασίστηκε πάνω στον κοινοτικόν οργανισμό για να μπορέση να σταθή. Την εκκλησία την έκαμε δυνατή, μου φαίνεται, η μουσουλμανική κατάκτηση, που, μην ξέροντας να διοικήση χριστιανούς και μην μπορώντας παντού και πάντα να τους τουρκέψη, παραχώρησε στην εκκλησία την κυβέρνηση των χριστιανών. Για να είναι θεοκρατικοί οι κατακτητές, η εκκλησία των κατακτημένων κατόντησε, όπου όριζαν οι Τούρκοι, όχι μόνο πνευματική, μα και πολιτική αρχή. Αν αυτή η αρχή έσωσε το έθνος από το χαμό του, δεν είναι βέβαιο. Αν δεν ύπαρχε εκκλησία, είναι πιθανό πως οι κοινότητες οι ελληνικές θα εύρισκαν άλλο μηχανισμό, που να τις κυβερνήση σαν ανώτερη πολιτική αρχή τους. Όπου έπαψαν να ορίζουν οι Τούρκοι, όπως στην Ελλάδα, η εκκλησία έχασε την πολιτική της εξουσία και ζη σχεδόν αόρατη από το έθνος και τη θέση της άλλη πολιτική αρχή την πήρε.

- Μα και στην Ελλάδα η εκκλησία πρέπει να πολεμηθή, γιατί είναι απομεινάρι φεουδαλικής εποχής, είπε ο νέος με τα γαλανά μάτια, και εμποδίζει τις νέες ιδέες να φυτρώσουν.

Και ο Αλέξης αποκρίθηκε:

- Γιατί να πολεμηθή, αφού δεν είναι στρατευόμενη εκκλησία, όπως η καθολική, παρά μόνο υπάρχει, σχεδόν κρυμμένη, για να διατηρή τους τύπους της χριστιανικής θρησκείας, που δεν εμποδίζουν καθόλου την προκοπή του έθνους; Οι τύποι

αυτοί είναι σφιχτοδεμένοι με κάτι παράδοσες του έθνους που δεν είναι θρησκευτικές, παρά χρησιμεύουν για να θυμίζουν στους Έλληνες το κοινό τους παρελθόν, τα κοινά τους συμφέροντα και τις ανάγκες.

- Όλες οι παράδοσες είναι πρόληψες.

- Όχι πάντα. Καταντούν πρόληψες, άμα τις κρατά ένα έθνος, ενώ ολοφάνερα το εμποδίζουν να προκόψη. Μα όσο οι παράδοσες χρησιμεύουν σ'ένα έθνος για να δυναμώσουν τη ζωή του ενώνοντας τα άτομά του, είναι ωφέλιμες. Οι Έλληνες από φυσικό τους δεν είναι θρησκομανείς ούτε παπαδοκρατούμενοι και, όπου ο πολιτικός οργανισμός τους αφαιρεί από την εκκλησία την πολιτική εξουσία, που έχει ακόμα στην Τουρκία, η εκκλησία μοναχή της μπαίνει στη σωστή της θέση και δε σκοτίζει πια κανένα. Τι σας φταιν οι παπάδες; Οι παπάδες χαιρονται ζώντας στη φυσική τους τεμπελιά και οι άλλοι άνθρωποι κοιτάζουν τις δουλειές τους χωρίς να προσέχουν διόλου τους παπάδες, γιατί οι παπάδες ακολουθούν κι αυτοί τις τύχες του έθνους. Όταν το ποιμνιό τους αλλάξη ιδέες, να δήτε πως συμμορφώνονται σιγά σιγά κι αυτοί με τις νέες ιδέες, όσο χρειάζεται.

- Μα στη Γαλλία, είπε ο νέος με τα γαλανά μάτια ...

- Στη Γαλλία είναι Γαλλία, αποκρίθηκε ο Αλέξης· εδώ βρισκόμαστε στη Ρωμοιοσύνη, που δεν έχει καμιά σχέση με τη Γαλλία.

Λέγοντας αυτά έφτασαν στο Γαλατά· το βαποράκι έπεσε πλάι σε μια σκάλα πλεούμενη, κολλημένη στο γεφύρι του Καράκιοϊ. Ο παπάς, χωρίς να χαιρετήσει, έφυγε και χάθηκε μέσα στον κόσμο, λέγοντας βέβαια με το νου του πως χάνεται ο κόσμος από τους εκφυλισμένους αυτούς νέους, που φέρνουν νέες ιδέες. Ο νέος με τα γαλανά μάτια αποχαιρέτησε και έφυγε κι αυτός, λέγοντας ίσως μέσα του με περηφάνεια για τον εαυτό του πως οι παπάδες είναι γελοίοι και πως οι δυο άλλοι δεν εσπούδασαν στη Γερμανία και δεν ξέρουν τι τους γίνεται. Όσο για τους δυο τούτους νέους, που ο ένας ήταν γιος πολιτικού της Αθήνας και ο άλλος γιος πολιτικού της Πόλης, προχώρησαν ακόμη κάμποση ώρα μαζί, ανεβαίνοντας από τα Σκαλάκια στο Σταυροδρόμι. Ο ήλιος είχε βασιλέψει, σκοτεινίασε η μέρα και αυτοί εξακολούθησαν την ομιλία τους έτσι. Ο Αλέξης είπε·

- Ας τους αφήσωμε του άλλους και ας σκεφτούμε σαν πολιτικοί. Καλά, η εκκλησία στην Τουρκία υπάρχει και ας διορθωθή όπως θέλεις. Όσο οι Ρωμιοί της Τουρκιάς δεν κάνουν άλλη δική τους πολιτική αρχή, ας πούμε καμιάν εθνική δίαιτα, θα κυβερνιούνται από την εκκλησία τους. Μα κι αυτή, όπως και σεις οι πολιτευόμενοι εδώ, πρέπει, κατά τη γνώμη μου, κάπως βαθύτερα να στοχάζεστε για να δήτε τι θέλει το έθνος τώρα. Εσύ άραγε ξέρεις τι θέλει;

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΗ

- Να διατηρήσωμε αυτά που έχομε.

- Δηλαδή τι;

- Να μη μας πνίξουν οι Τούρκοι. Θέλω την αυθυπαρξία του έθνους, όπως ως τώρα.

- Τίποτε παραπάνω; Η αυτοσυντηρησία σου αρκεί; Θα μείνωμε πάντα έτσι, όπως είμαστε τώρα, σερνάμενοι σαν τα σκουλήκια; Και ως πότε θα μείνωμε τέτοιοι; Δε θάρθη ποτέ καιρός, που να θελήσωμε και να νικήσωμε; Μόνο βιοπάλη λοιπόν; Ποτέ νίκη και πολιτική επικράτηση;

- Τι; να φύγουν οι Τούρκοι;

- Δεν ξέρω τι θα είναι ανάγκη να θελήσωμε, αλλά σε ρωτώ εσένα, δεν σκέφτηκες ποτέ σου ποιο είναι το ιδανικό του έθνους σου ή το ιδανικό σου για το έθνος; Όστε και συ, πάει να πη, βρίσκεσαι στο ίδιο σημείο της ασυνειδησίας όπως οι παπάδες; Δε γυρεύεις άλλο παρά να κρατήσης τη λίγη ζωή που έχεις και τη λιγότερη δύναμη που είναι στα χέρια σου; Και καταπιάνεσαι έτσι την πολιτική του Φαναριού χωρίς κανένα φως, που να φωτίζη τις πράξεις σου;

- Το φως μου είναι το συμφέρο του έθνους μου.

- Δηλαδή η αυτοσυντηρησία του.

- Ναι.

- Δε μου φτάνει αυτό.

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

- Όμως αυτό είναι το πολιτικό συμφέρο.

- Ως πότε; Και για ποιο σκοπό;

- Δεν ξέρω· ως που να γίνωμε δυνατώτεροι.

- Μα γιατί να γίνωμε δυνατώτεροι και πώς; όσο όχι μόνο δεν ξέρομε τι θέλομε σαν έθνος, μα ούτε και να προσπαθήσωμε να μάθωμε γυρεύομε. Μπορεί να είναι για την ώρα πολιτικό συμφέρο να παίζωμε τους Τούρκους, να συντηρούμε ό,τι μας απόμεινε από την αλλοτινή μας εξουσία και να κοιτάζωμε να ζούμε ήσυχα και φρόνιμα. Μα δίχως σκοπό να το κάνωμε αυτό, έτσι, μόνο και μόνο για να ζούμε όσο γίνεται πιο εύκολα σαν άτομα, δεν έχει καμιά χάρη. Πολιτικό συμφέρο, χωρίς μακρινότερο πολιτικό σκοπό, είναι τίποτε.

- Πολιτική ας κάνη το ελληνικό βασίλειο· από σας προσμένομε να μας γλυτώσετε από τον Τούρκο.

Και θυμήθηκε τότε ο Αλέξης εκείνο τον αντίστοιχο συλλογισμό, που κάνουν οι Ελλαδίτες λέγοντας στους τουρκομερίτες: «Από σας περιμένομε να γλυτώσετε μοναχοί σας από τον Τούρκο.»

Κατάλαβε ο Αλέξης πως είχε να κάμη μ'έναν πολιτικό της γραμμής κάπως ανώτερο από τους άλλους, νέο παιδί με ευγένεια, οικογενειακές παράδοσες και χαρακτήρα, αλλά χωρίς λαχτάρα για να μάθη πάρα πέρα τι είναι να γίνη. Ενώ ο ίδιος όλο γύρευε.

Και πηγαίνοντας τώρα μόνος στον Ίσιο Δρόμο του Πέρα ο Αλέξης έλεγε στον εαυτό του· -Είναι παράδοξο εγώ, ο μοναχός, ο ανεξάρτητος, να παίρνω τη θέση μου την πολιτική και την κοινωνική και να είμαι ένας από τους πολλούς, παλιούς και τωρινούς και μελλούμενους Έλληνες. Μ'αρέσει που, εκείνα που μικρός τα έβλεπα απ' όξω, τώρα μπαίνω μέσα τους. Ε γ ώ χώνομαι στο Φανάρι και στους δεσποτάδες, ε γ ώ δουλεύω με τον πατριάρχη; Μπαίνω και γω στην ιστορία του έθνους μου, γιατί ανακατώνομαι στη ζωή του την πολιτική, όπως λέει η ιστορία πως έκαναν τόσοι άλλοι πρόγονοι της φυλής μου. Στους ίδιους τόπους, αλλά σ' άλλους καιρούς, καταγίνομαι και εγώ με τα ίδια, που καταγίνονταν και αυτοί. Αν είμαι κόκκος διαφορετικός από τους περισσότερους άλλους κόκκους, πιο δυνατός, πιο πέτρινος, πιο αδιάλυτος, πιο σκληρός και άλειωτος, θα κάμω κάτι. Δε θα ήθελα να έμοιαζα των πολλών και να ισοπεδωνόμουν μαζί τους· μ'αρέσει να τους έχω πάντα μακρύτερα και νικημένους, αν μπορώ. Είμαστε βέβαια ανάξιοι να φυλάξουμε τα προγονικά μας χώματα, μας βασανίζουν βάρβαροι και φεύγουμε ή λάμπουν χρυσάφια στην Αμερική και φεύγουμε. Δεν έχει τίποτε το ενθουσιαστικό ή ελληνική φυλή τ ώ ρ α. Πώς μπορώ

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

και δεν πεθαίνω από αηδία; Ούτε είναι άξιο το έθνος μου για να κάμη μεγάλη πολιτική, δεν ξέρω μάλιστα μήπως δεν είναι ούτε για να ζήση καν ούτε και να κυβερνηθή μονάχο του, αλλά εμένα μ' αρέσει να ορίζω ανθρώπους, αυτό ξέρω. Και τέλος πάντων είναι ευτύχημα που δεν είμαι μόνο Ρωμιός, παρά και Άνθρωπος.

ΛΕΒΑΝΤΙΝΙΣΜΟΣ

Μια νύχτα έμεινε ο Αλέξης στο Φανάρι, σε δεσποτικό σπίτι πάνω στη θάλασσα, μιλώντας ως αργά για τα ζητήματα της μέρας μ' ένα δεσπότη, που είχε γνωρίσει και αγαπήσει άλλοτε στη Μακεδονία.

Μόλις ξημέρωσε, μια θολούρα και καταχνιά σκέπαζε τον Κεράτιο, ίδια η Βενετία, και ο ήλιος θολός βγαίνει πίσω από το Πέρα, που από την αντάρα σβήστηκε. Βάρκες και καϊκια, μισοσβησμένα κι αυτά, στέκουν ή προβαίνουν και χάνονται. Τα σφυρίγματα των βαποριών, ηδονική μαχαιριά σύγχρονη, σκίζει την ιστορική, βαρειά, περασμένη διάθεση του Αλέξη. Η Πόλη είναι μαγεμένη, όπως η Βενετία· όσο μένεις, τόσο περισσότερο σε μαγεύει και από τα μάγια της κανείς δεν δύνεται να ξεφύγει· όσο πεζός και αν είναι ο άνθρωπος, τον νικάει πάντα και τον εξουσιάζει. Η Πόλη ξυπνάει μέσα μας φωνές και ανάβει φωτιές και φωτίζει. Το αντίκρουμά της μαγνητίζει και πονεί και μένει πάντα ο πόθος μας για κάτι άφιαστο, πόθος ανεκπλήρωτος πάντα. Και ο πόθος αυτός δεν είναι για τίποτε μελλόμενο, παρά έρχεται σα νοσταλγία για

περασμένους πολιτισμούς και χρόνους. Και, μ'όλο τον πόνο, γυρεύομε να χωθούμε όλο και πότερο στη θλιμμένη γλύκα του πόθου μας, να λησμονηθούμε παντοτινά.

Άλλη μέρα, τη χαραυγή ο Αλέξης Ξυπώνιας στο Σταυροδρόμι είχε αλλοιώτικη αίσθηση, όπως πέντε χρόνια πρωτίτερα, που ήρθε στην Πόλη ταξιδιώτης.

Πρώτη φορά που βρίσκεται Ξύπνιος τέτοια ώρα. Δε συλλογίζεται σήμερα τη βυζαντινή ζωή της Πόλης, παρά την άγνωστη ζωή του Πέρα. Είναι η αίσθηση πως βρίσκεται σε μια πολιτεία, άλλη από την Αθήνα, ανάμεσα σε πολλούς Έλληνες, που δεν τους γνωρίζει, στην πολιτεία, που από μικρός άκουγε το όνομά της και τη λαχταρούσε χωρίς να τη γνωρίζη –λεπτή αίσθηση σαν αέρινη μυρωδιά, που σβήνεται. Βγαίνει ο ήλιος απαλόφωτος και αγναντεύει την Πόλη δροσερή και το Σταυροδρόμι και, πέρα από τα κυπαρίσσια των νεκροταφείων, τον Κεράτιο κόλπο, το Φανάρι και τον Μπαλατά, ως στα κάστρα πέρα. Ω εμορφιά! Η Πόλη ξεπροβάλλει μέσα από το σκοτάδι και την καταχνιά, φωτίζεται, χρωματίζεται και γελάει όλη.

Θα σηκωθεί ο Αλέξης και θα πάη να τους γνωρίση αυτούς τους Έλληνες της Πόλης. Πλούσιος, καταχτητής, ελεύτερος έχει όρεξη να μεθύση με τον εαυτό του. Καταπιάνεται ανάλαφρα σ'όλες τις δουλειές, γράφει πρώτα γράμματα, και για

εργασίες και για φαντασίες, και σκορπιέται και δίνεται. Είναι χαρούμενος, ντύνεται με προσοχή για να γίνη όμορφος, φορεί ένα γιασεμί άσπρο στην κουμπότρυπα και ηδηχτός κατεβαίνει στο Γαλατά για να πάη στην Πρίγκιπο να ανακατωθή με τους ανθρώπους, που ζούνε ξένοιαστα. Κατεβαίνοντας από τα Σκαλάκια γύρισε μια στιγμή το κεφάλι και πήρε το μάτι του τον πύργο του Γαλατά, που ξεπετιούνταν προς τα ύψη. Τον περιγέλασε για τη φιλοδοξία του και τράβηξε.

Στο βαποράκι συνάντησε ένα γνώριμό του της ελληνικής προεβείας, που του κολλήθηκε με περίσσια ευκολία. Του είχε ξεφύγει ο Αλέξης την περασμένη βραδιά, που ήλθε κείνος να τον παραλάβη να γίνη σύντροφός του σ'εκστρατείες κοσμικές, σε γλυκομιλήματα με παχουλά κορίτσια ξανθά και μελαχροινά και σε σαχλά περιδιαβάσματα μέσα στους κοινωνικούς του δρόμους. Οι γυναίκες στην Πόλη είναι πιο δροσερές και ζουμερές παρά στην Αθήνα και πιο τυποδεμένες, μα σα να έχουν περισσότερη ψυχή οι ξερές οι Αθηναίισσες. Τέτοια είναι η ασυναισθησία του ανθρώπου αυτού με τα γυαλιά, τις ερωτροπίες και τη χωρίστρα στα πομαδιασμένα, γυαλιστερά μαλλιά, που δε φαντάζεται καν πως μπορεί άλλος άνθρωπος καλοντυμένος να είναι αλλοιώτικος απ'αυτόν. Και η μοίρα το έφερε σήμερα να ταξιδεύουν μαζί και οι δυο, πηγαίνοντας στο λεβαντίνικο νησί.

Το τι έλεγε του Αλέξη στο ταξίδι ο λιμοκοντόρος κύριος Αναξαγόρας Γιωργόπουλος είναι περιττό να το αναφέρει κανείς εδώ, μα ο Αλέξης, που άλλη μέρα θα αρρωστούσε η ψυχή του από τέτοιες ομιλίες, σήμερα απαντά και γελά και τίποτα δεν τον πειράζει. Είναι τόσο νικητής, που τίποτα δεν τον αγγίζει, τόσο ελεύθερος, που τίποτα δε βαραίνει επάνω του, τόσο πλούσιος, που όλο ξεχειλίζει, τίποτα δεν παίρνει και όλο δίνει.

Στην Πρίγκιπο έφαγαν σ' ένα ξενοδοχείο, που ο Αλέξης γνώριζε μια Ρωμιοπούλα από τη Θράκη, όμορφη με ανοιχτά καστανά μαλλιά, με μάτια καστανά, υγρά, περιτριγυρισμένα από πυκνά και μακριά ματόκλαδα και στεφανωμένα με φρούδια λεπτά, ξανθουλά και ερωτηματικά. Το στόμα της μονάχα, αν και ηδονικό στα χείλη, είχε μιαν έκφραση, όταν μιλούσε, που με τα χρόνια θα γίνονταν δυσάρεστα αγελαδινή. Γιατί να παχαίνουν οι γυναίκες;

Του είχε αρέσει άλλοτε αυτή η κοπέλα, μαυροντυμένη και μοναχή, όπως την είδε τότε σε μια μικρή πολιτεία της Θράκης και κείνη τον είχε συμπαθήσει. Έλεγε πως και τώρα τον αγαπάει, μα σήμερα τη βρήκε περιτριγυρισμένη από τρεις νέους, που κοκορευόνταν με καλοκομμένα καινούργια ρούχα, ήταν παχύτερη από πρώτα και δε φαίνονταν δυστυχημένη στη συντροφιά τους. Μόλις τον είδε έπαψε να φαίνεται

ευχαριστημένη, το γέλιο της κόπηκε, οι ερωτροπίες της πάγωσαν. Ο Αλέξης της παρουσίασε τον κύριο Γιωργόπουλο της πρεσβείας. Και κείνη τους παρουσίασε και τους δυο στην παντρεμένη αδελφή της, που της έκανε κόρτε εκείνη τη στιγμή ένας ξανθός Λεβαντίνος μιλώντας φραγκοχιώτικα. Ο άντρας της φυσικά έλειπε παίζοντας χαρτιά στο καπνιστήριο. Ο κύκλος ήταν ταιριασμένος για κείνη την ημέρα.

Οι τρεις νέοι σε λίγο αποχαιρέτησαν και έφυγαν, και αποφασίστηκε από την ωραία κόρη πως θα γίνη περίπατος στο Διάσελο και στον Αη-Γιώργη τον Κουδουνά, στην κορφή του νησιού.

- Να πάρωμε γαϊδουράκια; ρώτησε η νέα.
- Όπως θέλετε, είπε ο Αλέξης.
- Πάμε με τα πόδια, αποκρίθηκε κείνη, δεν είναι μακριά.

Και πήγαν με τα πόδια, αυτός περπατώντας κοντά της, ο κ.Γιωργόπουλος της πρεσβείας πιο πίσω, πλάι στην αδελφή, που δεξιά της είχε τον ευνοούμενό της. Προχωρούσαν οι δυο τους, ο Αλέξης και η κοπέλα, πιο γρήγορα και στα πεύκα μέσα, έξω από το συχνασμένο δρόμο, όπου επιτήδεια τον τράβηξε αυτή, της πήρε το χέρι και σαν από κάποια ευγνωμοσύνη το φίλησε. Του μιλούσε για αγάπη και κείνος της έλεγε πως αυτός δεν είναι για παντρεία, γιατί έχει άλλα να

κάμη και δεν του είναι βολετό να δώσει μιας γυναικός ευτυχία. Είδαν δυο Τουρκάλες μέσα στα δέντρα που περπατούσαν ξέσκεπες και κοιτάζαν τολμηρά με μάτια ζαρκαδιών, σα με λαχτάρα, το γκισαούρικο ζευγάρι. Είχαν ξεφύγει από το χαρέμι, ίδιες άλογα που έσπασαν τα σκοινιά και ξεπόρτισαν από το στάβλο. Μα δεν ήξεραν πώς να ξεσκλαβωθούν ολότελα. Ο Αλέξης τις κοιτάξε και είπε·

- Τις Τούρκισσες τις βαριούμαι με το να μην μπορώ να τις ζυγώσω. Δε μου είναι δοσμένο ούτε απογοήτση καν να αισθανθώ γι' αυτές.

Στον Αη-Γιώργη ανέβηκαν, κάθισαν, ήπιαν νερό, άναψαν κεριά, είδαν τη θέα γύρω, το πευκοφυτεμένο νησί με τα σπίτια τα εξοχικά, τη θάλασσα και τ' άλλα τα νησιά τριγύρω και πέρα τα βουνά της Βιθυνίας. Ήτανε δειλι και τα χρώματα όμορφα, μα ο Αλέξης δεν μπορούσε να ενθουσιαστή. Του έφταιγε η συντροφιά; Ήταν στενοχωρημένος από καμιάν αζεκαθάριστη αίσθησή του, που προσπαθούσε να την ξεδιαλύνει; Βέβαιο είναι πως η κοπέλα τού έλεγε αδιάκοπα·

- Κοιτάξτε τι ωραία που είναι!

Το βράδυ γύρισαν στο ξενοδοχείο και στη μεγάλη τάρτα έφαγαν όλοι μαζί, στο φως μικρών φαναριών και του φεγγαριού. Μην έχοντας τον τόπο του εκεί έφυγε νωρίς ο κύριος

Γιωργόπουλος της πρεσβείας, αφού οι θέσες ήταν πιασμένες. Ύστερα ακούστηκε στο σαλόνι να παίζεται σε πιάνο το κοινότερο βάλς του καιρού εκείνου και μπήκαν μέσα, όπου χόρευαν τρία τέσσερα ζευγάρια και άλλοι κοιτάζαν, μιλούσαν αναμεταξύ τους και γελοούσαν δυνατά.

- Ένα από τα μεθυστικά ποτά του σύγχρονου πολιτισμού είναι και ο χορός –δηλαδή η μουσική, ο χορός και η πολυκοσμία, όλα μαζί- ίσως το πιο μεθυστικό ποτό μας.

- Χορεύετε; ρώτησε η νέα.

- Ναι, κάποτε είπε ο Αλέξης.

- Ελάτε να χορέψωμε λοιπόν, αποκρίθηκε κείνη.

Και έκαμαν ένα γύρο. Ο Αλέξης δεν είχε πια την πρωινή του διάθεση, είχε ξεθυμάνει. Οι ομιλίες με ανθρώπους, που δεν τον ετάραζαν, τον είχαν ξεράνει. Έλεγε μέσα του πως δεν έπρεπε να συναντά στο δρόμο του τα ίδια πράγματα και τα ίδια πρόσωπα και ό,τι πέρασε μια δεν έπρεπε ποτέ να ξαναπερνά μπροστά του. Έβαλε την κοπέλα και του έπαιξε στο βιολί της μια συνηθισμένη φραντσέζικη romance, που δε συγκίνησε βέβαια καθόλου ούτε κείνον ούτε αυτήν, που την έπαιζε, ούτε τους άλλους μαζεμένους Έλληνες, Αρμένηδες, Φράγκους, Εβραίους –όλους τους Λεβαντίνους του ξενοδοχείου. Όμως αυτοί οι άνθρωποι φαινονταν σα να διασκέδαζαν πολύ· κάτι κοινό θα είχαν αναμεταξύ τους,

που έσβηνε τις φυλετικές διαφορές. Ωστόσο μια Ρωμιά έλεγε σ' έναν Άγγλο –άκουγε ο Αλέξης- «Όταν μπαίνω στην Αγιά-Σοφιά πονεί η καρδιά μου». Και κείνος αποκρίθηκε: «Γιατί; Εγώ καλλίτερα έχω τους Τούρκους από τους Έλληνες». Αυτή δεν είπε τίποτε, ο Αλέξης τη ζυγώνει και της λέει:

- Γιατί δεν του λέτε τίποτε πειραχτικό;

- Δεν απάντησα στη χωριατιά του. Σταθήτε όμως να δήτε, θα του κρατήσω πόζα για δυο μέρες. Μα είναι πολύ καλός νέος, χαριτωμένος, και ό,τι καταπάνεται το κάνει τόσο καλά, παίζει πιάνο και τραγουδεί τέλεια, είναι έξυπνος, παίζει bridge και tennis λαμπρά, είναι πολύ ευχάριστος.

Και ο Αλέξης με το νου του έκαμε μιαν αποστροφή στις γυναίκες τέτοια:

- Ω γυναίκες, γιατί δε λέτε καλλίτερα πως σας αρέσει το κόρτε και πως η κοκεταρία σας δε σας αφήνει να δήτε καθαρά και να μιλήσετε όπως πρέπει πάντα; Πρώτα απ' όλα είναι η κοκεταρία σας. Έχετε μπρος σας ένα νέο, ξένο, με πολλά κοινωνικά προτερήματα και θέλετε σώνει και καλά να του αρέσετε ή να μην τον δυσαρεστήσετε, που το ίδιο κάνει. Ως και η πατρίδα σβήνεται από τα χείλη σας και από την ψυχή σας ίσως, όταν τύχη και την κατηγορήση ο όμορφος ξένος. Αγκαλιά, μπορεί να την αναφέρετε μονάχα από κόλπο κοκεταρίας, για

να δείξετε ότι δε σας λείπουν τα αισθήματα. Τον πόνο που χαράζει η όψη της Άγιας Σοφιάς θα έτυχε να τον έχετε διαβαμένο σε κανένα ρομαντικό βιβλίο, ξένο βέβαια!

Ήταν και ένας Τούρκος αξιωματικός, που έκανε τον Ευρωπαίο και αράδιαζε ξετσιπώτες κοινοτυπίες, γι' αυτόν πρωτότυπες, αφού ήταν ευρωπαϊκές, σε μια κόρη Φράγκισσα, που κολακεύονταν από τη στρατιωτική στολή, τα γαλόνια και τα λόγια του. Ο Αλέξης ούτε σε πόρνη δε θα έλεγε τέτοια, γιατί δεν μπορούσε να μιλήσει σαν τους συγκαιρινούς του και δεν ήταν βέβαια διασκεδαστικός για τα κορίτσια και τις γυναίκες. Και όμως μόνο μ' αυτές μιλούσε πιο ελεύτερα.

Σε μια γωνιά παράμερα μιλούσαν δυο κοπέλες· η μια, έξυπνη Εβραίισα, ως είκοσι χρονών, πείραζε μιαν ωραία Αρμενοπούλα οχτώ χρονών, λέγοντάς της, -«Τι έχεις καλλιτέρα, να είσαι άσκημη και ξυπνή ή όμορφη και κουτή; Να, εσύ δεν είσαι όμορφη καθόλου, έχεις μονάχα νόστιμα μάτια και τα μαλλιά σου είναι υποφερτά». Η μικρή συλλογίστηκε, συλλογίστηκε και είπε: -«Στοχάζομαι πως αν δεν είχα αυτά τα μάτια και τα μαλλιά μου κανείς δε θα γύριζε να με κοιτάξει στο δρόμο όταν περνώ, ενώ τώρα με κοιτάζουν κάποτε.»

Το αιώνιο θηλυκό, που με την ομορφιά του ή με την ξυπνάδα του γυρεύει να τραβήξει των αντρών την προσοχή,

ως που να τους εξουδετερώση, αν μπορή, στοχάστηκε ο Αλέξης. Οι γυναίκες όλων των εθνών εδώ βάλθηκαν να κάμουν τους άντρες Λεβαντίους.

Μεσάνυχτα ανέβηκαν απάνω και κάθισαν σ'ένα μπαλκόνι οι δυο αδερφές, που κράτησαν και τον Αλέξη να μείνη τη νύχτα στο ξενοδοχείο. Ο ευνοούμενος της αδερφής έφυγε. Το φεγγάρι πάνω από τη Χάλκη φώτιζε γαλατερά τον ουρανό και έχυνε το φως του σχεδόν χεροπιαστό στον αέρα, ο ίσκιος της Χάλκης έπεφτε κατάμαυρος στη θάλασσα. Πέρα, κατά την Πλάτη, σα μολύβι λειωμένο, λαμποκοπούσαν τα νερά. Και μιλούσαν οι αδερφές για κοσμικά πράματα, είδησες της μέρας, χωρίς καμιάν αμφιβολία πως διασκεδάζαν τον Αλέξη. Όμως το τι λεν και νοιώθουν οι γυναίκες αυτές του ήταν αδιάφορο, και μάλιστα βαριούνταν την ομιλία τους, μονάχα τα κορμιά τους υπάρχουν όμοια το ένα με τ'άλλο.

Σηκώθηκαν τέλος να παν να κοιμηθούν. Η μικρότερη πήγε στην κάμαρά της. Του Αλέξη του είχαν δώσει μια κάμαρα, που συγκοινωνούσε με της αδελφής της. Ενώ γδύνονταν ο Αλέξης, μπήκε αυτή με τη λειπότητα μεταξωτή γαλάζια ρόμπα της, σχεδόν διάφανη, για να του φέρη τάχα κάποιο νυχτικό φόρεμα. —Γιατί είσαι τόσο σκληρός; του είπε, η αδερφή μου τρελαίνεται για σένα.» Και κείνος χωρίς να απαντήσει άλλο της

είπε: «Έλα» και έμεινε μαζί του μισή ώρα. Ο άντρας της βέβαια εξακολουθούσε να παίζει χαρτιά κάτω στο καπνιστήριο. Ξαναμπήκε η γυναίκα στην κάμαρά της και, μόλις έκλεισε την πόρτα, ο Αλέξης αισθάνθηκε πως μόνο αυτός είναι της γυναίκας ο προορισμός, την είχε βάλει στη θέση της και ήταν καταχαρούμενος πάλι. Κοίταξε από το παράθυρο, ο κόσμος ήταν περίκαλος, η ζωή χαρά και ο θάνατος ο ίδιος ωραιότητα, τα νερά ήσυχια, σα νάθελαν να πεθάνουν, και το φεγγάρι λάμπει πάντα στο πέλαγο, παντού φως σταλάζοντας.

Πρωί πρωί, εκεί που ετοιμάζονταν για να φύγει, είδε σ' ένα παινό σπίτι μια κάμαρα μ' ένα κοριτσάκι μέσα ως δεκατεσσάρων χρονών που ντύνονταν. Κάθε μέρα κάνει την πλεξούδα του μπρος στον καθρέφτη, μα σήμερα, που είναι σκόλη, άφησε τα μαλλιά του ξέπλεκα, τα χτένισε καλά, τα βούρτισε, έβαλε το καπέλο του το ναυτικό, κοιτάχτηκε καλά καλά στον καθρέφτη, χτένισε άλλη μια φορά τις άκρες των μαλλιών του, συγυρίστηκε όμορφα, φόρεσε το τριανταφυλλί κυριακάτικο του φόρεμα και θα κάμη σίγουρα αίσθηση στον κόσμο. Τις άλλες μέρες φορεί ποδιά με ζουνάρι στη μέση, αλλά και πάλι κοιτάζεται πολύ στον καθρέφτη, όταν φτειάνη την πλεξούδα του και δένει στην άκρη φιόγγο μια κόκκινη κορδέλα. Κάθε κούνημά του είναι γυναικείο, ετοιμάζεται για το μέλλον.

Και γύρισε ο Αλέξης στην Πόλη, καθόλου πια μεθυσμένος από τα πλούτη του τα ψεϊνά. Ένοιωθε μονάχα το φτωχό άτομό του και τη ζωούλα του το πρωί εκείνο. Τον νικούσαν οι άνθρωποι, και σχεδόν ντρέπονταν που ήταν διαφορετικός τους. Τον τράβηξαν την περασμένη μέρα οι γυναίκες και είδε τη ζωή, που θα του έδιναν αυτές, αν ήταν διασκεδαστικός ή αν είχε χρήματα. Ο κύριος Γιωργόπουλος της πρεσβείας σ' όλες τις ομιλίες του θαρρούσες πως έλεγε του Αλέξη· «Δε βαριέσαι; Χάνεσαι δουλεύοντας, ενώ εμείς διασκεδάζουμε· είσαι κουτός που σκοτιζέσαι μάτια για το κάθε πράμα». Έμεινε ανάμεσα σε ανθρώπους δώδεκα ώρες, ενώ δεν είχε μαζί τους κανένα σημείο διανοητικής επαφής και συχνά δεν μπορούσε να βγάλει λέξη από το βαρεμό του. Σήμερα ξύπνησε με αγανάχτηση για το κράτος, που αφήνει έτσι όλους του Γιωργόπουλους να μην κάνουν τίποτε, σα να μην εχρειάζονταν κάθε νεανική τους δύναμη, σα να πήγαιναν όλα πρύμα και να μην είχε κανένα σκοπό. Τίποτε δεν απαιτεί απ' αυτούς το κράτος και έτσι παίρνουν τις βαλιτζες τους και μένουν τα σαββατοκύριακα και τις δευτέρες στα Νησιά, στα Θεραπειά ή στον Άγιο Στέφανο, γλυκανάλατοι, ερωτιάρηδες λιμοκοντόροι, χάσκοντας, περιδιαβάζοντας, γελώντας, χάβοντας μύγες, κάνοντας το νόστιμο στις γυναίκες, χωρίς να συλλογιούνται

άλλο παρά τη διασκέδασή τους. Και θύμωσε με το ξεπεσμένο αυτό κράτος, που τους αφήνει ελεύτερους και εύκαιρους να κοπροσκυλιάζουν ακατάπαυτα.

Μα έξαφνα σταμάτησε και μίλησε αυστηρά του εαυτού του· -Δε θα πεθάνης από σιχασιά, γιατί δε θα μπηγς μέσ' στη ζωή την κοινωνική, την προσωπική, την ατομική, που γίνεται γύρω σου. Επειδή οι άλλοι κάνουν εκείνα που τους διασκεδάζουν, γι' αυτό ίσια ίσια εσύ θα διασκεδάξης με τα άλλα, τα πιο δύσκολα και τα τρελά. Δε θα υπακούσης σε μερικές μικρότητές σου, που σου λεν στ' αφτί κρυφά και ταπεινά πως είσαι και συ άτομο σαν τους άλλους. Τι τους κοιτάς αυτούς; δε σου μοιάζουν. Θα βουλώσης τ' αφτιά σου στις χαμηλές φωνές, που κάποτε σε φωνάζουν, θ' ακούσης τις μεγάλες σου φωνές, αυτές που σε καλούν έξω, ψηλά στην ερημιά, να ορίζης τους άλλους.

ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Η εργασία του Αλέξη εκείνο τον καιρό τον ανάγκαζε να πηγαίνει συχνά στις ξένες πρεσβείες· για να βγάξει το ψωμί του έπρεπε να κάνει και τον ανταποκριτή ξένης εφημερίδας, γιατί δεν είχε πάντα αρκετά χρήματα δικά του. Μ' αυτή τη δουλειά είχε αφορμή να βλέπει πολύν κόσμο, πράγμα χρήσιμο για τους άλλους του σκοπούς. Και επειδή οι πρεσβείες το καλοκαίρι έμεναν στο Βόσπορο –παραταγμένες από το Νιχόρι ίσαμε το Μπουγιούκντερε- αναγκάζονταν συχνά να περνάη μέρες και νύχτες στα Θεραπεία, σ'ένα ξενοδοχείο με κόσμο πολύ και ανακατωμένο. Όλους αυτούς δεν τους λογάριζε και πολύ και κανένας δεν τον τραβούσε· τους είχε για κοινότατους τύπους, μα δε στενοχωριούνταν με την παρουσία τους, γιατί ήξερε πως δε θα ζούσε παντοτινά μαζί τους. Και πότε ήταν ειρωνικός πότε γελαστός ή και σοβαρός και άλλοτε πάλι σιωπηλός, χωρίς να τον μέλη διόλου για την εντύπωση που μπορεί να τους έκανε. Έτσι έμενε ανεξάρτητος και χαιρόνταν την ελευτεριά του. Είχε κάποιο σκοπό στο νου του, διαφορετικόν από τη δουλειά που έκανε για να κερδίζει το

ψωμί του, και τον δυσαρεστούσε μονάχα που δεν μπορούσε αρκετά σύντομα να τον εχτιλέση. Οι άνθρωποι, που έπρεπε να νοιώσουν την ανάγκη του σκοπού του, δεν την ένοιωθαν ακόμα και θα αναγκάζονταν να τους μιλήση για να του φέρουν τα απαραίτητα εμπόδια και αυτός να τα νικήση.

Τις μέρες που κουράζονταν πολύ τον στενοχωρούσε το προσωρινό επάγγελμα, που διάλεξε για να βγάξη το ψωμί του. Κάποτε, που κατέβαινε στην Πόλη με το βαποράκι του Κατάστενου, είδε κάποιο Ρωμιό πουλητή ζυμαρικών και κατάλαβε από τη φωνή του πως βαριούνταν το επάγγελμά του και δεν είχε την όρεξη να λήη ολοένα· «σιμίτια γλυκά, καλά σιμίτια». Του φαίνονταν αυτός ο άνθρωπος σα να φώναζε· «εγώ, κύριοι, που με βλέπετε, δεν είμαι για τούτη τη δουλειά, μα πώς να ξεφύγω από δαύτη, αφού δεν έχω παράδες και δεν ξέρω άλλη τέχνη; Είμαι κουρασμένος, βαριέστησα, θέλω κάτι καλλίτερο, μα και η τεμπελιά μου είναι μεγάλη. Ότι κι αν κάνω στη γη επάνω είναι περιττό και μάταιο, όμως πρέπει να ζήσω». Δεν έκανε τη δουλειά του ο σιμιτσή αυτός με πεποίθηση και εκείνο τον καιρό ενδιαφερναν τον Αλέξη όσοι, αμφιβάλλοντας για την αξία της δουλειάς τους, γυρεύουν κάτι ανώτερο, χωρίς ίσως να μπορούν και να το καταφέρουν. Αυτοί τουλάχιστο, και όταν βγάζουν φωνές, δεν ξεκουφάνουν τον κόσμο, η ύπαρξή τους δεν κάνει

θόρυβο, γιατί έχουν πάντα ένα παράπονο και έναν πόθο μέσα τους και δε μένουν ποτέ ολότελα ευχαριστημένοι από τον εαυτό τους. Νοιώθουν πως τίποτε απ' αυτά που κάνουν δεν είναι πολύ σοβαρό και ξέρουν και να ειρωνεύονται τον εαυτό τους. Μπορεί μάλιστα εκείνα που καταπάστηκαν να τα καταφέρνουν καλλίτερα από όσους παίρνουν σοβαρά και τον εαυτό τους και τα έργα τους. Η αηδία για τη μετριότητα της δουλειάς τους κάποτε τους πνίγει και θέλουν αέρα, μα πάλι με λογική πολλή πείθουν τον εαυτό τους να έλθη στα συγκαλά του και να δη την α ν ά γ κ η, που είναι δυνατότερη απ' αυτούς τους ίδιους. Για να συνηθίσουν στην ταπεινή, κοινωνική, ανθρώπινη ζωή κοπιάζουν κάθε τόσο πολύ. Εκείνοι που από μικροί συνηθισαν στη μετριότητα αυτή ή και δε γεννήθηκαν με ορμές για να πετάξουν σ' άλλους κόσμους, αυτοί είναι ήσυχoi και δουλεύουν ήρεμα, ταχτικά και δίχως αναγούλα μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία. Ο σιμιτσης όμως του βαποριού, αν και δουλεύη κι αυτός μέσα στην κοινωνία, δεν είναι σαν εκείνους ήσυχος, κοπιάζει για να δουλέψη, κοπιάζει ίσως και για να μείνη μέσα στους ανθρώπους. Τι κέρδισε, που είναι πάντα ανήσυχος και ταραγμένος; Τη δουλειά του την κοινωνική-εκείνη που η ανάγκη του επιβάλλει-την κάνει σαν τους άλλους, μα δε μένει ευχαριστημένος. Και κάποτε του φαινόταν του Αλέξη πως φτάνει η δουλειά να γίνεται και είναι αδιάφορο

αν όσοι την καταπιάστηκαν ευχαριστούνται κιόλας ή όχι και είναι περιττό να λυπάται κανείς ή να χαίρεται, αφού τη δουλειά θα την κάνει. Ποιος εξετάζει και ποιος τον μέλει αν οι δουλευτάδες νοιώθουν χαρά ή θλίψη, αν κοιπάζουν ή αν δεν κοιπάζουν που δουλεύουν μέσα στη μετριότητα της κοινωνίας; Η κοινωνία δεν είναι τάχα ο ανώτατος νόμος και όχι ο άνθρωπος;

Λεν πως είναι διασκεδαστικός ο Βόσπορος το καλοκαίρι. Όμως ο Αλέξης περνούσε τ' απογέματα πλαγιασμένος στον καναπέ της κάμαράς του, χωρίς να προβλέπη τίποτε γι' αυτόν διασκεδαστικό για το δειλί της κάθε μέρας. Και έλεγε μέσα του: -Ας δούμε πόσο αντέχω στη βαρεμάρα.

Ένα βράδυ απάντησε έναν παιδικό του φίλο, Σλαύο. Είχε μεγαλώσει και δε γελούσε πια. Αφού αναγνωρίστηκαν, είπε του Αλέξη, που γύρευε να μάθη σε ποια ψυχαστασιά βρίσκονταν ο φίλος του, αφότου τον άφησε: «Η μόνη πραγματικότητα, που γνωρίζω, είναι το κορμί της γυναίκας». Ο Αλέξης κοντοστάθηκε και έπειτα τον ένοιωσε: είχε γίνει μηδενιστής, ήταν απελπισμένος, έχασε γι' αυτόν κάθε χάρη ο κόσμος και του έμενε μια μόνη γλύκα, η στιγμή που γίνεται ολότελα ζώο. Ο νέος, θέλοντας να εξηγήση του Αλέξη την κατάστασή του, του διηγούνταν πράματα, που ήταν φυσικές συνέπειες της ιδιοσυγκρασίας του. Και ο Αλέξης με κάποια θλίψη αποκρίθηκε: «Σε κατάλαβα».

έχεις και συ τη φιλοσοφία σου, που την πλάθεις σύμφωνα με τον εαυτό σου. Μια φιλοσοφία δεν υπάρχει· ο καθένας έχει και από μία, εκείνη που του ταιριάζει, γιατί κάθε φιλοσοφία είναι εικόνα πιστή της ιδιοσυγκρασίας του καθενός. Όσο για την ιδιοσυγκρασία, είναι βέβαια αποτέλεσμα κάποιας κληρονομιάς, που δεν το ξέρομε πως κατόντησε σε μας».

Από τότε δεν τον ξαναείδε πια. Έπειτα δε θα είχε και τίποτε άλλο να του πη. Κάθε βράδυ όμως κοιτάζε μια λεπτή Ελληνίδα παντρεμένη με κάποιον ξένο ακόλουθο πρεσβείας. Του φάνηκε πως η γυναίκα αυτή, αιώνια προσποιημένη και όχι έξυπνη, ποτέ της δε χαίρεται, όσο και να γελά κάνοντας τη ζωηρή. Ότι, της γυρεύουν οι άνθρωποι το κάνει, μα δε τη διασκεδάζει τίποτε· με το να αγαπά ωστόσο επίμονα τον εαυτό της, τον φτειάνει·για να την αγαπούν οι άντρες·τέτοιον, που της τον ζητούν αυτοί. Η προετοιμασία τούτη και προσπάθεια δροσιζει λιγάκι τη πυρωμένη δίψα της να αρέση. Άδικα λυπήθηκε τη ζωή της ο Αλέξης, που θα την περάση όλην έτσι, και θα πεθάνη μέτρια όπως έζησε. Καλλίτερα να της ευχόταν να μην κουραστή ποτέ της, ποτέ της να μην πάψη να είναι προσποιημένη, να μη σταματήσει ποτέ να κοιτάζει τον εαυτό της στον καθρέφτη της κοινωνίας, ποτέ να μη ρωτήσει τι την έκαμε τη ζωή της, μα και να πεθάνη προτού γεράση.

Και τ' απογέματα, που έμενε πλαγιασμένος ο Αλέξης στον καναπέ της κάμαράς του, έλεγε μέσα του: -Ανυπόφορη η ομαδική ζωή που κάνουν οι άνθρωποι! Δεν είμαι γι' αυτή καμωμένος. Ποθώ ζωή μοναχική σε κάποια βουνά ψηλότατα και σε κάτι κάμπους ξερούς. Αν ήταν στον κόσμο όλοι σαν και μένα, αλλοιώτικη θα γίνονταν η ανθρώπινη ζωή. Διάβασα κάπου ότι στην εξέλιξη των οργανικών όντων γίνονται πηδήματα· από τη μαϊμού ξεφύτρωσε μια μέρα ο άνθρωπος, μα δεν έπαψαν να υπάρχουν ξεχωριστά και οι μαϊμούδες. Δεν μπορεί τάχα λουπόν και από τον άνθρωπο να ξεπηδήξει κάτι άλλο, χωρίς να πάψουν να υπάρχουν και οι άνθρωποι; Βαρέθηκα τον άνθρωπο.

Ένα απόγευμα ανανοήθηκε πως και άλλοτε, στην Αλεξάνδρεια, είχε φτάσει στην ίδια κατάσταση σιχασιάς, αηδίας και αναγούλας, που τον έριξε ολόκληρο τότε στον έρωτα μιας γυναίκας. Φοβήθηκε· τέτοια βάραθρα δεν του χρειάζονταν πια. Συλλογίστηκε πως, αν στην Πόλη, στην Αθήνα, στη Σμύρνη και στην Αλεξάνδρεια-στις μεγάλες πολιτείες της Ρωμιοσύνης, όπου μικραίνουν οι άνθρωποι και σαπίζουν-δεν ξέρει να φυλάξει το σκοπό του, τη δυνατότερη δηλαδή θέληση ή ορμή του, από τα διαλυτικά κάθε δύναμης στοιχεία, που άραγε θα γίνη τούτο; Τάχα στα χωριά που, θέλοντας και μη, το σκοπό του μόνο βλέπει;

- Σ' έχω άξιο στις μεγάλες πολιτείες να ενεργήσης, Αλέξη, έλεγε του εαυτού του. Το Χριστό τον πειράζε να μένη στα Ιεροσόλυμα και μένα με πειράζει να ζω στις μεγάλες πολιτείες, όπου τα πράματα, επειδή τα καταλαβαίνω όλα, με τραβούν απ' όλες τις μεριές, σα να πασκιζουν να διαλύσουν τη δυνατότερη θέλησή μου, στις μεγάλες πολιτείες, που η πολυκοσμία τους με κάνει και αμφιβάλλω για τον εαυτό μου. Αν, όταν μου μιλούν οι γραμματείς και φαρισαίοι και οι κοσμικοί κοινοί άνθρωποι, δεν αμφιβάλλω για τη δική μου την αξία και δεν ξεχνώ το σκοπό μου, θα πη πως είμαι δυνατός και τότε θα είμαι ευχαριστημένος. Δεν πρέπει να φύγω από δω μέσα, δεν είμαι φοβιτσιάρης και, αν τέλος πάντων είναι να χαθώ, ας χαθώ. Δε στέκει όμως να χάνωμαι λίγο λίγο κάθε μέρα σε καμιάς λογής αργοπορίες. Εδώ, στην Πόλη, είναι τόσα και άλλα τόσα κοινωνικά χαντακώματα, συναναστροφές, ομιλίες, επιδειξεις, ρουχαλλαξιές, κορδώματα, γυναίκεια σώματα. Και γω είμαι αλλοιώς. Σ' όλη αυτή την κοινωνική σάχλα κάνω ακόμη υποχώρησες, μην ξέροντας ως στην ώρα ναυρώ τη θέση τη δική μου και να την κρατήσω. Από τη δική μου θέση πρέπει να βλέπω πάντα τον κόσμο. Και ποιος μ' εμποδίζει να κρύβω την αλλοιώτικη ψυχή μου από τους ανθρώπους; Αλέξη, Αλέξη, γιατί ξεχνάς πως είσαι

τέλειος υποκριτής; Γιατί να μη φαίνεσαι πως και συ ζης μεταξύ τους και διασκεδάζεις μαζί τους; Μα το τρίψιμο μαζί τους δε με χαλάει τάχα; Δεν γίνομαι μικρότερος και χειρότερος μένοντας κοντά τους και λέγοντας ή ακούοντας ακατάπαντα λόγια, που τα καταφρονώ; Όχι, όταν είμαι πάντα δυνατός και προσωπικός και αγαπώ το εγώ μου, την ψυχή μου, το θεό μου περισσότερο από κάθε άλλο πράγμα στον κόσμο. Συ, που με γνωρίζεις, όποιος και να είσαι, ξέρεις, αδερφέ μου, πως δεν είμαι όπως με βλέπουν οι άλλοι, ξέρεις πως μόνη διασκέδασή μου έχω τη σκέψη και μόνη χαρά μου να σκορπώ τη δύναμή μου επάνω στους ανθρώπους.

Κάποιος φίλος του μένει ευχαριστημένος με το ναυρήκε τρόπο να χρησιμέψη τη ζωή του, την έχει όργανο για να αποχτήση τη γνώση. Άξιος ο μισθός του! Απαραίτητο για τον κάθε άνθρωπο ναυρίσκη και από έναν τρόπο για να του φαίνεται υποφερτή η ζωή. Άλλοτε και ο Αλέξης έμενε ευχαριστημένος μεταχειρίζοντας τη ζωή του σα μέσο για τη γνώση· θαρρούσε πως με τη σκέψη θα τα μάθαινε όλα. Τώρα όμως, που κατάλαβε πως η σκέψη και η γνώση δεν μπορεί παρά να είναι ανθρώπινες-αφού δε δυνόμαστε να βγούμε από το ανθρώπινο καυκί μας για ν' αντικρύσωμε μ' άλλα μάτια τον κόσμο-δεν του φτάνει πια η σκέψη, που

αυτή πάλι τον συνέφερε και ένοιωσε πως κάθε γνώση είναι σχετική, μικρή, ανέπαρη και άστατη. Τώρα του χρειάζεται να κάμη τη ζωή του όμορφη και για να γίνη τέτοια, πάλι με τη σκέψη, κατάλαβε πως πρέπει να έχη μέσα της και την ενέργεια. Μα και έτσι η ζωή του πάλι για τη γνώση χρησιμεύει, γιατί κάθε κίνηση της ζωής στον καλλίτερο γνωρισμό του εαυτού του θα κατασταλάξη τέλος.

Σκέψη και ενέργεια, αυτοί είναι οι δύο παράγοντες, που η συλλογιά τους τον παιδεψε πολύ ως που να αποφασίση πως τους χρειάζεται και τους δυο για να ζήση στα γεμάτα. Αφότου βούτησε σε βάθη αφάνταστα και είδε τη γύμνια και την αδειοσύνη κάθε ζωής, έγινε πιο βαθιά επιπόλαιος. Αφότου διάβηκε πυκνά και αξεδιάλυτα παρθένα δάση και είδε πως αλήθεια, δηλαδή ζωή, δεν είναι μόνο η σκέψη παρά και η ενέργεια, από τότε επιθύμησε να ζήση την τωρινή ζωή και λησμονεί όσο πρέπει τις περασμένες. Αφότου διάλεξε ένα υπόδειγμα, και το υπόδειγμά του είναι αυτός ο ίδιος, ενεργεί, επειδή το υπόδειγμά του δείχνει πως ο σωστός άνθρωπος, ο ξετελειωμένος, δεν είναι μονάχα στοχαστικός παρά και ενεργητικός.

Ωστόσο ξέρει καλά πως η όποια ενέργεια δεν αξίζει, γιατί δεν αποδείχνει δύναμη. Η ενέργεια πρέπει να είναι τέτοια, που να τον ανεβάζη σε στυλοβάτη νικητή ανάμεσα

στους ανθρώπους. Δεν είναι ακράτητος στην ενέργεια. Ό,τι και αν κάνη, πρέπει να το κάνη ποιητικά, όχι πολύ βιαστικά, δίχως βαρεμό, με θάρρος και με φως από μέσα, ήρεμα και σίγουρα. Και τις ώρες, που δε δύνεται να γίνη νικητής, καλλίτερα να ζημοναχός με τη σκέψη του για προσάναμμα. Αλλιώς σιχάίνεται τους ανθρώπους.

Εκεί, στη μοναξιά του-που είναι το γιατρικό της σιχασιάς του για τους ανθρώπους-μαζεύονται πάλε οι δυνάμεις του, ανεβαίνουν τα νερά του, γεμίζουν τις δεξαμενές του, και, όταν είναι για να ξεχειλίσουν, τότε του έρχεται η όρεξη να πάη ξανά μέσα στους ανθρώπους για να τους περεχύση με τους περισσευόμενους θησαυρούς του. Εκεί, στη μοναξιά του, κατασταλάζουν κιόλα μέσα του όσα μάζεψε ανάμεσα στους ανθρώπους και γίνονται καθάριο χρυσάφι.

Μα και κάθε σκέψη, το ξέρει καλά, δεν αξίζει. Δεν του στέκει η επιστημονική, καθιστική μελέτη, που μπορεί να ξεράνη τον άνθρωπο. Θέλει τη φιλοσοφική, ποιητική, δημιουργική σκέψη, που ορθός και περπατώντας να την κλώθη.

Τέσσερεις είναι κατά τη γνώμη του οι ανθρώπινες καταστάσεις: ο νικητής, ο μοναχός, το πρόβατο στο κοπάδι και ο νικημένος που σκοτώνεται. Απ' αυτές φιλοδοξεί μόνο τις δυο, που του αρέσουν, ή δεσπότης νικητής ανθρώπων ή ερημίτης

μοναχός, εξόριστος της κοινωνίας. Ο νικητής Αλέξης θα ενεργή με σκέψη, ο μοναχός Αλέξης θα στοχάζεται και θα περιμένει να ενεργήσει.

Η τυραννία του να μην μπορή να ισοπεδώνεται με τους ανθρώπους, θα υπάρχει πάντα ως που να πεθάνη και ανάγκη πάσα να το πάρη απόφαση. Οι άλλη θα είναι γι' αυτόν παντοτινά ή ξένοι ή όργανά του.

Συχνά απορούσε τι τάχα θα τον φάη, η σκέψη ή η ενέργεια; Τώρα βρίσκεται ανάμεσα στις δυο και τον τραβάει πότε η μια πότε η άλλη, και ούτε πρέπει να φαντάζεται πως μπορεί ποτέ να έλθη μια μέρα, που θα γλυτώση από το πάλαιμα αυτό της στοχαστικής και της ενεργητικής του διάθεσης. Αλλά, αντί να τον κάνουν όργανά τους αυτές, ας τις κάνη αυτές ο ίδιος οργανά του, όπλα νίκης για κάποιον αγώνα του. Η νίκη του θα είναι ίσως το να πολεμάη πάντα, ν' αγωνίζεται, χωρίς να κουράζεται ποτέ. Ο πόλεμος ενώνει τις ορμές του όλες και τις δυο δυνατώτερες, γιατί τέλος πάντων δεν είναι αυτός, ο Αλέξης, πολλοί άνθρωποι, είναι και πρέπει να απομεινή έ ν α ς. Τις πολλές του ορμές οι δυο δυνατώτερες θα τις βάλουν σε πειθαρχία και οι δυο αυτές πάλι θα ενώνονται μέσα του όσο πολεμά. Ούτε είναι και τόσο χωρισμένες η μια από την άλλη, όσο φαίνονται, άμα τις ντύνης με τις λέξεις που τις εκφράζουν. Το μυαλό του

ανθρώπου-ατελέστατο όργανο-τις ξεχωρίζει κάπως αυθαίρετα και σ' αυτό φταίει η λαλιά, που εκφράζει και αποκρυσταλλώνει νοήματα με λέξεις, που είναι ατελέστατα σύμβολα. Και οι λέξεις ξεγελούν το μυαλό του ανθρώπου, που τις φτειάνει.

Όπως και να είναι, εκείνο τον καιρό, ο Αλέξης είχε αποφασίσει πως η φιλοσοφική σκέψη και η πολιτική ενέργεια είναι οι δυο δυνατότερες ορμές του και πως αυτά είναι οι σκοποί του και τα όργανά του για να επιδράση στους ανθρώπους. Και, επειδή ευκολότερα μπορούσε να επηρεάση τους τριγυρινούς του και τριγυρινοί του ήταν οι άνθρωποι της φυλής του, σ' αυτούς επάνω αποφάσισε να σκορπίση όση δύναμη είχε. Όσο και να μην ήθελε να το ομολογήση, του άρεζε να επηρεάζη ανθρώπους.

Μα άρχισε αμέσως να προβλέπη πως υπάρχει και άλλο είδος ενέργεια από την πολιτική, η κοινωνική, που είναι πιο βαθειά, λιγώτερο εφήμερη και μπλεγμένη περισσότερο με τη φιλοσοφική τη σκέψη, παρά η καθαρή πολιτική. Να γίνη ιδρυτής καμιάς νέας θρησκείας; Το πόθησε άραγε ποτέ; Δεν είναι απίθανο. Ο φυσικός λυρισμός του και το ιστορικό του πνεύμα δημιουργούσαν στα σωθικά του ένα ρομαντισμό, που τόνωνε όλες του τις ορμές και τις χρωμάτιζε, όταν ήταν δυνατός και όχι κουρασμένος από τη ζωή.

Και βέβαια δεν είναι ο μόνος άνθρωπος στη γη πλασμένος από τέτοιο μίγμα· πολλοί θα είναι σαν κι αυτόν διπλοί και τριπλοί και τετραπλοί. Το ίδιο μίγμα μπορεί να αξιζή και πολύ, όπως και καθόλου, γιατί η αξία του κρίνεται από την ένταση. Και τότε ρώτησε: «Είσαι, ψυχή μου, έ ν τ ο ν η;»

Άμα εξέτασε τον εαυτό του, είδε πως άλλοτε είναι και άλλοτε όχι, μα ότι μπορεί, καλλιεργώντας τις ορμές που τον τονώνουν, να καταφέρει να κρατά τον εαυτό του όσο παίρνει πιο έντονο και όσο γίνεται διαρκέστερα. Αυτό το είχε ξαναϊδεί και σ' άλλη εποχή της ζωής του, μα το είχε ξεχάσει από τότε.

Έτσι πέρασε το καλοκαίρι εκείνο. Και με τα πρωτοβρόχια ο Αλέξης, αφού γέμισε μια χινοπωριάτικη μέρα βαθειές βουτηξιές μέσα στη ζωή του έθνους του, το πρωί στο Φανάρι, στην επίσημη εθνική ζωή, δηλαδή στα πολιτικά του πατριαρχείου, τ' απόγεμα στη γραφειοκρατική ρουτίνα της ελληνικής πρεσβείας και το βράδυ, ως αργά τη νύχτα, στον κύκλο των δημοτικιστών, δηλαδή στην εθνική επανάσταση, ρώτησε τον εαυτό του: «Τι έχω να κάμω εδώ που είμαι;»

Η ενέργειά του στο Φανάρι δεν του γέμιζε την ψυχή, γιατί δεν ήταν ριζική, παρά εξωτερική, καθημερινή, εφήμερη και σαν ψεύτικη. Ένα διαβολάκι κάθονταν στα σωθικά του και

του φώναζε στ' αυτί· «Βάλε φωτιά, βάλε παντού φωτιά να ξυπνήσης τους ανθρώπους, βάλε φωτιά και κάψε το Φανάρι, μήπως τους ξυπνήσης.»

Μα το βράδυ που χώθηκε σε πιο βαθιά νερά, σε λιγότερο φανταχτερή, μα πιο βαθιοσυνειδητη ζωή, πιο ριζική, πιο αιώνια, πιο εσωτερική, χάρηκε πολύ και ένοιωσε το έργο του σιγανού καθαρισμού της εθνικής ψυχής και το λυτρωμό της.

Και όμως, αφού σκέφτηκε καλλίτερα, είδε πως και οι δυο δουλειές πρέπει να γίνονται, γιατί ούτε η μια μονάχη της φτάνει ούτε η άλλη. Ούτε μόνο με την καθημερινή πολιτική θα γλυτώση το έθνος ούτε μόνο με τη λιγότερο εφήμερη κοινωνική εργασία των φωτισμένων ατόμων του θα λυτρωθή η ψυχή του. Και, επειδή η ζωή του έθνους του ακέρια τον ενδιαφέρει, είπε πως σ' όλα αυτά θα χωθή, αφού έχει δικαίωμα, σαν Έλληνας, να μετέχη στη ζωή που φανερώνεται γύρω του. Η πολιτική του ενέργεια θα γίνεται στο Φανάρι με τους δεσποτάδες και η κοινωνική του ενέργεια στο Σταυροδρόμι με τους δημοτικιστές.

Μπορεί η μια με την άλλη οι εκδήλωσες αυτές της εθνικής ζωής να μαλλώνουν. Μα τι τον νοιάζει τι ανταγωνισμούς έχουν αναμεταξύ τους; Σ' αυτόν μέσα ενώνονται, γιατί όλη η ζωή του

έθνους του είναι ζωή δική του. Βέβαια στο Φανάρι κανένας δεν είναι δημοτικιστής και κανένας από τους δημοτικιστές δεν είναι Φαναριώτης. Μα ο Αλέξης δεν χωρίζει τις δυνάμεις του έθνους του και τα κόμματα αυτών δεν τον κομματιάζουν. Όλα τα κόμματα του έθνους του μέσα του αρμονίζονται και γίνονται ένα και του αρέσει που μπορεί από τη μιαν ώρα στην άλλη να πετιέται από το Φανάρι στους δημοτικιστές και από τούτους στο Φανάρι. Παντού έχει δικαίωμα και μπορεί ναυρισκεται, παντού να τρέχει, όπου βλέπει κάποιο φανέρωμα εθνικής ζωής. Όλα είναι δικά του.

Τα έθνη και τα κράτη είναι στάδια για κάθε λογής ανθρώπινες ορμές και ενέργειες και ταξινομούν τον κάθε άνθρωπο, τον τοποθετούν στη θέση του. Το έθνος και το κράτος λέει του καθενός: «Πήγαινε εδώ ή τράβα εκεί για να υπάρξεις. Είσαι φιλοπόλεμος; Πήγαινε στο στρατό. Είσαι πολιτικός; Όριζε ανθρώπους. Είσαι κοσμοπολίτης; Περιδιάβαζε στα βουλευβάρτα, παίζε χαρτιά, φιλα κοκότες ή μελέτα βιβλία. Είσαι θρησκός; Χάσκε στις εκκλησίες. Είσαι φιλομαθής; Να σκολειά και πανεπιστήμια. Είσαι ζευγολάτης; Να γη να οργώσης. Είσαι εργάτης ή έμπορος; Δούλευε, ο κόσμος είναι δικός σου. Είσαι τερπέλης; Ιδού τερπελχανάδες όσους θέλεις, καφενεΐα,

ζαχαροπλαστεία, κουρεία, λουιρά, κρασοπουλειά, καπηλειά, πάγκοι στις δενδροστοιχίες. Είσαι ποιητής ή θεατής; Βλέπε. Είσαι θεατρίνος και υποκριτής; Παίξε. Είσαι λογάς; Λέγε. Ιδού βουλές, σύλλογοι, ακαδημίες, αδερφάτα, καφενεία, δρόμοι, πλατείες. Είσαι λίγο απ' όλα; Κάνε πότε τούτο, πότε κείνο, πότε τίποτα, πότε κάτι, πότε μόνος, πότε μ' άλλους, ζήσε, βλέπε, τρώγε, φίλα, δούλευε, μάθαινε, λέγε, πολέμα, κάθου, ξενύχτιζε, κοιμού, κοπροσκύλιαζε».

Όλα αυτά λέει στον καθένα το έθνος και το κράτος και γι' αυτό πρέπει να υπάρχει. Όσο τα έθνη μεταμορφώνονται σ' απλές κοινωνίες ανθρώπων, τόσο φτωχότερα καταπτούν, τόσο δηλαδή λιγότερες απαιτήσεις ανθρώπων και ορμών μπορούν να ευχαριστήσουν. Και κείνα τα έθνη φτωχαίνουν και καταπτούν κοινωνίες, όπου οι άνθρωποι όλοι ισοπεδώνονται μικραίνοντας και γενάμενοι φιλήσυχοι, χωρίς ορμές πολλές και έντονες, χωρίς πλούτη από νιάτα, δίχως τρέλα και λαχτάρες και καρδιοχτύπια, δίχως τυχοδιωχτική όρεξη, χωρίς λάμψη, χωρίς πολεμική μανία. Οι κουρασμένοι κάνουν κοινωνίες εβραϊκές με μόνο σκοπό τη γενική αλληλοβοήθεια, οι κουρασμένοι, που δεν έχουν πια ορμές, παρά μόνο γούστα, οι κουρασμένοι, που μόνο τη ζωούλα τους κοπιάζουν, που αλτρουίζουν μόνο για να

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

υπηρετήσουν καλλίτερα το μικροσυμφέρο τους, οι κουρασμένοι, που βαστιούνται από τα χέρια σε μιαν αλληλεγγύη, γιατί φοβούνται να περπατήσουν μοναχοί τους, μην τύχη και κοπάσουν πάρα πολύ, οι κουρασμένοι, που το στρατιωτικό γι' αυτούς είναι βάσανο, γιατί δεν υπηρετεί τη ζωούλα τους, οι κουρασμένοι, που εχθρούς δεν έχουν.

Του Αλέξη η ψυχή, συναρπασμένη από σιχαμάρα για το μικράνθρωπο, φώναζε ολημερίς: -Κάτω οι μασόνοι, οι Εβραίοι, οι σοσιαλιστές!

ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΗΣ

Μια μέρα του φτινόπωρου ζήτησε τον Αλέξη στην κάμαρά του ένας νέος με μορφή δυνατή, και στο κορμί και στο πρόσωπο. Τα μαλλιά του λίγο μακριά, αλλά απαλά, ήταν βουρτοισμένα κατά πίσω και ξεσκέπαζαν ένα μέτωπο μεγάλο τα μάτια του μαύρα, εκφραστικά, βαθιά κοιτάζαν κατάμουτρα. Και η φωνή του η βαρεία και ευγενική είπε του Αλέξη:

- Έμαθα πως δουλεύεις με σκοπό και, επειδή μ' αρέσεις, ήλθα να δουλέψω με μαζί. Δεν είμαι από κείνους που παντρεύονται.

- Συνεργάτες θέλω, φίλοι δε μου χρειάζονται, αποκρίθηκε ο Αλέξης. Με χαρά μου θα δουλέψω μαζί σου, αφού το θέλεις, μα δε σε γνωρίζω.

- Είμαι κείνος, αν θυμάσαι, που ήρθα και σ' ευρήκα μια βραδιά σ'ένα χωριό της Θράκης για να σου φέρω κάποιες πληροφορίες από τη Μακεδονία. Με παρακολουθούσε τότε ένας κατάσκοπος Τούρκος, που για να τον ξεγελάσω τέλεια, τον είχα πάρει σύντροφο στο επάγγελμα, που έκανα για τα μάτια. Και ήρθα τότε για να σου πουλήσω τάχα ραφτομηχανές.

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

- Θυμούμαι και μου άρεσες, γιατί η φωνή σου ήταν βαθειά και ζεστή και γιατί τα λόγια σου κοινά δεν ήταν. Τι έγινες από τότε;

- Από τότε τίποτα δεν έκαμα σπουδαίο, ενώ ο Ναπολέοντας στην ηλικία μου ήτανε στρατηγός, νικητής του κόσμου και αυτοκράτορας. Πήγα στην Αθήνα, όπου σιχάθηκα και λυπήθηκα. Η υπόσταση των ανθρώπων εκεί είναι σα σκουληκιού καμωμένου από λάσπη βασιλικής παλιανθρωπιάς, χαβιαροχανίτικου νεοπλουτισμού και εθνικής άγνοιας. Μόνον ο ουρανός είναι περικόλος εκεί, που να πάρη ο διάβολος!

- Δεν είναι εκφυλισμένοι, είναι παραμορφωμένοι, ίδιο ένα φυτό, που θα γίνονταν ίσιο και όμορφο, αν δεν το πλάκωνε μια πέτρα, που το βιάζει να φυτρώσει στραβοδιβουλο και περδικλό.

- Να τα πω καλλίτερα, η ψυχή των ανθρώπων εκεί πέρα είναι πάντα η ελληνική ψυχή, μα την έχει ζαρώσει, μικρύνει, σταφιδιάσει, γεροντοκοριτσιάσει, κερατσιάσει, σκουληκιάσει, την έχει κάμει καρικατούρα η απιστία και παλιανθρωπιά των αρχόντων και η επίδραση του κλέφτη, του χαβιαροχανίτη του μπακάλη και του δασκάλου του γαιδάρου. Ξέρω και γω; Το βέβαιο είναι πως η σκουληκοφωλιά εκείνη μου έδινε ακράτητη λαχτάρα να φύγω και να μην ξαναγυρίσω πια. Και έφυγα και να'μαι!

- Και τι σ' αρέσει σε μένα; Μη δεν είμαι και γω Ελλαδίτης;

- Μ' αρέσεις· με συγκινούν πάντα μερικά πράγματα. Τα αισθήματα είναι αόριστα και μεγάλα, ενώ οι λέξεις είναι μίζερες γραμμίτσες· βάζει κανείς μια και έπειτα άλλη και έπειτα άλλη, σα να φοβάται μήπως ο άλλος δεν αναπαραστήση καλά από τις γραμμίτσες τη σκέψη. Δεν ξέρω, μα θέλω ε σ ύ να με βοηθήσης, να σε βοηθήσω ε σ έ ν α ε γώ, να βοηθηθούμε.

- Μπορεί να αλλάξης ιδέα για μένα ή ίσως μπορεί να κουρασής και να αλλάξης δρόμο και να αφήσης τους σκοπούς, που φαίνεσαι να έχης και συ στο μυαλό σου.

- Δεν αλλάζω. Δεν αλλάζω ούτε δρόμο. Όταν φυσάει δυνατά από κάπου, κάνω πλήρη κατεπάνω και μένω στο δρόμο μου. Δεν αλλάζω δρόμο· τα παπούτσια μου μπορεί να γίνουν βαριά και να με κουράζουν, μα προβαίνω· από τα σοκάκια φτάνω στα σταυροδρόμια, που με κρίζουν, και και από κει φαίνονται οι μεγάλοι δρόμοι πλημμυρισμένοι από κόσμο, στις πλατείες οι άνθρωποι με στριμώνουν και με πονοκεφαλιάζουν, τόσο πολλοί είναι, αλλά βγάζω το καπέλο μου και περνώ ή σπρώχνω, σωπαίνω και τραβώ πάντα τον ίδιο δρόμο.

- Και ποιος σ' ακολουθεί;

- Μα τούτο είναι· δε μου φτάνει να πηγαίνω μόνος· πρέπει να σέρνω και άλλους· θέλω όλα να τα βάλω στο δρόμο μου,

ανθρώπους, αισθήματα, σκέψεις, και για μόνη ευχαρίστηση έχω να το καταφέρνω κάποτε.

- Μα με ποια ιδέα θα σύρης τους άλλους από πίσω σου; Δε βλέπω άλλη από την εθνική ιδέα ή συνείδηση, το εθνικό ιδανικό ή το εθνικό αίσθημα, πες το όπως θέλεις.

- Θα ήθελα νάμouνα προφήτης καμιάς νέας θρησκείας. Όταν το έλεγε αυτό δεν κοιτάζε όξω από το παράθυρο με ονειρεμένο βλέμμα ούτε τα μάτια του έβλεπαν μέσα του, παρά κοιτάζε ήσυχα τον Αλέξη και στα χείλη του έσκαζε ένα χαμόγελο, σα να περιπαιζε τον εαυτό του, προλαβαίνοντας μην τον ειρωνευτή ο Αλέξης. Αυτός τον κατάλαβε και είπε ήρεμα

- Το ίδιο και γω αισθάνομαι.

- Μα τι θρησκεία θα είναι αυτή ούτε γω δεν το ξέρω. Η θρησκεία της αγάπης εξαντλήθηκε, αν και κάθε θρησκεία κατά τη δική μου αίσθηση, πρέπει να έχη κάποια αγάπη, που να ξεχειλίζει από μέσα της, αφού αποτελείται στους πολλούς ανθρώπους.

- Μα εγώ δεν αγαπώ τους ανθρώπους. Εσύ θα τους αγαπάς, θα έχης μια λεπτότατη ευαισθησία για κάθε τους κίνηση και συμπάθεια, για κάθε τους αίσθημα, ενώ εσύ ο ίδιος δε θα αισθάνεσαι βέβαια όπως αυτοί. Ίσως είναι η φωτεινή γαλήνη μέσα σου, που νοιώθει και δέχεται. Για μένα η κοινωνία δεν είναι άλλο παρά μαγειριό για να βγάξη εξαιρετικούς ανθρώπους, είναι

ο στυλοβάτης των μεγάλων. Μόνο αυτοί αξίζουν και μόνο γι' αυτούς θα ήθελα να γινόμεουν δημιουργός μιας θρησκείας. Οι άλλοι ας πορεύονται όπως μπορούν, πάντα θαυρεθή κάποια θρησκεία να τους περιλάβη. Λοιπόν δεν είμαι γω για να παρασύρω τους πολλούς με καινούργιες θρησκείες, ούτε και με τις παλιές. Ένα μένει στο χέρι μου όργανο, το εθνικό αίσθημα. Τι ιδανικό θα του δώσης; γιατί πρέπει κάτι να του δώσης για να ξυπνήση και να γίνη συνείδηση.

- Τη μεγάλη ιδέα.

- Για καινούργιο ιδανικό;

- Όχι, το ιδανικό αυτό είναι παλιό, μα τι με νοιάζει, αφού μπορεί να ξεσηκώση τα πλήθη και να τα σπρώξη κατά κάποια έργα.

- Και νομίζεις πως η μεγάλη ιδέα μπορεί πια να κουνήση τα πλήθη; Και δεν παίρνεις τότε καλλίτερα για σημαία το σοσιαλιστικό ιδανικό για να βάλης στα αίματα τον κοσμάκη; Αν και το ιδανικό αυτό δε χωρεί εύκολα στου Ρωμιού την ψυχή, όσο δημοκρατική και να είναι από φυσικό της, όμως σίγουρα θα το πάρη για να το παρεξηγήση και να το κάμη αφορμή για αρπαγές, ρεμούλα, πλιάτσικο και οχλοκρατία. Πρόσεξε μήπως γελιούμαστε και σε τούτο· έχουν τάχα ανάγκη από κίνηση τα πλήθη ή είναι καμωμένα για να λιμνάζουν;

και μόνο εμείς, έχοντας ανάγκη από συγκίνηση, τα βάζομε στα αίματα για να χαιρόμαστε μεις οι ίδιοι;

- Δεν ξέρω αν η μεγάλη ιδέα, όπως καπέντησε μπορεί να κουνήση τα πλήθη, δεν ξέρω και αν είναι δική μου ανάγκη ή των πολλών το να μην κοιμούνται τα πλήθη, μα για το έθνος είναι ανάγκη να υπάρξη, ας είναι και κρυμμένη στα βάθια της ψυχής τους, κάποια μεγάλη εθνική ιδέα.

- Όστε την παίρνεις για σύμβολο τη μεγάλη ιδέα, που το περιεχόμενό της έτσι μπορεί κατά σένα να είναι πολύ διαφορετικό από το περιεχόμενό της κατά την αντίληψη τη γενική.

- Ναι, ίσως. Εγώ λέγω πως, επειδή υπάρχει το έθνος, όχι το κράτος, και θέλει να υπάρξη, πρέπει να έχη ξεκαθαρισμένη μια μεγάλη ιδέα για να ζήση και να κυριαρχήση. Και το ιδανικό του αυτό θα του δείχνη ολοκάθαρα το σκοπό του. Δε θέλω να χαθή το έθνος μου, που είναι μια ιδιοφυΐα μέσα στ' άλλα έθνη και, για να μη χαθή, πρέπει να ξέρη τι θέλει, να έχη σκοπό, πρόγραμμα, γνώμονα για να κρίνη τι του συμφέρει και τι όχι. Τότε και οι ατομικές ικανότητες, που βρίσκονται μέσα στο έθνος, συνταιριάζονται και η κάθε μια βρίσκει τη θέση της στο μεγάλο κοινό σκοπό και εξευγενίζονται τα άτομα, γιατί ο αγώνας για τον κοινό σκοπό φέρνει αυταπάρνησες. Ειδεμή το έθνος θα παραπαίη, θα λιμνάζη,

θα σαπίζει, θα μουχλιάζει ως που να έλθη άλλο έθνος, που ακολουθεί με πίστη και πρόγραμμα το δικό του το σκοπό, να μας σαρώση όλους.

- Ώστε συ δεν είσαι κανένας προφήτης καμιάς νέας θρησκείας, όπως θέλεις να φαίνεσαι, είσαι απλά απλά πολιτικός. Και δε μου το λες τόσην ώρα;

- Έχω όμως και φιλολογικές τάσες, μη νομίζης· έγγραφα και γω ένα βιβλίο, μα δεν έχομε καιρό για τέτοια τώρα. Μου φαίνεται σαν ευνουχισμός να κάθωμαι να καταστρώνω σχόλια σ' ένα χαρτί, όταν έχω τόσες πράξες να καταπιαστώ. Και σένα σε φοβούμαι, μην τύχη και καιρακυλήσης στη φιλολογία. Δεν αξίζει να γράφης. Μπορείς αντί για βιβλία να δημιουργήσης πράγματα;

- Δεν είμαι λόγιος εγώ, δεν κάθομαι να γράψω για να γράψω. Το γράψιμο για μένα δεν είναι σκοπός, είναι αποτέλεσμα. Γράφω εκείνα που έχουν περάσει, ό,τι αισθάνθηκα, είδα και έκαμα. Ενεργώ θυμώντας τον ποιητή που λέει·

«Κι ας έρθουν άλλοι Παρνασσοί εμάς να τραγουδήσουν!»

Άρα όμως ξεχειλίζουν από μέσα μου οι στοχασμοί, γιατί να μην τους σημειώνω; Μα τώρα έχομε άλλα να ξεδιαλύσωμε. Είπαμε πως θέλομε να ζήση το έθνος και όχι μόνο να ζήση παρά και να νικήση. Πού θα στηριχθούν οι πολιτικοί του να το συναρπάξουν;

- Στη μεγάλη ιδέα.

- Στάσου· θα του κεντήσουν το εθνικό του αίσθημα. Πώς;

- Με τη μεγάλη ιδέα.

- Δε συγκινεί πια τα πλήθη η μεγάλη ιδέα, γιατί έπαθαν πολλές φορές απ' αυτήν και δεν αλήθεψε και τώρα δεν την πιστεύουν πια. Κάπως περισσότερο μπορούν να νοιώσουν τώρα ένα μεγάλο κράτος, που να ενώνη όλη την ελληνική φυλή. Η πολιτική ένωση της φυλής, να ένα ιδανικό πιο πρακτικό, πιο εύκολο, πιο σύμφωνο με τις σημερινές περιστάσεις, πιο ταιριασμένο με την κατάσταση και του Ελλαδίτη και του Τουρκομερίτη.

- Ίσως το ίδιο λέμε. Και γω γυρεύω μεγάλο κράτος και συ μεγάλο κράτος γυρεύεις, μόνο που εγώ βάζω, με τη φαντασία του λαού, την πρωτεύουσα στην Πόλη, την ανατολίτικη, την πλούσια, την παρδαλή, ενώ εσύ...

- Η φαντασία του λαού δε λογαριάζει την πραγματικότητα τη σημερινή.

- Ενώ εσύ, με την πεζότητα των πολιτικολόγων του μικρού βασιλείου, βάζεις κέντρο του βάρους και πρωτεύουσα την Αθήνα, την ξερή, τη φτωχή, τη φαλακρή μέσα στ' αποκαΐδια. Και οι δυο ωστόσο θέλομε τη διατήρηση της φυλής, εγώ μέσα σ' ένα ανατολίτικο κράτος, σαν το βυζαντινό, εσύ

Ξεχωριστά σε ιδιαίτερο πολιτικόν οργανισμό άλλου τύπου, πιο σύγχρονου, σα να πούμε της Ιταλίας. Εσένα δε σ' ενδιαφέρει και για τα γύρω έθνη, που το μεγάλο ανατολίτικο κράτος μου θα τα περιλαβαίνει κι αυτά και θα τα ορίζει, αφού θα το κυβερνούν οι επιτήδευτοι Έλληνες των μερών τούτων. Και μένα δε μ' ενδιαφέρουν τόσο οι έξυπνοι μικροκατεργαριοί Έλληνες του κράτους σου, που θα το κυβερνά το φτωχό πνεύμα της Αθήνας. Δεν αφήνουν εκεί κάτω οι κομπογιαννίτες και οι γριούλες του κρατίδιου να ανοίξωμε το παράθυρο να μπη ο αέρας και ο ήλιος από το μεγάλο κάμφο και τη θάλασσα, που λέγεται έθνος και Ανατολή.

- Μ' άλλους λόγους, εσένα δε σ' ενδιαφέρουν τόσο οι Έλληνες σαν ιδιαίτερη φυλή, που πρέπει να ζη ξεχωρα από τις άλλες, όσο σ' ενδιαφέρει η ιδέα ενός ανατολίτικου κράτους, όπως φαντάζεσαι πως ήταν το βυζαντινό. Δε σε μέλει για το μεγαλείο του έθνους, σε μέλει για το μεγαλείο της ιδέας σου. Θέλεις μεγάλο κράτος, που να έχη όμως ως πυρήνα τους Έλληνες, ενώ εγώ σου παρουσιάζω ένα ιδανικό καθαρά εθνικιστικό. Και μη νομίσης πως είναι δικό μου το ιδανικό αυτό - σου το παρουσιάζω σαν πιο λογικό και πιο εύκολο να το καταλάβουν οι σημερινοί Ρωμιοί. Για μένα οι εθνικοί αγώνες είναι χρήσιμοι για να αντρειώνονται να καλλιτερεύουν τα

άτομα· το έθνος είναι όργανο για την τελειοποίηση των ατόμων. Από το καλλιτέρεμα των ατόμων θα βγουν οι εξαιρετικοί άνθρωποι, που μόνοι μ' ενδιαφέρουν αλήθεια. Στις κοινωνίες επάνω ριζώνουν οι λιγιστοί, που ξεφυτρώνουν σαν εξαιρετικά λουλούδια, από τις κοινωνίες παίρνουν τη δύναμή τους, το είναι τους, το εγώ τους, όλα, μα είναι διαφορετικοί από το μέσον όρο των ατόμων της κοινωνίας τους και αυτό μ'αρέσει. Μου είναι αδιάφορο αν οι Έλληνες θα ξανακάμουν μιαν ανατολική αυτοκρατορία ή θα ενώσουν τη φυλή τους όλη σ' ένα ελλαδικό μεγάλο κράτος, φτάνει να κουνηθούν εθνικά, να μπουν στα αίματα, να αγωνίζονται, να πολεμούν, να θεραπεύουν. Μα να αγωνίζονται και να πολεμούν όχι αναμεταξύ τους, παρά με τα άλλα έθνη. Γι' αυτό θέλω εθνικό ιδανικό και όχι άλλο. Εμφύλιοι σπαραγμοί και εθνικές αιμορραγίες δε μας χρειάζονται. Σιχάινομαι τη λιμνοθάλασσα που ζούμε μέσα της για την ώρα. Χωρίς τους μακεδονικούς αγώνες η ζωή του ελληνικού έθνους θα ήταν ανυπόφορα πεζή αυτά τα χρόνια, ενώ έτσι είναι κάπως επική.

- Τα παράξενα και τα μεγάλα και τα παράλογα φαντάζονται στα μάτια των λαών.

- Μην ξεχνάς όμως ότι πρέπει να λογαριάζεις και την πεζότητα των πολιτικών και των εφημεριδογράφων της Ελλάδας,

που, αν τους πηξ τίποτε μεγάλο, θα σε πάρουν, τα σκουλήκια αυτά, για τρελό. Και είναι ανάγκη και αυτούς να τους έχης με το μέρος σου.

- Έννοια σου, θα τους παρασύρωμε κι αυτούς και όλους, φτάνει να θέλωμε και να εξακολουθήσωμε κάμποσον καιρό να θέλωμε κατά την ίδια διεύθυνση και να μην κουραζόμαστε και να μην αλλάζωμε δρόμο. Όταν τεθή ένα πρόγραμμα πολιτικό και αποφασιστή από λίγους ανθρώπους, δυνατότερος από τους άλλους Ρωμιούς πολιτικούς, όταν αυτοί οι πιο δυνατοί μπλέξουν τους άλλους σ' ενέργειες σχετικές με το πρόγραμμά τους και τέτοιες, που να μην μπορούν πια οι Ρωμιοί να ξεμπλέξουν, τότε θα έχη τελειωτικά χαραχτή το ρωμαίικο πρόγραμμα. Μερικές φορές φοβάμαι μήπως είναι αργά πια, γιατί οι Ρωμιοί έχουν μπλέξει σ' ενέργειες άσχετες από κάθε πρόγραμμα πολιτικό. Μα εδώ ίσα ίσα θα φανή η αξιοσύνη των δυνατών, να βγάλουν τους Ρωμιούς από το βούρκο που είναι πελαγωμένοι.

Ο Αλέξης ήταν, όσο για την εθνική πίστη, ολότελα σύμφωνος με το συνομιλητή του και έφερνε συχνά αντιλογίες μόνο για να ξεκαθαρίση καλλίτερα το σκοπό τους. Όσο και να είχαν διαφορετικές ιδέες οι δυο νέοι, είχαν ωστόσο την ίδια διάθεση, όμοια ιδιοσυγκρασία, όμοιον οραματισμό, όμοιο πείσμα,

για να γίνη εκείνο που θέλουν, και όμοια καταφρόνια για τις μικρότητες και στενομουαλιές των γύρω ανθρώπων. Ένοιωθαν και οι δυο τους πως μαζί μπορούσαν να καταπιαστούν μεγάλα πράματα, και χωρίς καμιά παρεξήγηση αναμεταξύ τους να τα εχτελέσουν. Εκείνη την ώρα έφτασαν στο συμπέρασμα πως όχι νέα θρησκεία για τους ανθρώπους, αλλά κάποιο ιδανικό για το έθνος θέλουν να πλάσουν και ότι θα βάλουν το έθνος όλο σ' έ να ν πολιτικό δρόμο.

Κατά το δειλί βγήκαν έξω. Ήταν παραμονή μιας τούρκικης γιορτής και των τζαμιών οι μιναρέδες ήταν φωτισμένοι με σειρές σειρές φαναράκια. Ό,τι είχε βασιλέψει ο ήλιος. Όλος ο Κεράτιος φωτίστηκε μενεξεδένιος και λιλά σαν τον ουρανό, μα με λιγώτερο τριανταφυλλιές χρωματωσιές. Έπειτα ήρθε η ώρα, που ο ουρανός φαίνεται σα να μένη με το χρώμα που είχε, αλλά η θάλασσα σκουραίνει και γίνεται μαβί μουντό, χωρίς άλλο χρώμα μέσα. Η νύχτα ανεβαίνει· αγάλι αγάλι σκοτεινιάζει η γη, τα σπίτια, τα δέντρα, ενώ ο ουρανός ακόμα φέγγει. Το σκοτεινιασμα της γης όλο και περισσότερο νικά τη φεγγοβολή του ουρανού. Κάποιος πέπλος έπειτα, σταχτής, αχρώματος, κουκουλώνει τα πράματα και ολόένα απλώνεται, πλαταίνει και ανεβαίνει κατά τον ουρανό και τον σκεπάζει κι αυτόν επί τέλους. Η νύχτα ανεβαίνει. Τότε ανάβουν τα άστρα. Ωστόσο οι

μιναρέδες ξεπετιούνται στο φωτισμένο ακόμα ουρανό, φωτεινοί με χρώμα χλωμό, άλλοι με τρεις και άλλοι με δυο αράδες φαναράκια. Και κει πέρα στη δύση η Αγία Σοφία υψώνει τους τέσσερεις απλούς μιναρέδες με μια σειρά φανάρια φωτισμένους, μόνη αυτή. Είναι παλιά και σκοτεινή και σαν απαρηγόρητα θλιμμένη. Στις ακρογιαλιές παντού, στην Ευρώπη, στην Ασία, στο Γαλατά και στην Πόλη και στο Σταυροδρόμι και στο Φανάρι φέγγουνε φώτα σπιτιών και φαναριών. Ένα μικρό φεγγάρι σιγά σιγά ανάβει κι αυτό, καθώς σβήνει το φως του λιογέρματος, και ρίχνοντας χλωμές αντιφεγγιές στη θάλασσα την ασημώνει, ενώ τα χρυσά φαναράκια φέγγουν παντού στις στεριές και στους ουρανούς μαζί με τ'άστρα.

Κατέβηκαν πεζοί από το Πέρα στο Ντολμά-μπαξέ από τους κατηφορικούς δρόμους, που ήτανε κι αυτοί στολισμένοι με αναρίθμητα φαναράκια. Κατέβαινε κοσμάκης από τους δρόμους εκείνους, φεσάκια, γυναικούλες και χανούμισσες. Μια μακρουλή λαμπαδηφορία φαίνονταν, που ανέβαινε κατά το λόφο του Γιλδίτζ. Και ο φίλος του έλεγε του Αλέξη-«Μου έρχεται να καβαλικέψωμε όμορφα άλογα και με ασημένια σπιρούνια και κυρτά, λαμπερά σπαθιά να μπούμε στο παλάτι του Ντολμά-μπαξέ, να βάλωμε Ρωμιό βασιλιά, να τον παντρέψωμε με την ομορφότερη χανούμισσα και να

μεθύσωμε, να γλεντήσωμε, σαν το φεγγάρι κάποτε-το είδες;- που μεστωμένο βγαίνει, κατακόκκινο, σα μεθυσμένο, από το Σκούταρι. Ο βασιλιάς Αλέξαντρος που είναι; Αυτός ήτανε σωστός βασιλιάς της Ανατολής, που, αφού εξευτέλισε τους Έλληνες, πήρε την κόρη του Δαρείου γυναίκα και κατάχτησε την Ανατολή.»

Και σα γύρισαν πίσω και έμεινε μόνος ο Αλέξης σκέφτηκε πως αυτός ο άνθρωπος, ο μάγος, θα είναι πιο δυνατός στην πολιτική ενέργεια, πως την κοινωνική ενέργεια δεν τη βάζει για σκοπό του και πως είναι από κείνους που κάνουν την ιστορία. Και χάρηκε κατάβαθα στη μοναξιά του ως στα μεσάνυχτα.

Ι Δ Α Ν Ι Κ Α

Τους δυό συντρόφους τους χώρισαν για ένα χειμώνα οι Τούρκοι και οι Έλληνες, οι Έλληνες περισσότερο από τους Τούρκους.

Ένας κατάσκοπος Ρωμιός, που έπαιρνε χρήματα από το σουλτάνο για να σκαρώνη με τη φαντασία από το τίποτε συνωμοσίες εναντίά του, ειδοποίησε την αστυνομία πως ο νέος αυτός είναι άεργος και δεν μπορεί παρά να ήλθε στην Πόλη για να ρίξη καμιά μπόμπα δυναμίτη του σουλτάνου. Η αστυνομία τον κάλεσε, τον κράτησε μέσα πέντε μέρες στις βρωμιάρικες φυλακές του Γαλατά –Σεραγιού και, αφού τον ανάκρινε και δεν του βρήκε καμιάν ενοχή, τον μπαρκάρησε γεμάτον ζωύφια σ' ένα ατμόπλοιο για την Ελλάδα. Ρώτησε γιατί τον διώχνουν και του αποκρίθηκαν πως δεν έχει δουλειά· τους λέει· «Μα για ναύρω δουλειά ίσα ίσα ήρθα εδώ πέρα» και του αποκρίθηκαν· «Βρες την πρώτα και έπειτα έρχεσαι!»

Μ' ένα Ρωμιό βαρκάρη μήνυσε του Αλέξη και ανέβηκε στο πλοίο. Και κει αποφάσισαν με ποιο τρόπο θα ξαναγύριζε. Και, σαν έλυσε τα παλαμάρια και σήκωσε την άγκυρα το

ατρόπλοιο, έμεινε πάλι μονάχος ο Αλέξης για να καταγίνεται με τους πολιτευόμενους της Πόλης, να τους βάζει σε δρόμο. Άρχισε τότε μυστικά να οργανώνει το λαό για κάθε ανάγκη και να του μεταγγίζει, σαν κοινή γνώμη, κάποιες ιδέες ταιριασμένες με την κάθε πολιτική περίπτωση. Πήγαινε και στο Φανάρι συχνά, έστελνε και σε ξένες εφημερίδες πληροφορίες, που εσύμπερναν στους Έλληνες.

Και, επειδή του φαίνονταν βαρύς και άχαρος αυτός ο κόπος, ανανοούσαν πάντα πως τον κοιτάζει ο σύντροφός του, περιμένοντας να του βρει τρόπο να γυρίσει στην Πόλη για να συνεργαστούν. Και έλεγε του εαυτού του:

- Ας μη σκοτιζώμαι πολύ και ας μην κουράζωμε με τη συλλογιά για το τι είμαι και τι κάνω. Ας κάνω αυτά που αποφασίσαμε με την ομάδα, το ένα ύστερα από τ' άλλο, ας τα κάμω με βαρεμό, με ηρεμία και θάρρος. Πρέπει να κλείνη κανείς τα μάτια του για να προχωρήσει, αφού πάρη μιαν απόφαση, να κλείνη τα μάτια του και τ' αφτιά του.

Και ο άλλος από την Αθήνα προσπαθούσε να βάλει στο νόημα τους πολιτικούς του μικρού κράτους, λέγοντάς τους πως χωρίς πρόγραμμα πολιτική δε γίνεται και για να αποχτήσουν πρόγραμμα χρειάζεται πρώτα να ξεκαθαρίσουν τον πολιτικό σκοπό τους: γ ι α τ ι δημιουργήθηκε η Ελλάδα;

Και, άμα κουράζονταν πολύ από τη άχαρη αγγαριά που καταπάσθηκε, έγραφε του Αλέξη στην Πόλη: «Τους μιλω μ'ενθουσιασμό, με ηρεμία, με πείσμα, με αηδία, μ' όλους τους τρόπους και παραδέχονται κάποτε, αλλά πάντα με τον περιορισμό που βάζει η φράση «ναι μεν, αλλά ....». Και όταν έχω κέφια πάει καλά, μα όταν είμαι αηδιασμένος, ζεύομαι σα μουλάρι στο σκοπό μας και τραβώ μπροστά. Η μόνη χαρά μου είναι που σ'έχω σύντροφο. Δεν αλλάζω.» Άλλοτε πάλι του έγραφε: «Ήρθε ο Βρανάς από την Κρήτη και μιλήσαμε πολύ. Είναι σύμφωνος. Τώρα δεν μπορεί να'λθη να δουλέψη μαζί μας, γιατί θέλει να παντρέψη την αδελφή του, μα ύστερα, λέει, έρχεται και πηγαίνει παντού όπου τον θέλομε με τις ίδιες ιδέες. Τον λογαριάζω από τώρα σαν τρίτο στους ανθρώπους που είπαμε. Στο μεταξύ κάνει, αν θέλωμε, και επανάσταση στην Κρήτη (αφού παντρέψη την αδερφή του, υποθέτω, στοχάστηκε ο Αλέξης). Συμφωνήσαμε να μη μιλήση κανενός για το σκοπό μας προτού συμβουλευτή και σένα και μένα. Δεν αλλάζω. Είναι ανάγκη να το γράφη κανείς συχνά, όταν βρίσκεται εδώ πέρα».

Μέσα στις ενέργειές του ο Αλέξης στοχάζονταν σαν πάντα τα έθνη και τα κράτη και τις κοινωνίες σχετικά με τον εαυτό του και είχε κάθε μέρα σα λόγους και αντίλογους με τον εαυτό του, όχι πάντα ρυθμικούς και αρμονισμένους, γιατί

ζυμώνονταν κιάλα μέσα του κάτι συναισθήματα, που δεν είχαν ξεκαθαριστή από το μυαλό του για να γίνουν ιδέες. Έλεγε έξαφνα με το νου του·

- Δεν έχει πια να βγω από το έθνος μου· θα κυλιστώ μέσα του αναγνωρίζοντας τη σκλαβιά μου και ομολογώντας την. Δεν ξεχωρίζεται πια η ζωή μου από την ενέργειά μου. Είμαι νεύρο της ελληνικής ζωής, όπου κι αν σταθώ, όπου κι αν βρεθώ. Είμαι σε φυσιολογική κατάσταση, όταν αισθάνωμαι τον εαυτό μου έ ν α με τους ανθρώπους του έθνους μου.

- Δεν έχω να σκοτιστώ για τα όσα λεν τα άλλα έθνη για το έθνος μου, παρά θα φροντίζω να ξανοίγω το δρόμο του, να το ξε-λευτερώσω, μην ακούοντας τους άλλους, μην κοιτάζοντας κανένα.

- Δεν πασκίζω για το κράτος, γιατί το κράτος το δικό μας δεν αξίζει να το βοηθή κανένας, είναι μονάχα ορμητήριο· εγώ πασκίζω για το έθνος. Είναι ανάγκη ναυτειάσω ανθρώπους, να ελευτερώσω τους Έλληνες, ελεύτερους και δούλους, γιατί είναι όλοι τους σκλάβοι και ραγιάδες.

- Την πολιτική τη σιχαίνομαι για πολλούς λόγους και για τα πολλά της τα λόγια και μόνο αν γίνεται με την πολιτική να καταφέρω να υψώσω την αίσθηση και τη θέληση των γύρω μου ανθρώπων κατά κάποιον αγώνα ή πόλεμο (το μόνο πράμα που αξίζει σ' αυτό τον κόσμο, γιατί βιάζει τον άνθρωπο να

ελευθερώνεται), μόνο αν μπορώ να συγκεντρώσω μια προσπάθεια, όποια και να'ναι, της φυλής μου προς κάποιο είδωλο ή κάποια πραγματικότητα, μόνο τότε αξίζει να κάνω πολιτική. Η προσπάθεια να ξεθυμάνη κάποτε, ο πόλεμος θα τελειώσει με τη νίκη και θα μείνη έπειτα ο άνθρωπος πιο δυνατός, πιο αντρείος, πιο τολμηρός, πιο φωτισμένος και πιο ελεύτερος και γω θα έχω κάψει τη ζωή μου, θα την έχω ξοδέψει.

- Οι κεφαλές της Ρωμιοσύνης πρέπει να γίνουν άνθρωποι να μ ι α δουλειά μου. Η πολιτική του Ελληνισμού πρέπει να γίνη πολιτική με σκοπό την ένωση της φυλής: να ά λ λ η μια δουλειά μου. Και οι δυο χρειάζεται να γίνονται παράλληλα.

- Δε μου έρχεται να λέγω σαν τους πολλούς, και μάλιστα επιστήμονες, «οι άνθρωποι τ ώ ρ α είναι έτσι ή αλλιώς: τα πράγματα άλλαξαν στον αιώνα μας». Οι άνθρωποι αλλάζουν πάντα, είναι το φυσικό τους, αυτό όμως το φυσικό τους δεν αλλάζει και λοιπόν δεν είναι κανένα καινούργιο αξίωμα πως οι άνθρωποι από τον αρχαίον καιρό αλλάζουν. Ό λ α μπορούν να γίνουν π ά ν τ α, σε κάθε καιρό, με κάθε λογής ανθρώπους, φτάνει να βρισκωνται μεταξύ τους μερικοί διαλεκτοί, που να είναι αρκετά δυνατοί, όσο χρειάζεται για να κάνουν αυτά που σκοπεύουν, μ' όλα τα εμπόδια που ξεφυτρώνουν γύρω τους. Γιατί, όσο και ν'αλλάξουν οι άνθρωποι απομένουν πάντα άνθρωποι.

Και τότε σκέφτηκε, για να κεντήση τους Ρωμιούς, να γράψη ένα βιβλίο για την ιστορία της δημιουργίας του ιταλικού κράτους, μα, επειδή κάνει κανένας πάντα μικρότερα από κείνα που φαντάζεται πως μπορεί να καταπιαστή, έκαμε μια διάλεξη στα παιδιά κάποιου σκολειού με θέμα τους Πιεμοντέζους, τον Καβούρ και την ιστορία της ιταλικής ένωσης, σε αντιπαραβολή με τους Ελλαδίτες, τους κομπογιανίτες πολιτικούς και τους χλιαρούς αγώνες του ελλαδικού κράτους. Έγραψε και μια προκήρυξη με το ίδιο θέμα. Η διάλεξη ίσως να συντάραξε μερικά παιδιά, η προκήρυξη όμως, γραμμένη καθώς ήταν στη δημοτική γλώσσα, δε διαβάστηκε από πολλούς, και κείνοι που την πήραν στα χέρια τους ή την πέταξαν θυμωμένοι μόλις την αντίκρυσαν ή την πήραν σαν επιχείρημα για τις γλωσσικές τους ιδέες.

Ήτανε χειμώνας βαρύς στην Πόλη, πρώτα έβρεχε, έπειτα χιόνιζε πολλές μέρες στην αράδα και κάποτε κάποτε άνοιγε ο ουρανός και φώτιζε ο ήλιος τη χιονισμένη πολιτεία και οι ίσκιοι γίνονταν γαλάζιοι. Μα μόλις άρχιζαν λίγο να λειώνουν τα χιόνια, πάλι έσμιγαν τα σύννεφα και έριχναν έριχναν τα λευκά τους πούπουλα. Και ήταν μέρες που φυσούσε άγριος, παγωμένος βοριάς.

Ο Αλέξης έτρεχε στο Φανάρι και ανεβοκατέβαινε τους στενούς του δρόμους, πατώντας πέτρα πέτρα στο λιθόστρωτο και πηγαίνοντας από σπίτι σε σπίτι σ'όλους τους συνοδικούς

δεσποτάδες, όπου άκουγε τα πείσματά τους, τις βρισιές τους και κάθε μικροπρέπεια. Με το να υποφέρνῃ το κρύο το δυνατό είχε αντοχή περισσότερη και για κάθε δυσκολία και άγρια προστυχιά των πολιτικών περιστατικών. Πάνω στο λόφο, πίσω από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή, είναι μέσα σ'ένα περιβόλι περιτοιχισμένο, το σπίτι ενός δεσπότη, σαν αδειανό και σαν έρημο. Στην πόρτα του περιβολιού, απ' όξω, την ξύλινη κάποιος μαθητής ή αντιπολιτευόμενος έγγραψε με κιμωλία «Έβνε». Ο δεσπότης αυτός, από τους πιο ανακατωμένους στα φαναριώτικα, ήτανε σα φίδι στις ομιλίες του, δεν έβριζε ούτε τον πατριάρχη ούτε τους συνοδικούς, μα έριχνε με τρόπο το φαρμάκι του και για τους δυο. Σε κείνο το σπίτι ένας άλλος γερο-ξεκουτιάρης δεσπότης αράδιαζε του Αλέξη, με την ίδια σβησμένη φωνή, ρητά της Άγιας Γραφής και στίχους του Ευριπίδη – έκανε το γραμματιζούμενο –ανάκατα με παροιμίες λαϊκές και ιστορίες του Ναστραντίν-χότζα, όλα αυτά για να του αποδείξη πως δεν ταιριάζει να υποχωρήσουν οι συνοδικοί στον πατριάρχη, γιατί αντιβαίνει στη λογική ακολουθία και θα χαθή ο κόσμος! Σαράντα πέντε τώρα μέρες επιμένουν γαϊδουρινά από τη μια μεριά οι συνοδικοί και από την άλλη ο πατριάρχης με τους λαϊκούς και δυο δεσποτάδες, αν πρέπη, σύμφωνα με τους κανονισμούς, ή δεν πρέπη να έρθουν συνοδικοί.

Επειδή είναι φίλοι του πατριάρχη, αυτός τους θέλει στη σύνοδο, ενώ οι συνοδικοί δεν τους θέλουν, με το σκοπό να φέρουν αλλαξοπατριαρχία. Και τα πείσματά τους τα δικαιολογούν όλοι τους με θεωρίες, που τις υποστηρίζουν και οι εφημερίδες μοιρασμένες κι αυτές σε δυο στρατόπεδα. «Η ανασυγκρότηση της αγίας και ιεράς συνόδου δέον γενέσθαι κατά το συνταγμάτιον και ουχί αριστήνδην» κανοναρχούν οι άγιοι συνοδικοί και οι εφημερίδες τους κρατούν το ίδιο. Έπειτα προσθέτουν· «Πρέπει να μας συγκαλέση ο πατριάρχης, να επικυρώση την απόφασιν της πλειονοψηφίας, να την εκτελέση πρώτα και έπειτα τον προσκυνούμε και του φιλούμε και το χέρι». Ο πατριάρχης πάλι λέει· «Οι άγιοι συνοδικοί απεργούν, επειδή θέλουν να τους περάση το δικό τους. Ας έρθουν πρώτα να με προσκυνήσουν και έπειτα βλέπομε». Μέσα του όμως έλεγε· «Δεν υπάρχει επεκφυγή· ή θα υποχωρήσω ή θα παραπηθώ», μα ούτε το ένα κάνει ούτε το άλλο. Ο πρώτος τη τάξει συνοδικός γέροντας Νικομηδείας εξακολουθεί και διαδίδει, σαν κάτι καινούργιο, την καταπληχτική αλήθεια· «Η γνώμη των πλειόνων κρατείτω, ούτως ορίζουσιν οι κανονισμοί της Μεγάλης Εκκλησίας και απάσης της Ορθοδοξίας. Αδύνατος οιαδήποτε εκ μέρους ημών υποχώρησις, διότι κινδυνεύει η ιεραρχία και η ορθοδοξία.» Και λεν οι λαϊκοί σύμβουλοι, που δεν αφήνουν τον πατριάρχη να υποχωρήση στη σύνοδο·

«Καλέ, αν ο πατριάρχης υποχωρήση, εμείς θα παραιτηθούμε όλοι. Δεν μπορούμε μεις να συνεργαστούμε πια μ'έναν πατριάρχη, που έχασε το γόητρό του με τις ανοησίες του.»

Έτσι εξακολουθούν να τρώγονται μέρες και βδομάδες και μήνες, σα σκυλιά που έπαθαν νευρική σύσπασση και δαγκάνονται μη μπορώντας πια να χωριστούν· ούτε και δυνόταν κανένας τρίτος να τους ξεχωρίση. Στο διάστημα αυτό όλα τα γενικά ζητήματα είχαν παραμεριστή, μολονότι όλο για τα «εθνικά συμφέροντα» ρητόρευαν ολημερίς και έγραφαν όλοι τους. «Τα εθνικά συμφέροντα επιβάλλουν την διατήρησιν του πατριάρχου» και «Τα εθνικά συμφέροντα επιβάλλουν την πτώσιν του πατριάρχου!»

Τέλος μια νύχτα είδε όνειρο ο πατριάρχης και η τύχη το έφερε να δη το ίδιο όνειρο, απαράλλαχτο, την ίδια νύχτα και το στοιχείο του πατριαρχείου, η αλεπού, ο γερομυστικοσύμβουλος του πατριάρχη δεσπότης. Τα όνειρα αυτά έπεισαν τον παναγιώτατο να υποχωρήση και την άλλη μέρα μεγαλόπρεπα και με συγκίνηση παραδέχτηκε τη γνώμη των συνοδικών καθαρά και παστρικά. Οι εφημερίδες ησύχασαν, οι συνοδικοί ξαρματώθηκαν, χωρίς να καταφέρουν την αλλαξοπατριαρχία, και ο λαός, σαν πάντα, εδικαίωσε το λατρεμένο του πατριάρχη, που τα κατάφερε πάλι τόσο καλά.

Ένα απομεσημερο ήταν λειωμένα τα χιόνια και δεν έκανε και κρύο πολύ, γιατί δε φυσούσε. Ο Αλέξης μ' ένα καφκι πέρασε αντίκρυ στο Σκούταρι και ανέβηκε στο νεκροταφείο. Δάσος μεγάλο και σκοτεινό από παλιά κυπαρίσσια και γερμένες μισοπεσμένες πέτρινες στήλες είναι το κοιμητήρι των Τούρκων στο Σκούταρι. Ο ουρανός σταχτής και το χώμα μύριζε χειμώνα. Περπάτησε βαθιά μέσα στο παράξενο δάσος και, όσο πρόβαινε, τόσο τον μάγευε περισσότερο η μαυρίλα και η ερημιά και κάποιου κινδύνου η αίσθηση. Είχε μαζί του ένα περιστροφικό και όλο πάρα πέρα ήθελε να πηγαίνει. Ξένοι νεκροί, που δεν τον τάραζαν καθόλου, παλιές πέτρες ντυμένες λειχήνες, άλλες πεσμένες ολότελα, άλλες γερμένες για να πέσουν, άλλες σπασμένες και παραχωμένες στο χορταριασμένο, υγρό χώμα. Πέρασαν δυο τσοπάνηδες με πρόβατα και ο ένας έσκουζε έναν άγριο ανατολίτικο σκοπό, που ανατάραζε την ησυχία, και τα κουδούνια των προβάτων ήτανε μουσική. Πάρα πέρα κάτι γίδια ξεμοναχιασμένα βόσκανε στα μνήματα. Σε μίαν άκρη του νεκροταφείου, εκεί που άρχιζαν να αραιώνονται λίγο τα δέντρα και να χύνεται πότερο το φως της μέρας, φάνηκε ένας δρόμος οργωμένος από τις ρόδες των κάρων, εκεί κοντά είδε στρατιώτες που έθαβαν έναν πεθαμένο στρατιώτη. Τους Τούρκους μονάχα στρατιώτες και χοτζάδες

τους βλέπει κανέννας και ζωντανούς και πεθαμένους. Κάθισαν γύρω στο νιο τον τάφο χοιζιάδες γέροι και φωχοντυμένοι και οι νεκροθάφτες με τους στρατιώτες παράχωναν το νεκρό τους ατάραχα. Από το δάσος ξαφνικά έρχονταν με ξεφωνητά, σα σύννεφο πουλιά ή ακρίδες, οι Γύφτισσες με τα Γυφτόπουλα, πολύβοες, πολύχρωμες, ξυπόλυτες, κουρελιασμένες, φτωχές. Ένας χότζας σηκώθηκε αγριεμένος και τις πρόσταξε να μην περάσουν από τον τάφο του στρατιώτη και να βγουν από το δάσος. Και, σα σύννεφο πουλιά ή ακρίδες, παραμέρισαν και χάθηκαν κατά το φως της δύσης.

Στο Σταυροδρόμι αντίκρυ τα τούρκικα νεκροταφεία είναι αλλοιώτικα, έχουν φως και ζωή· περνοδιαβαίνουν σκύλοι και άνθρωποι και πατούν τα μνήματα· γυναίκες κάθονται ώρες εκεί, όταν ο καιρός είναι καλός και κουβεντιάζουν. Τα κυπαρίσσια δεν είναι πένθιμα και οι πέτρινες στήλες των τάφων πέφτουν μια μια και σκεπάζονται από των ανθρώπων τα βήματα και το χώμα της βροχής και των ανέμων.

Τα βράδια ο Αλέξης έμενε σπίτι του και έγραφε. Είχε μεγάλη βιάση να ξεδιαλύση όλα τα ζητήματα, που ξεπετιούνταν από ολούθε, και να αποκρυσταλώση την ιδέα του όπως ήταν τη στιγμή εκείνη. Ήξερε πως κάθε νέα μέρα θα πρόσθετε στη γνώση του παράγοντες καινούργιους ή διαφορετικούς

κάπως από της πρωτιτερινής μέρας και πως η σκέψη των ανθρώπων δεν πετρώνεται σε συστήματα ατράνταχτα. Μα γύρευε ωστόσο κάθε μέρα, αν μπορούσε να βλέπη καθάρια τη φιλοσοφία του ποια ήταν, να την αποκρυσταλλώνη στο χαρτί και να την πετάη κάπως περιφρονητικά στους ανθρώπους.

Και έτσι έγραφε τώρα δεύτερη προκήρυξη, με θέμα το γλωσσικό ζήτημα και την κοινωνική σημασία του δημοτικισμού. Στη δεσποτική του διάθεση έστεκε να αποτεινεται στους ανθρώπους όχι με άρθρα κριτικά παρά με επαναστατικά παραγγέλματα και αποφθέγματα, χτυπητά σα φετφάδες. Γι' αυτό και τα φυλλάδια, που έβγαζε εκείνο τον καιρό τα ονόμαζε προκήρυξεις. Παράλληλα μ' αυτόν έγραφαν κι άλλοι δυο δημοτικιστές και δημοσίευαν τέτοιες προκήρυξεις, που σκοπό τους είχαν να φωτίσουν όλους τους Έλληνες, όπου και ναυρίσκοταν. Ο ένας, γιατρός, έγραψε για το εκπαιδευτικό ζήτημα και χτύπησε αλύπητα το πανεπιστήμιο. Ο άλλος έγραψε για τις Ελληνίδες ποια είναι η δύναμή τους και οι αδυναμίες τους. Και ο σύντροφός του τότε στην Αθήνα έγραψε και πέταξε ένα φυλλάδιο με την ίδια μορφή, που επιγράφονταν «Μεγάλη Ιδέα».

Ήταν ολοφάνερο πως αυτοί οι νέοι, μην ξέροντας ακόμα ναυρούν τρόπο για να ξοδέψουν όλη τους τη δύναμη, παραστράτιζαν συχνά από την ενέργεια την πολιτική στην κοινωνι-

κή κατήχηση και, μην μπορώντας ακόμα να επιδράσουν στη γύρω τους πολιτική, έπειθαν τον εαυτό τους πως με το φέτισμα του πολλού κόσμου προετοιμαζαν τα πνεύματα για να ανοίξουν έπειτα το δρόμο τον πολιτικό, που ήθελαν να δώσουν στο έθνος. Ωστόσο το πιθανώτερο είναι πως με τα φυλλάδια τους τίποτα δεν έκαναν. Αποτείνονταν γενικά στους πολλούς σε γλώσσα δημοτική. Τα νοήματά τους μπορεί να ήταν προορισμένα για τους πολλούς, μα η γλώσσα μόνο στους λίγους γίνονταν παραστατική και αυτοί οι λίγοι δεν είχαν ίσως ανάγκη από τέτοια νοήματα. Οι άλλοι αντίκρυζαν τη γλώσσα αυτή με την πρόληψή τους, που κληρονόμησαν από τη σχολαστική λογιώτατη παράδοση. Μα και η «Μεγάλη Ιδέα», αν και γραμμένη σε μίαν από τις καθαρεύουσες, δε διαβάστηκε περισσότερο από τ' άλλα φυλλάδια. Ίσως να μην ήταν ετοιμασμένος ο πολύς κόσμος για μίαν επανάσταση.

Μία μέρα μαρτιάτικη ήτανε χαρά θεού. Τα χιόνια είχαν λειώσει πάλι από πολλές μέρες, οι λάσπες είχαν ξεραθή και ο Αλέξης περπατούσε τ' απομεσήμερο σε μέρη ηλιολουσμένα, στην αυλή του παλιού σουλτανικού παλατιού, έπειτα τριγύρω στην Αγιά Σοφιά και ύστερα στον Ιππόδρομο. Το φως το καθαύριο του ουρανού και ο τσουχτερός, χειμωνιάτικος αέρας δίχως άνεμο τον πότιζαν διάφανη αγάπη για την αιώνια ομορφιά

της ζωής. Χαίρονταν που ζούσε, ποθούσε όμως κάτι να πηκιάσει για την ωρισότητα αυτή, έτσι που να την κρατήσει την τωρινή κατάστασή του, τη χαρούμενη, για πάντα. Μα έφυγε ολόγυρα ο ήλιος, έγερνε, άλλαζαν τα χρώματα από στιγμή σε στιγμή, μάκραναν οι ίσκιες και η ώρα η όμορφη περνούσε.

Ξαναγύρισε στο Σταυροδρόμι, κλείστηκε στην κάμαρά του, άναψε τη φωτιά και τη λάμπα και κάθισε κοντά στη ζέση. Διάβασε κάτι γράμματα, που είχε λάβει και είδε πάλι τη ζωή βαρετή, όπως του την παράσταναν οι άλλοι. Και ύστερα ήταν χαμένος, δεν ήξερε τι ήθελε, που ήταν, πως ζούσε και γιατί. Μόλις χώνεψε την κατάστασή του την κακή, κάθισε και την περιέγραψε για να την ξεφορτωθεί ολόγυρα. Μα όπως και να είναι η ζωή του δεν ήταν όπως την ήθελε, δεν τον ευχαριστούσαν ούτε του έφταναν τα όσα έκανε και ένιωθε με θλίψη πως δεν είχε δύναμη περισσευόμενη για περισσότερα ή καλύτερα. Η αίσθηση του αιώνιου διάβα τον κατέχε πάντα και του άρεζε όσο τίποτε άλλο στη ζωή του, μα αυτή ίσια ίσια τον κρατούσε μακριά από τα ανθρώπινα μαζώματα και καμώματα. Σ' αυτά μονάχα μπαίνει και βγαίνει, δε μένει ποτέ του μέσα τελειωτικά και για να μη βιάζει τον εαυτό του. Τον έπασαν πάλι οι αμφιβολίες του για την αξία του και αυτές ήταν το χειρότερο βάσανο της ζωής του.

Εκεί, που κάθονταν συλλογισμένοι, πέφτει το μάτι του σ' ένα φυλλάδιο, που του είχαν στείλει, σοσιαλιστικό, γραμμένο από κάποιο φοιτητή που σπούδαζε στη Γερμανία. Το άνοιξε και το διάβασε και όσην ώρα βάσταξε το διάβασμα και όλη τη βραδιά έπειτα η ψυχή του έλεγε: «Όχι, όχι, όχι». Όμως δεν μπορούσε να μην παραδεχτή πως και αυτό ήταν ένα ιδανικό, που μπορούσαν να διαλέξουν μερικοί νέοι για να κουνήσουν τους Ρωμιούς και να τους βάλουν να ταράξουν την αποκοιμισμένη λιμνοθάλασσα της ελληνικής κοινωνίας. Όχι πως αναγνώριζε ότι υπάρχουν οι όροι οι απαραίτητοι για το ριζοβόλημα του σοσιαλισμού στα ελληνικά τα χώματα, αλλά καταλάβαινε πως στα μυαλά τα αφιλοσόφητα μερικών από κείνους που σπουδάζουν στην Ευρώπη μπόρεσε και φάνταξε μια στιγμή το ιδανικό «σοσιαλισμός». Ωστόσο τον πείραξε να βλέπη νέους να διαλαλούν και στο έθνος το ελληνικό, από μίμηση μονάχα ευρωπαϊκή, πως τα ιδανικά των σκλάβων πρέπει να επικρατήσουν. Δεν μπορούσε να το χωρέση ο νους του, πως, για πολύ μορφωμένους ανθρώπους, οι ταπεινότερες ορμές της μεγάλης μάζας ή κάποιας κοινωνικής τάξης δούλων μπορούν και φαντάζουν τόσο, που να τις στήνουν σαν είδωλα τελειωτικά και απόλυτα επάνω στους στυλοβάτες των ιδανικών τους. Τι τον ενδιαφέρει αυτόν ο σοσιαλισμός, που δεν είναι

άλλο παρά αίσθημάτων κουρασμένων εργατικών, όσοι έμαθαν να επαναστατούν για να γυρέψουν ύπνο περισσότερο, τροφή καλλίτερη, δουλειά λιγώτερη και καλοπέραση πιότερη- που τα ονομάζουν όλα αυτά έφεση για κάτι καλλίτερο, έφεση για τον πολιτισμό; Των κουρασμένων όλων ο πόθος δεν είναι τάχα η ευτυχία, δηλαδή η ησυχία, που πάει να πη ύπνος; Τι γλυκειά που είναι η ησυχία και ο ύπνος, τι άγλυκος ο κόπος! Τι βάσανο να δουλεύη κανένας για το ψωμί του, ας έπεφτε από τον ουρανό το μάννα κι ας άνοιγαν μόνο τα στόματα για να φάνε. Γιατί τρών οι πλούσιοι χωρίς να δουλεύουν; Γιατί έχουν κεφάλαια οι κεφαλαιούχοι; Τι δικαιοσύνη είναι αυτή και τι ισότητα;

Είναι και οι σοσιαλιστές ένα από τα φαινόμενα του σύγχρονου και κάθε γερασμένου πολιτισμού. Και η πολύ απλοϊκή ιδεολογία τους φέρνει καταποδιαστά και άλλες παράλληλες ιδέες, τον αντιστρατιωτισμό, τον αντιεθνισμό, την έχθρα για το τωρινό κράτος, την οχλοκρατία, τον αναρχισμό. Οι κουρασμένοι από την εργασία άνθρωποι είναι κουρασμένοι και από κάθε πολιτική ενέργεια και από τα κράτη και από τους στρατούς. Μέσα τους έχει μεγαλώσει τρομαχτικά-σαν να κοίταζαν τον εαυτό τους μέσα από μεγεθυντικό φακό-το μικρότατό τους το άτομο, ως που τυφλώθηκαν για κάθε άλλο πράμα. Και αν διαλαλούν τον αλτροισμό, το κάνουν για το συμφεροντούλι

τους, γιατί με την αλληλοβοήθεια και την αλληλεγγύη πετυχαίνουν ευκολότερα εκείνα που γυρεύουν. Στον εαυτό τους μονάχα πεποίθηση δεν έχουν, γιατί είναι μικροί και ταπεινοί και ανάξιοι. Αυτοί, όλοι τους, είναι τόσο δουλικοί, που πασκίζουν πώς και πώς να μείνουν σκλάβοι και το τελειωτικό τους ιδανικό θα είναι να βάλουν αποπάνω τους άλλους ανθρώπους, δυνατώτερους –όχι κουρασμένους-να τους κυβερνήσουν, οργανώνοντας ένα κράτος τρανό και τυραννικότατο, που θα τους ορίζη και θα τους μοιράζη τα αγαθά της γης σε ίσα μερτικά! Βέβαια, ως που να νικήσουν οι σκλάβοι και να αποχτήσουν τα όσα ποθεί η ψυχή τους η ταπεινή-αν τα αποχτήση ποτέ όπως τα ποθεί-θα πολεμούν, θα παλαίβουν με τις κυρίαρχες, τις ανώτερες σ' όλα τάξεις της κοινωνίας, και αυτόν τον πόλεμο ίσως να τον έκρινε χρήσιμο ο νέος, που σκάρωσε το φυλλάδιο. Μα άμα γίνουν κυρίαρχες οι τάξεις των σκλάβων, δε θα καταντήσουν όμοια και ίσα και χειρότερα μάλιστα τυραννικές από τις τώρα κυρίαρχες τάξεις, που δεν είναι πια και τόσο; Και δε θα γεννηθούν τάχα άλλες τάξεις σκλάβων, που κι αυτές θα σηκωθούν να πολεμήσουν για να καταχτήσουν ίσα με τους νέους κυρίους δικαιώματα; Ή μήπως οι σοσιαλιστές, άμα κυριαρχήσουν, θα γίνουν αστοί σαν τους τωρινούς ή και φεουδάλοι, που τότε θα επαναλαμβάνεται η ίδια ιστορία αιώνια;

Αν όμως, και αφού κυριαρχήσουν, μείνουν με τις σοσιαλιστικές τους ιδέες, τι θα γίνουν οι αληθινά ανώτερες σε κάθε κοινωνία τάξεις, που αυτές φτειαίνουν κάθε πολιτισμό; Πού θα παν να τρυπώσουν; Μα και τι μπορούν πια να χρησιμέψουν οι ανώτερες τάξεις; Κάθε πολιτισμός θα καταντήση τότε περιττός, αφού θα έχουν καταχτήση τα κάσιρα του βάρβαροι ανίκανοι, ανίδεοι, ταπεινοί και πρόστυχοι- ή πλέμπα που θα νομοθετή. Και δεν είναι βέβαια ο τωρινός πολιτισμός ο μόνος δυνατός, ούτε και του αρέσει απόλυτα του Αλέξη, που σε καμιά κατάσταση ανθρώπινη δεν αποφασίζει να σταματήσει ευχαριστημένος. Μα, αν φανούν άξιοι να δημιουργήσουν καλύτερον από τον τωρινό πολιτισμό οι σοσιαλιστές, θα πάψουν πρώτα να είναι τέτοιοι, θα εξευγενιστούν, θα λυτρωθούν πρώτα από τα πρωινά τους ταπεινά ιδανικά και από πλέμπα θα γίνουν ελεύτεροι άνθρωποι. Τότε όμως πού στηρίζεται η δικαιολογία του σοσιαλισμού, αφού ποτέ δε θα σταθή στα πόδια της μια σοσιαλιστική κοινωνία και ο σοσιαλισμός θα ξεφεύγη πάντα σαν το χέλι, μόλις πάη να επικρατήσει;

Ουτοπία ονομάζουν κάθε άλλη παρά τη δική τους ιδεολογία οι νεοφώτιστοι σοσιαλιστές. Μα το λιγώτερο είναι ουτοπία και η ομαδική επικράτηση των σκλάβων και η καθολική επιβολή των ιδανικών τους, όπως φαντάζονται οι φαντασιόπληχτοι

αυτοί δημιουργοί μιας ιδανικής κοινωνίας. Γιατί, και αν υποθέση κανείς πως θα νικήσουν αυτοί, πάλι αυτούς θα τους διευθύνουν, για να καταφέρουν τη νίκη τους, οι καλλίτεροί τους. Και μόνο με το ναυρίσκονται σε μια μάζα ανθρώπων μερικοί καλλίτεροι, πιο άξιοι, πιο δυνατοί, αμέσως σχηματίζεται τάξη αρχόντων ξεχωριστή από τους πολλούς. Μα και αλλιώς ξεχωρίζονται οι ίδιοι οι σοσιαλιστές σε τάξεις. Κοντά στους ενεργητικούς βγαίνουν οι θεωρητικοί, που παρουσιάζονται σαν αναμορφωτές της κοινωνίας. Να λοιπόν, που και οι ταπεινοί αυτοί επαναστάτες, που στην αρχή τα προστυχότερα συμφέροντά τους θέλησαν μονάχα να πραγματοποιήσουν, να, που και αυτοί ιδεαλιστές, ουτοπιστές και παύουν πια να είναι κοινοί συμφεροντολόγοι. Μα, μαζί με την εξέλιξη τους αυτή, παύουν να είναι όμοιοι και ίσοι με τους σκλάβους. Στην ίδια την τάξη των σοσιαλιστών γίνονται σχίσματα και, επειδή τα έθνη διαφέρουν αναμεταξύ τους, σε κάθε κράτος παίρνουν διαφορετικά χαρακτηριστικά τα σοσιαλιστικά ορμέμφυτα, μόλις γίνουν θεωρίες ή ενέργειες.

Και έλεγε ο Αλέξης αποφθεγματικά πως πάντα, όσο υπάρχει ανθρωπότητα, θα γεννιούνται και «άρχοντες» και «αρχόμενοι»· όσο για τις δικαιοσύνες και τις ισότητες είναι ουτοπίες και όνειρα, που ευτυχώς δεν έχουν τη δύναμη να καταργήσουν την

ελευτεριά του κάθε ατόμου να γίνεται καλλίτερο ή διαφορετικό από τα πλήθη. Ο ανταγωνισμός ανάμεσο στις τάξεις, που προκαλείται και από οικονομικές και από άλλες αιτίες, υπάρχει και σ'όλες τις κοινωνίες και σ' όλους τους καιρούς, όταν όμως ο ανταγωνισμός αυτός γίνεται πόλεμος εμφύλιος, δεν είναι καλό σημάδι για την κοινωνία, όπου φανερώνεται. Κάθε πάλη δε σημαίνει και πρόοδο, όπως θαρρεί ο νέος με το φυλλάδιο. Η πάλη ανάμεσο στις κοινωνικές τάξεις, όταν γίνεται άγρια, προμηνύει τη διάλυση του οργανισμού της κοινωνίας, όπου συμβαίνει. Η εξέλιξη, όπως είναι κάποτε προοδευτική, μπορεί να είναι και υποχωρητική ή πσιωδρομική. Κάθε πάλη δε φέρνει και προοδευτική εξέλιξη, όπως και κάθε ισορροπία από δύνამες κοινωνικές δε σημαίνει και στάση στον πολιτισμό. Τα σοσιαλιστικά ιδανικά περπατούν παράλληλα με τα αντιστρατιωτικά και με τα κοσμοπολιτικά ιδανικά, που παν να χαντακώσουν τα σημερινά κράτη και να σμιξουν τα τωρινά έθνη. Τούτο όμως δεν πάει να πη πως θα πάψουν να ξαναγίνονται κράτη και έθνη. Μπορεί τα ιδανικά αυτά να προετοιμάζουν τη δημιουργία άλλης λογής κρατών, πιο μεγάλων, πιο δυνατών, μα θα είναι τάχα τα κράτη αυτά, τα νέα, καλλίτερα για την ανάπτυξη του ατόμου ή θα καταντήσουν τυραννικώτερα από κάθε απολυταρχία, ισοπεδώνοντας τα άτομα όσα δεν κυβερνούν;

Δε φοβάται ο Αλέξης τα νέα ιδανικά, που πλάθονται κάθε τόσο στην ανθρωπότητα, μπορεί μάλιστα να μην είναι κιόλα και τόσο νέα τα ιδανικά αυτά, αφού σε κάθε εποχή ωριμάσματος ενός πολιτισμού ξεπροβάλλουν πάντα τα ίδια επάνω κάτω. Μα και αυτά τα ιδανικά και τα άλλα τα αντικρύζει σαν πολιτικός που είναι, τα περιμένει ατάραχα για να τα εκμεταλλευτή για τους δικούς του τους σκοπούς, που τυχαίνει να είναι πολιτικοί. Αν καταντήση ποτέ γενικός ο σοσιαλισμός, ο Αλέξης και οι όμοιοί του θα είναι από κείνους, που θα οργανώσουν και θα κυβερνήσουν το κράτος το δεσποτικώτατο, που θα τον συστηματοποιήσει και θα τον επιβάλει και σε όσους αντιστέκονται. Ήταν πάντα έτοιμος να δεχτή κάθε πολιτειακή μεταρρύθμιση, που τυχαίνει να είναι σε κάθε περίπτωση αναγκαία για να προστατευτούν καλλίτερα τα συμφέροντα κάθε κοινωνικής τάξης, μα δεν μπορούσε να παραδεχτή γι' αυτό και σαν απόλυτη αξία την ιδεολογία, που κάθε τάξη μια κοινωνίας πλάθει για να παρουσιάση στον κόσμο, με την ωραιότερη μορφή τους, τα κοινότερά της συμφέροντα.

Η αντιλογία του Αλέξη για το φυλλάδιο δικαιολογούνταν αρκετά, επειδή ο νέος που το έγραψε ήταν ολοφάνερα σκλαβωμένος σ' ένα σύστημα στενό, αποκλειστικό και ολότελα ορθολογικό, ενώ φαντάζονταν πως ήταν ελεύτερο και νεωτε-

ριστικό μυαλό- επειδή σύγχυζε παραλογώτατα τον κοινωνισμό με την κοινωνιολογία- επειδή, από άγνοια της ιστορίας, έφερνε οικονομολογικές και άλλες αναλογίες αναμεταξύ σε πολύ διαφορετικά έθνη-επειδή ξεμονάχιαζε την Ελλάδα και την εξέταζε χώρια, άσχετα και ανεξάρτητα από το έθνος ολάκερο, σα να ήταν αυθύπαρκτη κοινωνία-και τέλος επειδή γύρευε να αποδείξει πως έ ν α πράμα μεγάλο δημιούργησε ο νεώτερος δυτικός πολιτισμός και μόνο έ ν α πράμα θα σώση το ξεμοναχιασμένο ελλαδικό κράτος, ο σοσιαλισμός. Ήθελε να σηκώσει πόλεμο ανάμεσα στις τάξεις στην Ελλάδα για καλό, τάχα, του τόπου. Γύρω οι γειτονικοί λαοί επιβουλεύονται και την υπαρξή της ακόμα και ο γερμανομαθημένος νέος συμβούλευε να κομματιαστή σε εχθρικά στρατόπεδα, που να καταγίνονται με εμφύλιους σπαραγμούς! Πολλά τα έτη του! Έπειτα πώς γίνεται να αρχίση τέτοιο αλληλοφάγωμα στην Ελλάδα, που δεν έχει εργάτες χωρίς σπίτι και περιβόλι; Οι όροι της ζωής του εργατικού στη Ρωμοσούνη δεν είναι ανάλογοι με των δυτικών κρατών. Ποιος ο λόγος να τους συγκρίνη κανείς; Γιατί να παίρνη ένα σύστημα ξένο και να το καθίση αυτούσιο στην ελλαδική κοινωνία; Ούτε την ίδια ιστορία έχει με τον ξένο εκείνο λαό, που χρησίμεψε του νέου για μοντέλο, ούτε τους ίδιους όρους ζωής ούτε τις ίδιες

ανάγκες ούτε τον ίδιο χαρακτήρα. Λέει πως οι οικονομικές αιτίες φέρνουν σ' όλα τα έθνη τα ίδια αποτελέσματα, μα και τούτο δεν είναι βέβαιο· άλλως τε δεν παρουσιάζονται οι ίδιες σ' όλα τα έθνη οικονομικές αιτίες. Κ' έπειτα το να κοιτάζη κανένας μόνο τις οικονομικές αιτίες, παραβλέποντας όλες τις άλλες τόσο, που να τις έχη για ανύπαρχτες, καταντάει στενομυαλιά ασυγχώρητη για έναν που λέγεται επιστήμονας.

Η ιδιοσυγκρασία του φοιτητή που σπούδαζε στη Γερμανία ήταν, φαίνεται, ενάντια με την ιδιοσυγκρασία του Αλέξη. Η αντιπάθεια τούτου για τις ιδέες του άλλου δεν ήταν αποτέλεσμα κριτικής ανάλυσης των ιδεών αυτών, παρά ολοζώντανο ακαριαίο αίσθημα. Και το κάτω κάτω, στοχάζονταν ο Αλέξης, αν ο σοσιαλιστής φοιτητής με το να υπάρχει είναι αναγκαίος, είναι όμως αναγκαίος και αυτός ο ίδιος, αφού υπάρχει. Και αφού ο φριχτά σύγχρονος αυτός επιστημονικοφανής τύπος ανθρώπου σηκώνεται να τον πολεμήση, θα σηκωθή να τον πολεμήση και ο Αλέξης και όποιος νικήση. Αντίθετες ήταν οι ιδιοσυγκρασίες των δύο νέων, γιατί στη Γερμανία τέλος πάντων, που σπούδαζε ο φοιτητής, δε φανερόνεται μονάχα μαρξισμός, παρά φυτρώνει κοντά σ' αυτόν την ώρα τούτη και συνεπαίρνει ψυχές και ο γκομπνισμός και ο νιτσεισμός. Με το να διαλέξη τον μαρξισμό πάει να πη πως

η ιδιοσυγκρασία του ήταν έτοιμη να τον δεχτή. Ειδεμή ήταν τάχα τόσο ανάγκη να βιαστή να διαλέξει; Και ήταν άραγε απόλυτη ανάγκη να διαλέξει; Δεν ήταν άξιος να κάμη δική του φιλοσοφία; Ε, τότε καλλίτερα να σώπαινε, παρά να μας ξαναμασσά το Μαρξ! Ούτε καν η επιστήμη δεν προστάζει κανένα να χωθή σ' ένα σύστημα, γιατί η αλήθεια δε φωλιάζει σε κανένα σύστημα ολάκερη, είτε οικονομολογικό είτε άλλο, παρά βρίσκεται παντού περεχυμένη.

Και του ξόπνησε το φυλλάδιο αυτό, τη βραδιά εκείνη, όλες τις δεσποτικές του ορμές. Αυτός δε γυρεύει να κάμη τους άλλους ανθρώπους να του μοιάζουν, όπως πασκίζουν να κάμουν οι σοσιαλιστές για τους ανθρώπους, θέλοντας να τους ισοπεδώσουν με τον εαυτό τους, γυρεύει μονάχα να νικήση και να τους ορίζη τους ανθρώπους, γιατί σιχάίνεται ή περιφρονεί τον άνθρωπο. Στην ανακατωσούρα των ιδεών και ουτοπιών, που κυβερνάει τα μυαλά των συγκαιρινών Ευρωπαίων, γιατί τα έχει μολώνει η Κερά Επιστήμη, που την παρεξηγούν την κακομοίρα και την παίρνουν για θεά και την παρανοούνε κιόλας, ο καθένας κατά τη δύναμή του, του έρχονταν αυτουνού η λαχτάρα να κλείση και μάτια και αφτιά και να χωθή σαν άνεμος μανιασμένος κατεπάνω στους ανθρώπους να τους σαρώσει από τη μέση. Δεν αξίζει ο άνθρωπος παρά σα δύναμη, που πρέπει

να ξεδιπλωθή και να χυθή και ν' απλωθή για να καθυποτάξει ή και να κατασυντριβή φορές φορές το ανθρώπινο το γένος. Λόγια και ιδέες δεν της χρειάζονται. Βουβή, μουγγή, τυφλή, ατρόμητη και αβάσταχτη ας χυμίζει και ας μένη ασύνειδη.

Και τότε έγραψε ένα άρθρο με επιγραφή «Τα έθνη, τα κράτη, οι κοινωνίες, οι τάξεις και ο ένας» και χτύπησε τα επιστημονικοντυμένα ιδανικά των σκλάβων.

Ένοιωθε ο Αλέξης πόσα ιδανικά μπορούν να συνταράξουν τις μεγάλες μάζες των ανθρώπων και όλα βέβαια έχουν την αιτιολογία τους στην ιδιοσυγκρασία εκείνων που τα πλάθουν και όλα βέβαια μπορούν ναυρούν τη δικαιολογία τους και το σκοπό τους και όλα σίγουρα φανατίζουν τους ανθρώπους και τους κάνουν αποκλειστικούς. Και όλα τα ιδανικά δημιουργούν κάποια πάλη ανάμεσο στους ανθρώπους, είτε τους πάρης σαν άτομα είτε σαν κοινωνικές τάξεις είτε σαν κοινωνίες ολάκερες είτε σαν κράτη και σαν έθνη. Το ιδανικό είναι σαν αίσθημα δεύτερο, προϋποθέτει άλλα αισθήματα ορμέμφυτα και προϋποθέτει και τη συνείδηση αυτών των αισθημάτων. Λοιπόν δεν είναι καθάριο αίσθημα το ιδανικό, είναι και στοχασμός, είναι η συνειδητή εξάσκηση μιας ορμής ή μιας ανάγκης. Και ο στοχασμός αυτός καταντάει πάλε υποσύνειδος. Η συνείδηση κάνει την ορμή δυνατώτερη μέσα μας και μας σπρώχνει όχι

μόνο να την έχωμε, μα και να την επιβάλλωμε σ' άλλους. Όλοι οι άνθρωποι δεν έχουν ιδανικά, ενώ όλοι έχουν ορμές και κυβερνιούνται από κάποια ανάγκη. Το ιδανικό είναι κάτι πλατωνικό, ίσως είναι η ιδέα του Πλάτωνα. Οι δυνατότεροι άνθρωποι μπορούν και κάνουν τις ορμές και τις ανάγκες τους ιδανικά, οι δυνατότεροι είτε στο νου είτε στη θέληση είτε και στα δυο μαζί. Ζουν χαμένοι και κυβερνιούνται από τους δυνατός οι βιοπαλαιστές, υπάλληλοι, εργάτες, ο λαός, οι σκλάβοι όλοι. Το «εθνικό ιδανικό» δεν πάει να πη πως το έχουν όλα τα άτομα του έθνους, μα κάποιοι λίγοι, που αντιπροσωπεύουν και τους άλλους, ορίζοντάς τους. Και η έννοια «σοσιαλιστικό ιδανικό» δεν προϋποθέτει πως το έχουν όλα τα άτομα μιας τάξης κοινωνικής, μα κάποιοι λίγοι που γίνηκαν σα νεύρα των άλλων. Αυτοί οι λίγοι, όποιο ιδανικό και να έπλασαν, βαστούν μέσα τους συνειδητό εκείνο που ο λαός το έχει ασύνειδο ή υποσύνειδο, τη φιλοπατρία, την παράδοση, τη συντηρητικότητα, τα περασμένα, τις οικονομικές ανάγκες, τις μελλούμενες αλλαγές, τις αρπαχτικές ή τυραννικές ορμές ή τη θανατερή την κούραση. Και όλοι αυτοί οι λιγοστοί έχουν, κοντά στα άλλα τους ιδανικά, και το ιδανικό να ορίζουν ανθρώπους. Αυτό μάλιστα είναι τόσο δυνατό μέσα τους, ώστε τα άλλα ιδανικά, που μπορούν και πλάθουν, τα μεταχειρίζονται για μέσα και

σαν όργανα για να ορίζουν τους ανθρώπους. Αν η πάλη ή ο πόλεμος, που φέρνουν τα ιδανικά που συναρπάζουν τις μάζες, είναι πάντα αιτία για πρόοδο της ανθρωπότητας, επειδή ακονίζει κάθε ανθρώπινη ιδιότητα, και κάθε αξιοσύνη, δεν τον ξέρει ο Αλέξης ούτε παραδέχεται πως το ξέρει κανένας. Ξέρει μονάχα πως ο πόλεμος και το πάλασμα αλλάζουν τους ανθρώπους και μετατοπίζουν την κοινωνική ισορροπία. Είναι και βέβαιος πως ο ίδιος το ήθελε να δη συνταραγμένη την κοιμισμένη λιμνοθάλασσα της Ρωμισσύνης, μα συνταραγμένη σύσσωμη σε εθνικούς αγώνες.

Όσο τον έσφιγγε, όσο πήγαινε και περισσότερο, η καθημερινή δουλειά. Αγάλι αγάλι είχε τραβήξει γύρω του ανθρώπους πότερους, παρ' όσους νόμιζε, και κάθε τόσο τον ζύγωναν για να τους λή τι θα κάμουν. Ανυπομονούσε να γυρίση και ο σύντροφός του από την Αθήνα να τον βοηθήση. Ήξερε πως ο φίλος του θα έκανε καλλίτερα απ' αυτόν μερικά πράματα, γιατί η μαγική διαταχτική μορφή του είχε κάποια ιδιαίτερη επιβολή στους ανθρώπους.

Κάποτε, που πήγε βιαστικός στο Φανάρι να δη ένα δεσπότη, έμαθε πως με τον πατριάρχη στην εκκλησιά έκαναν τον εσπερινό. Η αργοπορία τούτη, η άθελη, τον ανάγκασε να νοιώση σαν ψυχρολουσία πως αυτοί οι αρχηγοί του έθνους

δεν βιάζονται, γιατί δεν έχουν βαλμένο κανένα σκοπό μπροστά τους. Ίσως, είπε μέσα του, και να μην είναι τόσο βαστικές ούτε και οι σπουδαιότερες πολιτικές ενέργειες και πόνεσε για το έθνος του, για την κακομοιριά του, για τις προσβολές που τρώει από τ' άλλα έθνη, για την αναρχία του, και διπλά επιθύμησε το φίλο του για να του ξεμυστηρευτή το παράπονό του.

Οι ιδέες τους ίσως να μην ήταν και πρωτότυπες. Πολλοί άνθρωποι έχουν ιδέες και τις εκφράζουν, κάμποσοι μάλιστα πλάθουν μ' αυτές και ιδανικά. Πολλοί θα είχαν και τέτοιες και καλλίτερες ιδέες, πιο μελετημένες, πιο λεπτολόγες, πιο σύμφωνες με τα τελευταία πορίσματα της τωρινής επιστήμης ή και πιο φιλοσοφημένες ακόμη. Κάμποσοι θα είχαν και τέτοια και άλλα ιδανικά. Μα οι δυο αυτοί νέοι είχαν ένα θησαυρό μέσα τους, που οι άλλοι άνθρωποι δεν τον έχουν, όσοι μιλούν και όσοι γράφουν. Είχαν τη θέληση, που τα λόγια τα κάνει πράγματα και είχαν τη δύναμη, που, μη λογαριάζοντας ποια κατάσταση ιδεών και πραγμάτων την περιτριγυρίζει, μεταμορφώνει και τις ιδέες ακόμη των ανθρώπων και την κατάστασή τους.

ΑΛΛΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

Ενώ η πανόμορφη Πύλη, σαν πριγκιπάτο του Μονακό, κυλιόταν στην αμέριμνη και σάπια ζωή της, οι χριστιανοί της Μακεδονίας και του Κοσσυφοπεδίου, Έλληνες, Βούλγαροι και Σέρβοι, πάλαιβαν αναμεταξύ τους και σφάζονταν και η Τουρκοκρατία δε δυνότανε να τους ξεχωρίση και να τους βάλη σε τάξη. Ανακατώθηκαν τότε οι Ευρωπαίοι στέλνοντας στρατιωτικούς δικούς τους για να διορθώσουν τάχα την τούρκικη κακοδιοίκηση, που, στα μάτια του κόσμου, αυτή φανερώνονταν σαν η αιτία του αλληλοφαγώματος των εθνών. Η Υψηλή Πύλη, για να κάμη φιγούρα στους ξένους, τους έδωσε για βοηθούς τους καλλίτερους της υπαλλήλους και στρατιωτικούς, τους πιο νέους και τους πιο πασαλειμμένους με ευρωπαϊκό πολιτισμό. Άρχισαν αγάλι αγάλι τη δουλειά τους οι ξένοι αυτοί, που δεν ένοιωθαν τον κοινωνικό και πολιτικό οργανισμό της Ανατολής, και μετά χρόνια είδαν πως τίποτε δεν έσιαχναν και πως εξακολουθούσε πιο πεισματικά ακόμη ο ανταγωνισμός των εθνών. Και αποφάσισαν να κάμουν με στρατό δικό τους κατοχή στη Μακεδονία και στο Κοσσυφοπέδι. Το ένοιωσαν οι Τούρκοι και τα έχασαν.

Από χρόνια πολλά βρίσκονταν στην Ευρώπη Τούρκοι εξόριστοι ή και νέοι σπουδαστές, που είχε ξυπνήσει μέσα τους κάποια συνείδηση εθνισμού τούρκικου. Αγάπησαν με περιπάθεια τους τόπους, που είχαν οι πρόγονοί τους καταχτήσει και νοστάλησαν την πρωτινή τους, ξεπεσμένη τώρα, κυριαρχία επάνω στους λαούς της Ανατολής. Και επειδή έπρεπε κάπου να ξεσπάσουν για να δικαιολογήσουν, τον τωρινό ξεπεσμό της εξουσίας τους, ξέσπασαν στο σουλτάνο τους, που ήταν εύκολο να τον μισούν, αφού είχαν προσωπικούς λόγους εναντίο του. Όσοι νέοι μπορούσαν και γύριζαν στην Τουρκιά, μόλις έρχονταν από την Ευρώπη σοβαντισμένοι με το δυτικό πολιτισμό, εδίδαχναν μυστικά τους άλλους Τούρκους ή τους επηρέαζαν μονάχα με τους ξενοφερμένους τρόπους και τις νέες ιδέες.

Και επειδή στα βιλαέτια της Ρούμελης βρίσκονταν συγκεντρωμένοι πολλοί απ' αυτούς, εκεί αναμεταξύ τους ξεφύτρωσε η ιδέα να μην αφήνουν τους χριστιανούς αυτοί μονάχοι να αγωνίζονται είτε για τα εθνικά τους ιδανικά είτε για να καλλιερέψουν την τύχη τους, παρά να ανακατωθούν και κείνοι θαρρούσαν πως θα έδειχναν έτσι της Ευρώπης ότι στη Μακεδονία και στο Κοσσυφοπέδι δε ζουν μονάχα Έλληνες, Σέρβοι και Βούλγαροι, μα και Τούρκοι, και θα απόκλειαν την

κατοχή των Ευρωπαίων. Ήθελαν κιόλα να ζητήσουν κι αυτοί από την Πόλη καλλίτερη διοίκηση.

Από διάφορες μεριές ακούστηκαν τότε σηκωμοί Αρβανιτάδων και Τούρκων ενάντια στην απολυταρχική κυβέρνηση του Σουλτάνου. Ζήτησαν και τη βοήθεια των χριστιανών ανταρτών, που πρόθυμα τους παραστάθηκαν. Ονειρεύτηκαν να διοικήσουν πάλι τον τόπο τους αυτοί μονάχοι τους, χωρίς να ανακατεύονται οι Ευρωπαίοι, μα για να κάμουν καλήν εντύπωση στην Ευρώπη, δείχνοντας πως είναι πολιτισμένοι, εγύρεψαν συνταγματικό πολίτευμα, ονόμασαν τον εαυτό τους Νεότουρκους και όλους τους λαούς της αυτοκρατορίας Οθωμανούς. Ο σουλτάνος στην αρχή δεν άκουε τίποτα και πρόσταξε να τους χτυπήσουν, μα είχαν βάλει στο χέρι όλο το στρατό, που ήταν σε κείνα τα μέρη και δεν εσκιάζονταν από τις φοβέρες και τις διάτες του σουλτάνου. Όχι μόνο δεν τον υπάκουαν πια, παρά και τον φοβέριζαν κάθε μέρα πως θα έρθουν να χτυπήσουν την Πόλη, να κάψουν τα παλάτια του και να τον κρεμάσουν. Ως που κατατρομαγμένος αναγκάστηκε στον ένα μήνα μέσα να κηρύξει το σύνταγμα, να δώσει αμνηστία στους επαναστάτες και σ' όλους του πολιτικούς κατάδικους και να ορκιστή πως πιστά θα κρατήσει το νέο πολίτευμα. Απότομα κάπως, ανέλπιστα και απάντεχη ήρθε η ελευτεριά στην Πόλη.

Μόλις τα έμαθε αυτά ο σύντροφος του Αλέξη, είχε δεν είχε, πετάχτηκε στην Πόλη και μαζί του είδε τις πρώτες μέρες το πανηγύρι της πολιτικής αλλαγής. Είδαν το ξόπνημα το ξαφνικό και το ανατίναγμα του κόσμου όλου, που τον πλάκωνε ως στην ώρα εκείνη βαρειά και πολύμορφη τυραννία, είτε Τούρκοι λέγονταν οι παθοί είτε Αρβανίτες είτε Έλληνες είτε Εβραίοι είτε Αρμένηδες είτε Σλαύοι. Είδαν τον κοινό και ομαδιακό ενθουσιασμό της μεγάλης μάζας των εθνών, που αδερφωμένα για μια στιγμή ξεφώνιζαν σ' όλες τις γλώσσες: «Ζήτω το σύνταγμα, ζήτω η ελευτεριά!» Είδαν τα αγκαλιάσματα των Ρωμιών με τους Τούρκους, των Τούρκων και Κούρδων με τους Αρμένηδες, των Αρμεναίων με τους Εβραίους, τούτων με τους Έλληνες, των Αρβανιτάδων με τους Άραβες και των Σλαύων με τους Αρβανίτες. Είδαν ανεβασμένους σε καρέκλες και σε τραπέζια νεογέννητους ρήτορες κάθε φυλής και κάθε θρησκείας να ξελαρυγγίζονται την ίδια ώρα, ολημερίς και ολονυχτίς, στις πλατείες, στα περιβόλια, στα καφενεία γεμάτα κόσμο πολύχρωμο, βγάζοντας λόγους σε κάθε γλώσσα ανατολίτικη και ευρωπαϊκή και αναφέροντας σε κάθε φράση της γαλλικής επανάστασης τα μεγάλα λόγια: «Αδελφοσύνη, Ελευτεριά, Ισότητα, Δικαιοσύνη». Και ο κόσμος άρπαζε ή δεν άρπαζε μια λέξη από τα λεγόμενα του ρήτορα και χειροκροτούσε και

συναρπάζονταν και ζητωκραυγούσε. Είδαν σημαιοστόλιστα σπίτια, καφενεία, καταστήματα, περιβόλια για μέρες και νύχτες πολύβοα και πολυτάραχα να δείχνουν την τρέλα των ανθρώπων. Για αιώνες πολλούς και σκοτεινούς, που υπόφεραν από την αγριάδα του κατακτητή, ποθούσαν να ζήσουν κι αυτοί σαν άνθρωποι, αφού μάλιστα οι τριγυρινοί τους λαοί από χρόνια και πολιτική ελευτερία είχαν και χίλιες μύριες φορές καλλίτερα απ' αυτούς περνούσαν. Και τώρα, σε μια μέρα μέσα, απόχτησαν κι αυτοί όλα τα αγαθά της γης, εκπλήρωσαν έναν προαιώνιο βασισαγμένο πόθο, γι' αυτό και οργιάζαν σε μια μανία αδελφοσύνης και ελευτερίας.

Ξεχείλιζε από παντού η αγάπη, πρόσωπα γελαστά, μορφές μεθυσμένες από ηδονή, ξεφωνητά χαράς, ξελαρυγγιάσματα άγριου ενθουσιασμού, ματιές μανιακές, διασταυρώνονταν στους δρόμους, στα καφενεία, στα σπίτια, στα περιβόλια, στα γεφύρια, και άστραφταν από αγάπη και φιλιούνταν με πόθο και τίνάζαν γύρω τους ηλεκτρισμό, που μαγνήτιζε και τους πιο ψυχρούς ξένους διαβάτες. Τύποι, ως εκείνη την ώρα σκυθρωποί και άσκημοι, Τούρκων υπαλλήλων με ρεδιγκότες έσκαζαν από αναγάλιασμα, ραγιάδων πρόσωπα, ταπεινά και φοβισμένα ως τότε, ζωγραφίζονταν παράτονα και έλαμπαν από κάποιο μεθύσι. Μόνο οι γεροντότεροι Τούρκοι και όσοι είχαν

συμφέροντα με την τυραννική κυβέρνηση, κατάσκοποι, ευνοούμενοι και παρατρεχάμενοι του παλατιού, ο ίδιος ο σουλτάνος και οι σαρικήδες, αυτοί δεν εχαιρόνταν εκείνες τις μέρες και έβλεπαν σαν ξένοι και σαν παθεί αυτό το ξετρέλαμα των λαών. Πολλοί κατάσκοποι για να χαρούν κι αυτοί, μα προ πάντων για να μην πάθουν τίποτε από τους Νεότουρκους, πάσκιζαν να παρουσιαστούν και οι ίδιοι σα νεοϊδεάτες και ο κόσμος ανάσαινε, που δεν είχε πια να φοβάται απ' αυτούς, και μέσα στη μέθη της οχλοβοής αναστέναζε από ανακούφιση.

Ο σύντροφος του Αλέξη είχε ενθουσιαστή και αυτός. Μέσα στα πολύβοα, φρενιασμένα μαζώματα ανθρώπων κάθε φυλής, κάθε θρησκείας και κάθε γλώσσας, που συναδερφώνονταν για τρεις μέρες και τρεις νύχτες, του ξαναφανερώθηκε εντονώτερη η οίπασια του ανατολίτικου μεγάλου κράτους, τους ανθρώπους αυτούς των δώδεκα φυλών τους έβλεπε σαν άτομα μιας ανάκατης φυλής, που οι μορφές τους έμοιαζαν, που τα συνήθια τους έμοιαζαν, που οι όροι της ζωής τους ήταν απaráλλαχτοι. Θυμήθηκε το Ρήγα, που φαντάστηκε και τραγούδησε τον ξαναγεννημό της ανατολικής αυτοκρατορίας, φτειασμένης από τα συναδελφωμένα έθνη της Τουρκιάς, που θα καταργούσαν την τυραννία, και φαντάστηκε αυτός πλατύτερα, μαζί με τους Νεότουρκους, μιαν ακόμη πιο γενική συνεργασία των εθνών,

ΑΛΛΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

που θα καταντούσε σαν ισοπέδωμα και αφομοίωση όλων αυτών των εθνών για να χωνευτεί μ ι α ράτσα ανατολίτικη, που θα την εύτειανε το έ ν α μεγάλο ανατολίτικο πια και όχι τούρκικο κράτος. Είχε την ιδέα πως το κοινό πολιτικό ιδανικό όλων των εθνών αυτών θα είχε τη δύναμη να σβήση τα μερικά εθνικά ιδανικά του καθενός ξεχωριστά. Η καλοπέραση των ατόμων σ'έναν πολιτικόν οργανισμό ξαρματώνει, έλεγε, τα αγκάθια του σκαντζόχοιρου (έτσι ονόμαζε το εθνικό ιδανικό), μα ξεχνούσε ολότελα την αυστριακή αυτοκρατορία. Δεν ήξερε ή δεν το ομολογούσε πως ο ενθουσιασμός του ήταν στ' αλήθεια εθνικός. Η αληθινή σκέψη του ήτανε τούτη: όπως το ρωμαϊκό αρχαίο κράτος, άμα δόθηκε ισοπολιτεία σ' όλους τους λαούς, οι Έλληνες κατάφεραν και έκαμαν το ανατολικό του τμήμα σιγά σιγά κράτος ελληνικό, παίρνοντας την πολιτική εξουσία στα χέρια τους· έτσι και στο Τούρκικο το κράτος, που κι αυτό κατάχτησε την Ανατολή, αφού τώρα δόθηκε ισοπολιτεία σ' όλους τους λαούς, οι Έλληνες πάλι θα πάρουν αγάλι αγάλι την πολιτική εξουσία στα χέρια τους και θα ξανακάμουν το κράτος ελληνικό. Δηλαδή θα ξαναγίνη η βυζαντινή αυτοκρατορία στα ίδια χώματα.

Ο Αλέξης ήταν πολύ γαλήνιος και είπε του φίλου του·

- Αυτές οι ταραχές των ανθρώπων της Πόλης για το σύνταγμα, την ελευτεριά και άλλα τέτοια χαρτιά και λόγια

δε με συγκινούν εμένα, μου φαίνονται σαν ξένα πράματα, που τα κοιτάζω από μακρύτερα και απ' όξω. Μην ταράζεσαι τόσο από τις φωνές, τα «ζήτη» και τις βυζαντινές σου θύμησες. Έρθε απάντεχη η ελευτεριά και συνεπήρε τους ανθρώπους, μα ποια είναι γι' αυτούς η ελευτεριά τούτη; Η γλώσσα τους, που ήτανε δεμένη ως στα τώρα, μονομιάς λύθηκε, και οι κατάσκοποι, που κάθονταν στο σβέρκο των ανθρώπων, έσβησαν και πάνε. Μα στάσου να δούμε ως πότε θα βαστάξει το ανάσασμα αυτό. Έπειτα δεν μπορώ να χαρώ με τους ραγιάδες τους Ρωμιούς, γιατί δεν εκοπάσαμε μεις για να ανασάνωμε, δεν είμαστε άξιοι για την ελευτεριά, που μας δίνουν τάχα.

Και κείνος αποκρίθηκε·

- Γέρασες, μωρέ παιδί, και δε θα κάμης τίποτα. Σου είπα μερικές φορές εσένα πως μ'αρέσεις και σ' αγαπώ, επειδή έχεις κάτι τι προφητικό. Μα τώρα μου φαίνεσαι σαν τον πατριάρχη, που δεν ταράζεται απ' αυτά, παρά καθούμενος μεγαλόπρεπα στο θρόνο του λέει ατάραχος ψυχρά πως δεν είναι και τόσο μεγάλο ευτύχημα για το έθνος το σύνταγμα των Τούρκων, γιατί οι Τούρκοι δεν αλλάζουν.

- Δεν έχει άδικο ο πατριάρχης, κρίνει με την ψυχρή ματιά του πολιτικού και του ψυχολόγου, που ξέρει πως τα χάρτινα συντάγματα και η αλλαγή των ονομάτων δεν αλλάζουν την

ψυχολογία και το χαρακτήρα των εθνών. Μόνο που δεν είναι πολιτικό να τα λήη τώρα τα όσα ξέρει, ενώ ο κόσμος όλος, μεθυσμένος, αλλοιώτικα βλέπει τα πράγματα. Όσο για μένα δε γέρασα, θαρρώ. Δεν ταράζομαι ίσως μ α ζ ί με τους ανθρώπους, αλλά μ ό ν ο ς χώρια ταράζομαι συχνά, και η φιλοσοφία μου εμένα δεν είναι η γαλήνη, παρά η σκέψη μέσα στην τρικυμία και στην κίνηση. Έπειτα, αφού τίποτα δεν έκαμε το έθνος μου για να αξίζει την ελευτεριά που του χαρίζουν, ντρέπομαι να του χαρίζουν δικαιώματα, που δεν τ' αξίζει, γιατί δεν τα πήρε με το σπαθί του. Όλοι οι άνθρωποι δεν έχουν τα ίδια δικαιώματα, ούτε όλα τα έθνη. Και αν δώσης κανενός δικαιώματα, που δεν τα κατάχτησε μόνος του, δε θα έχη την αξιοσύνη ούτε να τα μεταχειριστή και ίσως ίσως μάλιστα καταντήση και πιο δυστυχημένος από πριν, που δεν τα είχε. Ο καθένας πρέπει να έχη δικαιώματα τέτοια και τόσο όσα και όποια του αξίζουν.

- Μα γιατί στοχάζεστε πάντα μόνο το έθνος σας και δε βλέπετε και το πλατύτερο ιδανικό. Μου φαίνεσαι και συ, σαν και τους άλλους Ρωμιούς, ίδιος γεροντοκόριτσο, που πικραίνεται, αντί να χαίρεται, με τη χαρά και την ευτυχία, που τυχαίνει να σκορπιέται γύρω του σ' άλλα κορίτσια, και ξεινισμένο και μικραιμένο από τη δική του δυστυχία κάθεται και κουσομπολεύει με τις κεράτσες για ό,τι συμβαίνει τριγύρω του. Και αν,

σώνει και καλά, το έθνος σας θέλετε να στοχάζεστε αδιάκοπα, γιατί, ό,τι και να γίνη γύρω σας καινούργιο, σα λυτρωμός και σα χαρά, το παίρνετε για κακό του έθνους σας; Γιατί δεν προβλέπετε πως μπορεί, αν θέλωμε, να βγάλωμε και για το δικό μας έθνος κάτι καλό από ό,τι κι αν γίνεται τριγύρω μας.

- Σ' ευχαριστώ, που με βάζεις και μένα στο σωρό μαζί με τα γεροντοκόριτσα, όμως δεν είμαι από κείνους που απελπίζονται ποτέ. Αυτό βέβαια θα το προσπαθήσω, να βγάλω πάντα κάτι καλό για το έθνος μου. Είμαι αισιόδοξος για το έθνος μου, όσο έχω εγώ δύναμη για να ενεργώ, και θα είμαι, όσο μου μένει αυτή η δύναμη. Ίσως, σα γεράσω, να μην είμαι πια. Όσο για τα ανατολίτικα όνειρά σου, τα παραδέχομαι μερικά και όχι γενικά, όπως εσύ και οι Νεότουρκοι τα βλέπετε. Μπορώ να πιστέψω και να εργαστώ για ένα μεγάλο ανατολίτικο κράτος με τους Έλληνες και την Ελλάδα μέσα, μα δεν μπορώ να μη βλέπω και την αιωνιότητα των διαφορών, που χωρίζουν τις φυλές αναμεταξύ τους. Μπορούν αυτές ν' αποχτήσουν κάποιο κοινό πολιτικό ιδανικό, μα τα άλλα ιδανικά της κάθε μιας θ' απομείνουν πάντα διαφορετικά. Αν και πιστεύω πως οι Τούρκοι δε θα αλλάξουν χαρακτήρα με το να έχουν κηρύξει ένα σύνταγμα στον τόπο τους, όμως μπορεί να είναι αλήθεια πως οι Τούρκοι μέρα με την ημέρα αδυνατίζουν σαν έθνος καταχτητικό και δεσποτικό και τότε βέβαια,

ΑΛΛΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

όσο η κυριαρχία τους επάνω στα άλλα έθνη ελαττώνεται, πρέπει εμείς να κοιτάζουμε να γίνουμε πρώτα συγκυρίαρχοι και έπειτα να τους υποκαταστήσουμε. Αυτό μπορεί να γίνη, αν μας αφήσουν οι Σλαύοι οι Γερμανοί και οι άλλοι, τ' αρπαχτικά όρνια.

- Δεν το ξέρω, αν διαφέρουν αναμεταξύ τους, όσο λες, τα διάφορα έθνη της Τουρκίας: μου φαίνεται πως μοιάζουν πάρα πολύ. Μα και γω, αλήθεια, όταν φαντάζωμαι το ανατολίτικο μεγάλο κράτος, πάντα τους Έλληνες τους βλέπω σαν την ψυχή του κράτους αυτού.

- Δόξα σοι ο Θεός! Ναι, έτσι συμφωνούμε και έτσι θα δουλέψουμε μαζί. Μα ας το πάρουμε και αλλοιώς το ζήτημα και πάλι θα καταστήσωμε σε όμοιο συμπέρασμα. Οι Ρωμιοί δεν έκαμαν τίποτα για να ξεσκλαβωθούν από την τυραννία του σουλτάνου και γι' αυτό δεν είναι άξιοι την ώρα τούτη να λέγονται ελεύτεροι πολίτες, αφού αλήθεια δεν είναι. Η ελευτεριά καταχτιέται, δε χαρίζεται από άλλους. Τώρα με το φιλελεύτερο πολίτευμα, που χαρίζουν τάχα στα έθνη οι Τούρκοι, οι Ρωμιοί το μόνο που έχουν να κάμουν είναι από ραγιάδες να γίνουν ελεύτεροι άνθρωποι. Προτού προφτάσουν πάλε οι Τούρκοι να μας πάρουν από κάτω τελειωτικά, πρέπει να αντρειέψουμε, να συνηθίσουμε να τους βλέπουμε σαν ίσους με μας, να γίνουμε παλαιβοντας από δούλοι κύριοι. Αυτό θα γίνη μόνο με αγώνες.

Τίποτε, καμιά βρισιά, καμιά καταπάτηση, καμιά τυραννική πράξη των Τούρκων δεν πρέπει πια να αφήνωμε να περνά έτσι, χωρίς ανταπόδοση. Πρέπει να ξετρομάξωμε από τον τρόμο το φοβερό, που μας κάνουν οι α δ ε λ φ ο ί μας οι Τούρκοι και με μια μόνο άγρια ματιά τους. Αυτή τη δουλειά θα καταπαστούμε εμείς. Οι Έλληνες είναι καλοί σαν αγωνίζονται με ξένους· όταν αγωνίζονται πώς να φαγωθούν αναμεταξύ τους είναι άθλιοι και ελεεινοί, για να τους κλαις. Λοιπόν ας τρώγονται με τον ακόμα κυρίαρχο Τούρκο.

- Ενώ σου λέω τα όνειρά μου, κάτι με ειρωνεύεται μέσα μου και έχει δίκιο, γιατί μόνος τρόπος να μην εχτελέσης ένα ιδανικό σου είναι να κάθεται να το κοιτάζης ερωτημένος. Αφήνω λοιπόν το μάτι το τρίτο, που, καθώς ξέρεις, είναι από πάνω μου, να βλέπη σα μάτι αγάλματος αυτό το ανατολίτικο ιδανικό. Βάλε και συ μυρωδικά και ρίγανη σ' όλα αυτά, γίνου μαζί μου χυδαιότατος δουλευτής και έλα να μιλήσωμε πολιτικά και να δουλέψωμε γιερά, γιατί είναι βιαστική ανάγκη. Έλα να συννενοηθούμε απλά και καθαρά, σαν εργάτες.

Και τότε χώθηκαν σε πολιτικά ζητήματα, δηλαδή στην προετοιμασία της εφαρμογής, στο συνταίριασμα του ιδανικού «έθνος» με τις τωρινές περιστάσεις. Έθεταν το σκοπό τους και γύρευαν τα μέσα τους.

Από κείνη την ημέρα δούλεψαν σύντομα, συστηματικά και σταθερά για να βάλουν στο δρόμο τον πολιτικό, που αυτοί διάλεξαν, τους αρχηγούς του έθνους, που είναι τις περισσότερες φορές οι μεγαλύτεροι μισέλληνες και εχθροί του. Και, επειδή οι δύο νέοι βιάζονταν να φτάνουν σ' αποτελέσματα σύντομα, αναθεμάτιζαν τη μοίρα που τους έβαλε σε θέση κρυφή με προορισμό να σπρώχνουν τους αρχηγούς από πίσω, αντί να γίνουν αυτοί οι ίδιοι αρχηγοί του και να σέρνουν τον κόσμο πίσω τους. Θα γίνονταν τόσο πιο εύκολα όλα αυτά, που πάσκιζαν να καταφέρουν, αν οι ίδιοι είχαν τη θέση των αρχηγών. Όχι πως για τον εαυτό τους είχαν τέτοια φιλοδοξία, παρά γιατί η κρυμμένη θέση τους συχνά τους ήταν εμπόδιο για να κάμουν εκείνα, που έπρεπε να γίνουν. Αγκαλά, είχε και ένα προτέρημα η θέση τους αυτή, γιατί τους περέχυνε με κάποιο μυστήριο, και όσοι δούλευαν μαζί τους δεν ήξεραν από ποια κεφαλή έρχονταν κάτι προσταγές, που τους έδιναν και που ήταν πάντα τόσο ταιριασμένες με κάθε περίπτωση, κατασύνεπες, καθαρές και κατηγορηματικές, που δεν μπορούσαν παρά να τις εχτελούν δίχως συζήτηση και αντιλογία. Ήξεραν οι δυο φίλοι πως για να βάλης το Ρωμίο να κάμη κάτι, πρέπει να του φέρης εσύ προκαταβολικά την αντιλογία, που σίγουρα αυτός θα έχη να σου αντιτάξη για να του δείξης έτοι ότι το ξέρεις και κείνο που θα σου

πη αυτός, εσύ που τον διατάξεις. Ήξεραν πως ο Ρωμιός κατά-
 ντησε θεωρητικός-αδιάφορο αν οι θεωρίες του δεν συμφω-
 νούν με τη ζωή του πάντα-και για να τον βάλης να κουνηθή
 από τη θέση του, όπου μένει καλοκαθισμένος, είναι ανάγκη ή
 να του προφητεύης κάποιο κέρδος ατομικό ή να του κάνης
 πρώτα θεωρίες, που να τον πείθουν πως πρέπει και γιατί πρέ-
 πει να σαλέψη από τη θέση του. Πίσω από κάθε πράξη του
 κρύβεται κάποια θεωρία, αδιάφορο αν φτειάνη και άλλες θεω-
 ρίες, που δεν ανταποκρίνονται στη ζωή του και στις πράξεις
 του. Εκείνοι που θα βάλουν σε πειθαρχία τους Ρωμιούς θα
 είναι ή τσαρλατάνοι, που θα τους σύρουν κατά το χρυσάφι
 κάποιας Αλάσκας, ή παντοδύναμοι τύραννοι ή δυνατοί θεωρη-
 τικοί άνθρωποι, ψυχολόγοι πολιτικοί, που θα διατάζουν ξάστε-
 ρα ό,τι θέλουν και θ' αφήνουν τις ατομικές μικροφιλοδοξίες να
 φαντάζονται πως αυτές τα κάνουν όλα.

Το σβήσιμο κάθε ατόμου, η υποταγή του σ' ένα γενικό
 πρόγραμμα, η α π ρ ο σ ω π ί α, όπως την ονόμαζαν, ήταν
 η καθημερινή τους προσπάθεια. Τι σημαίνουν τα άτομα σ'
 έναν αγώνα; Φτάνει να προκόψη ο αγώνας και να εφαρμό-
 ζεται το πρόγραμμα και τα άτομα ας χάνονται, ας σβήνουν,
 ας γίνονται αριθμοί. Όσο και να ήθελαν όμως σβησμένα τα
 άτομα, δεν μπορούσαν να τα πειθαρχήσουν αλλοιώς παρά

αφήνοντάς τα να φαίνονται αυτά, ενώ οι διατάχτορες αυτοί, έμεναν κρυμμένοι πίσω τους, σαν αφιλόδοξα, βουβά πρόσωπα-πραγματικοί ωστόσο αρχηγοί.

Στην πολιτική τους αυτή, οι δύο νέοι δεν ήταν ισοδύναμοι, ο ένας όμως συμπλήρωνε τον άλλο. Ο Αλέξης κάποτε κουράζονταν και χαλάρωνε την ενέργειά του ή εργάζονταν χωρίς ενθουσιασμό, γιατί έχανε την πίστη του και την καθάρια σκέψη, που φώτιζε το δρόμο του. Φορές φορές ρωτούσε τον εαυτό του: «Ποιος σου είπε να φορτωθής τέτοια βάρη; Έχουν τάχα καμιά σχέση με σένα αυτά που καταπιάστηκες; Ό,τι κάνεις σου είναι αλήθεια ξένο». Και τότε ο συνεργάτης του με την αγάπη του τον ξυπνούσε. Ο Αλέξης του έλεγε. «Είσαι καλλίτερός μου στο έργο, που μαζί φορτωθήκαμε, και θα σε ζήλευα για την υπεροχή σου, αν δεν ένοιωθα πως πρέπει να γίνη αυτό που αναλάβαμε, και αν δεν σ' αγαπούσα τόσο, που να μ'αρέση να σε βλέπω να πετυχαίνης». Και κείνος αποκρίνονταν: «Εξακολούθει να απλώνεσαι, να μεγαλώνης σα φυτό μέσα στην ασκημισμένη Ρωμισσώνη. Σκοπό ας μην έχης πάντα, παρά εσύ ο ίδιος να είσαι ο σκοπός σου, αφού αγαπάς τον εαυτό σου. Πέρνα από τη Ρωμισσώνη μέσα σαν άστρο, που λάμπει στο σκοτάδι. Η μορφή σου πύρινη περνώντας θα ξυπνά τους άλλους και θα θέλουν να σε μιμούνται. Αυτός είναι ο προορισμός σου.»

Μα και ο φίλος του κουράζονταν καμιά φορά και τον έπιαναν κεφαλόπονοι δυνατοί. Και τότε έλεγε του Αλέξη· «Έρχονται στιγμές και ώρες, που ντρέπομαι ελεεινά γιατί δεν μπορώ να κάμω τίποτα. Ας παρηγορήσωμε την ανικανότητά μας με τη σκέψη πως το Ρωμαίικο ξεφτιά, κυλά σ' έναν κατήφορο κατά τον εκμηδενισμό του, όχι μόνο τον πολιτικό, παρά και τον εθνικό. Τώρα μόλις είναι καιρός να κρατηθή πρώτα και ύστερα να πάρη άλλο δρόμο.» Ο Αλέξης απαντούσε· «Έλα πάλε, είσαι άρρωστος και γι' αυτό απαισιόδοξος. Πάμε να περπατήσωμε.» Και τον έπαιρνε ο Αλέξης και περιδιάβαζαν μαζί, πότε πεζοί και πότε καβάλα σ' άλογα της αγοράς, τα βράδια και τις νύχτες, στις πιο απόκεντρες συνοικίες της Πόλης και στα νεκροταφεία τα τούρκικα, μιλώντας για ό,τι πιο άσχετα πράγματα τους έρχονταν στο νου τους. Είχε ανάγκη ο φίλος συχνά από ομιλίες άσχετες με τους πολιτικούς σκοπούς και τις έντονες ενέργειές τους.

Και έτσι βοηθούσε ο ένας τον άλλο. Χωρίς τη συντροφιά αυτή θα ήταν και για τους δυο πολύ άχαροι οι κόποι τους.

Ένα πρωί, που πέρασε από του Αλέξη το σπίτι και δεν τον ηύρε μέσα, του έγραψε σε ένα χαρτί τα λόγια τούτα. «Δεν είμαι ξεπεσμένος ούτε και ενθουσιασμένος. Ξέρεις πώς είμαι; Μου φαίνεται πως είμαι άλογο ζεμένο μαζί σου, αν θέλεις,

ΑΛΛΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

σ' ένα παλιάμαξο, που κάθονται μέσα πολλοί Ρωμιοί ρωμαϊκά και τραβάμε τον ανήφορο. Και είναι ήλιος και σκόνη. Δε λαχανιάσαμε ακόμη, πάμε βήμα βήμα με τα σαγόνια σφιγμένα και τα μάτια όλο μπρος. Δε λαχανιάσαμε ακόμη, μα, όταν περνάμε κάτω από καμιά σκιά δέντρου, το παίρνουμε για ευτυχία και ύστερα πάλι τίποτα, ούτε ευτυχία ούτε δυστυχία. Τραβάμε με μίαν ελπίδα πως θα βγούμε κάποτε στο ίσιωμα, με ένα φόβο μην τύχη και το παλιάμαξο γίνη κομμάτια σε καμιά γούβα, σε καμιά κοτρόνα, σε κανένα γκρεμό ή από κανέναν κουτσαβακισμό των επιβατών του. Αλλά δεν είμαι και ολότελα έτσι πρέπει να μιλήσωμε για να δης πως είμαι».

Και ο Αλέξης του απάντησε σκληρά και ειρωνικά την ημέρα εκείνη· «Δε με νοιάζει πώς είσαι, ούτε πώς είμαι εγώ, φτάνει να τραβούμε μπροστά».

Και η ειρωνία του ενός για τον άλλο, που έκρυβε θεληματικά τη μεγάλη τους αγάπη, ήταν κι αυτή δυνατό τονωτικό για την ενέργειά τους.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΦΥΛΗΣ

Το ιδανικό των μικροπολιτικών της Ελλάδας-ταιριασμένο με τη βασιλική διάθεση-ήταν εκείνο τον καιρό η πολιτική καλοπέραση και ησυχία. Επειδή όμως στο έθνος όλο ήταν πάντα διαχυμένο και κάποιο ιδανικότερο ιδανικό,-καμωμένο και από τις μισοσβησμένες θύμησης, της πρωτιτερινής μεγάλης ιδέας και από κάποια αμυδρή συναίσθηση ενός χρέους απέναντι στα περασμένα, προπάντων τα αρχαία μεγαλεία, που την καλλιεργεί ο κλασικισμός των δασκάλων, και τέλος από τη στενόχωρη γνώση πως όλη η ελληνική φυλή δεν είναι κυβερνημένη από έναν κ ο ι ν ό πολιτικών οργανισμό,-ο κομπογιαννίτης πολιτικός του ελλαδικού κράτους αναγκάζονταν συχνά να κ ά μ η πως κάνει και εθνική πολιτική, ειδικά θα έχανε λιγάκι δημοτικότητα από τους αντίθετους του, και όμοιους μ' αυτόν, δημοκόπους, που θα τον έβγαζαν «προδότη». Ωστόσο ποτέ του δεν πάσκιζε να αγωνιστή για κανένα εθνικό ιδανικό, ποτέ του δεν εσχεδίασε, ούτε στοχάστηκε καν να σχεδιάση, πρόγραμμα εξωτερικής πολιτικής,

ούτε σύμφωνο ούτε ασύμφωνο με τις ανάγκες ή τους πόθους εκείνων που έχουν κάποιο εθνικό ιδανικό στα σωθικά τους. Και, όταν έλεγε πως έχει σχέδιο εξωτερικής πολιτικής, έλεγε φέματα, γιατί ούτε συλλογίστηκε ποτέ τέτοιο ζήτημα περισσότερο από πέντε λεπτά κάθε χρόνο. Ούτε ήξερε τίποτε για τους εθνικούς πόθους ή τις εθνικές ανάγκες· η καθημερινή μικροπολιτική δεν τον άφηνε να σκεφτεί. Ούτε καν τη γεωγραφία των ελληνικών τόπων ε γνώριζε ούτε γύρευε ποτέ να τη μάθη. Μονάχα, όταν τύχαινε μεγάλη σφίξη και παραφούσκωνε το εθνικό ρέμα από κάποια εθνική ατυχία ή έκανε βιαστικά κανένα σπασμωδικό κίνημα ή προφασίζονταν την αχρηματία του κράτους και τις σοφές συμβουλές των μεγάλων της γης για να πείση τον κοσμάκη να κάτση στα αβγά του και τίποτα να μην απαιτεί. Και, για να τον ξεγελάση καλύτερα, έπαιρνε ύφος ανθρώπου μαυροφορεμένου, που παρακολουθεί λείψανο, και του έλεγε μυστηριώδικα και με επίσημη φωνή· «Για όνομα θεού, μην τύχη και κουνηθήτε. Ούτε να ξεστομίζετε καν λέξη για τόσο σοβαρά ζητήματα. Με την απροσεξία και τη βιασύνη σας μπορείτε να κάμετε να τα χάσωμε όλα, κι αυτά που έχομε». Και ο κουτός ο κοσμάκης εύκολα πείθεται και ησυχάζει. Μήπως έχει να χάση τίποτε το άτομο με το να μένη ήσυχο;

Το ιδανικό του φίλου του Αλέξη, που με απεριόριστη περιφρόνηση έβλεπε την αρνητική πολιτική των μικροπολιτικών του μικρού κράτους και δεν επρόσμενε καλό από την Αθήνα, ήταν η ανατολική αυτοκρατορία με όλα τα έθνη μέσα της και με τη διοίκηση στα χέρια των Ελλήνων. Ό,τι κι αν έβλεπε να γίνεται στην Τουρκιά, το έβλεπε με το πρίσμα του μεγάλου ανατολίτικου κράτους. Τα μεγαλόπρεπα σχέδια και ιδανικά δεν είναι ποτέ βλαβερά για τα έθνη. Το πολιτικό αυτό ιδανικό του ήταν πρόδρομος ενός άλλου ιδανικού, του σχηματισμού σιγά σιγά μιας ιδιαίτερης ανατολίτικης ράτσας απ' όλα τα έθνη της Τουρκιάς.

- Α και ν'αργήσουν μερικά χρόνια ακόμα, έλεγε, να κατέβουν τα εκατομμύρια των Σλαύων ή των Γερμανών και θα δης πόσο γρήγορα θα σχηματιστή και θα ευτυχήση η ανατολίτικη ράτσα σ' ένα ρυθμικό πολιτικό καθεστώς, που δε θα μοιάζει βέβαια τα φράγκικα. Δε θα έχη *μια* γλώσσα, μα θα πνέη μέσα της *ένα* πνεύμα, το ιωνικό, το ελληνικό. Η ανατολίτικη ράτσα, αυτή πάλι θα δημιουργήση το νέο, το πλατύτερα ανθρωπιστικό ιδανικό, πλατύτερο από το χριστιανισμό, το ιδανικό που χρειάζεται τώρα η ανθρωπότητα. Εμείς, που αγωνιζόμαστε με τη μικρή μας δύναμη των πέντε, δέκα, εκατό ανθρώπων, δεν κάνομε κομπογιαννίτικη πολιτική. Μακριά, πολύ μακριά προβλέπομε μια νέα ευδαιμονία του ανθρώπου. Και γι' αυτό έχομε

κάποια συγκινημένη περηφάνεια και κανένα μικροεγωισμό. Εδώ στην Ανατολή, στη σμίξη της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής, της άσπρης, της κίτρινης και της μαύρης ανθρωποσύνης, άστραφτε πάντα και ξέσπανε η ηλεκτρική σπιθοβολή-αιγυπτιακή θεολογία, χριστιανισμός, μωαμεθανισμός- και έβαζε σε ρυθμική κίνηση το νεφέλωμα των ανθρώπινων αισθημάτων και ιδεών. Και τον περιλάβαινε έπειτα η Δύση το ρυθμικό κόσμο, που έπλαθε η Ανατολή, και τον αποσύνθετε σιγά σιγά. Και έπεφτε η ανθρωπότητα σε βαθειά μελαγχολία. Εδώ πάλι, στην Ανατολή, θα αστράψη και θα ξεσπάση η ηλεκτρική σπίθα, που θα ξαναπλάση από το νεφέλωμα των ιδεών και αισθημάτων το ρυθμό του κόσμου.

Ο Αλέξης, έβλεπε κάτι τι μπερδεμένο και αόριστο στις οπτασίες του συντρόφου του, μα δεν του έρχονταν πάντα να τις συζητήσει, γιατί η προφητική διάθεση του φίλου του ήταν μαγικά όμορφη.

Ύστερα από την περίφημη τριήμερη συναδέλφωση των εθνών, οι θυμοί και οι βρισιές των Τούρκων για την υπεροχή η για την κακομοιριά των Ρωμιών πότε μεθούσαν το φίλο του και πότε τον έκαναν και ντρέπονταν. Στους περιπάτους, που εκείνο τον καιρό έκαναν μέσα στην Πόλη, έβλεπε διάφορες μικρές σκηνές, που χαράζονταν μέσα του.

Σ' ένα καφενείο μέθυσαν τρεις αξιωματικοί Τούρκοι και ξεσπάθωσαν φωνάζοντας ενάντια στους Ρωμιούς, που κάθονταν εκεί παρά πέρα: «Κερατάδες Ρωμιοί!»-Οι Ρωμιοί έφυγαν.

Ένας Ρωμιός είχε στήσει το φωνογράφο του μπρος σ' ένα καφενείο και τον κούρδιζε και έλεγε ελληνικά τραγούδια. Ένας Τούρκος αξιωματικός περνώντας από κει πέταξε κάτω το φωνογράφο και έδειρε το Ρωμιό βρίζοντάς τον: «Ρουφιάνε, χέστη, ζητιάνε, τεμπέλη, άτιμε»!

Γίνηκαν αγώνες γυμναστικής και στο τρέξιμο νίκησε Ρωμιός. Ο αξιωματικός που σημείωνε, πέταξε το μολύβι του και το χαρτί ξεφωνίζοντας: «Κλέφτες, ψεύτες, πούστηδες»!

Μια σατυρική εφημερίδα τούρκικη δημοσίεψε γελοιογραφία Ρωμιού με μορφή ρουφιάνου και μιαν άλλη μ' ένα βασιλιά σ' ένα κρεβάτι. Τούτη δεν τον μέλει και πολύ, μα η άλλη του φέρνει ντροπή και αηδία και του έρχεται να ξεφωνήση: «Ως πότε, ω επίσημοι παλιάνθρωποι, θα εμπνέετε τριγύρω σας τεμπελιά, απιστία, ταπείνωση και πανικό, επιφύλαξη, σιωπή, υπομονή; Ως πότε θα μας λέτε: μην κουνιέστε, μην ετοιμάζεστε, δεν έχομε στρατό, μη γεννάτε ζητήματα; Φοβάστε τον πόλεμο; αλλά μακάρι να γινόταν. Αν το έθνος οργανωμένο σ' έναν πόλεμο βοηθήση το κράτος, και θα το κάμωμε να βοηθήση, θα επιβάλωμε το πρόγραμμά μας

εδώ στην Τουρκιά σύντομα και σίγουρα. Μονάχα το κράτος ας έχη έννοια του το έθνος και ας μη δίνη πάντα το παράδειγμα της σάχλας. Μακάρι να γίνη πόλεμος, να ανασάνη το Ρωμαίικο. Αν χαλαστή η Τουρκιά από κλονισμό δικό μας, αν φανούμε στον κόσμο πως ε μ ε ί ς μέσα σ' όλη την Ανατολή την κατασιρέψαμε, είναι μωρός όποιος φαντάζεται πως έχομε να ζημιωθούμε από Σλαύους ή άλλους τέτοιους. Οι μεγαλόπρεπες πράξεις δεν είναι ποτέ επιζήμιες στα έθνη».

Συνέβηκε τότε να γίνη στην Πόλη από κάποιους Τούρκους, αντίθετους του νεοτουρκικού κομιτάτου, που κατάντησε τυραννικώτατη ολιγαρχία, ένα κίνημα για να πάρουν την εξουσία από τα χέρια της ολιγαρχίας τούτης. Τη συνωμοσία τη σκάρωσαν οι λεγόμενοι φιλελεύτεροι Νεότουρκοι, οι δυσσαρεστημένοι με το κομιτάτο και οι αντιδραστικοί Παλαιότουρκοι. Από συμφέρο του το κομιτάτο παράστησε πως το κίνημα το έκανε ο σουλτάνος με τους απολυταρχικούς και τους σαρικήδες για να καταργήση το σύνταγμα. Οι Νεότουρκοι, που είχαν το κέντρο και τη δύναμή τους στη Θεσσαλονίκη, όπου είχαν και το στρατό στη διάθεσή τους, όρμησαν με μερικές χιλιάδες του και με εθελοντές βασιβουζούκους, μαζώματα απ' όλα τα έθνη να πάρουν την Πόλη. Τι να έκαναν οι Ρωμιοί σε τούτη την περίσταση; Οι δύο φίλοι αποφάσισαν να τους διατάξουν και πάλι τι να κάμουν.

Στην αμφιβολία που βρίσκονταν ποιος θα νικήση, η Πόλη για η Θεσσαλονίκη, τα είχαν χάσει όλοι τους, μονάχα ίσως οι δύο φίλοι στοχαζόνταν, σαν πάντα ήρεμοι, γιατί ήταν τέτοιοι που προπάντων στους κινδύνους έμεναν ατάραχοι και φωτεινοί στη σκέψη τους. Και έβαλαν λοιπόν τον πολιτικό τους σύλλογο και έκαμε μια δήλωση, που τη δημοσίεψαν σ' όλες τις εφημερίδες, πως το ελληνικό έθνος θέλει το σύνταγμα και, σα συνταγματικοί πολίτες οι Ρωμιοί, δεν τους ενδιαφέρουν τα μαλλώματα αναμεταξύ στους Τούρκους, παρά θα υπακούσουν μονάχα εκείνους, που σύμφωνα με το σύνταγμα και τους νόμους θα καταρτίσουν κυβέρνηση. Ό,τι και να γίνονταν έπειτα, αυτοί έτσι θα ήταν πάντα μέσα. Η επιτυχία τούτη δυνάμωσε την επιβολή των δυο φίλων, και από τότε κοίταζαν στερεοσκοπικά ή σα σε κινηματογράφο τα περιστατικά, που ξετυλίγονταν μπροστά στα μάτια τους, και τους τύπους, που περνοδιάβαιναν.

Μπήκε ο στρατός της Θεσσαλονίκης στην Πόλη και πολλοί αξιωματικοί και στρατιώτες αυτομόλησαν από το σουλτανικό στρατόπεδο. Όλοι μαζί χτύπησαν το στρατό της Πόλης, όσος έμενε πιστός στο σουλτάνο και που κλείστηκε στο Γιλδίζ και στο μεγάλο στρατώνα του Ταξιμιού, ως που σκοτώθηκαν μερικοί, σπάσαν κάμποσα τζάμια του στρατώνα και χάλασαν λίγο οι τοίχοι από τους πυροβολισμούς και τότε

οι αποδέλοιποι στρατιώτες σήκωσαν λευκή σημαία και παραδόθηκαν. Ο Σουλτάνος αιχμαλωτίστηκε, καθαιρέθηκε και στη θέση του έβαλε ο στρατός της Θεσσαλονίκης σουλτάνο τον αδελφό του. Όλα αυτά γίνηκαν σε δυο μέρες μέσα. Οι πυροβολισμοί κατατρόμαξαν τους πολίτες, που έμειναν κλεισμένοι στα σπίτια τους και σφάλισαν και τα μαγαζιά τους.

Τους στρατιώτες, τους παραταγμένους κορδόνι στην πλατεία της Αγιάς Σοφιάς, ένας χόντζας με τεκεκέ του πετρελαίου και ένα ποτήρι τους πότιζε. Στο δρόμο που ανεβαίνει κατά την Αγία Σοφιά στέκονταν μπουλούκια κάτι αυτοσχέδιοι στρατιώτες, χωρίς κουμπιά, μόνο με όπλα παλιότατα με την λόγχη επάνω. Μπρος στο Σερασκιεράτο, στην αυλή, ήταν καμιά εκατομπενηνταριά στρατιώτες, κυνηγοί της Θεσσαλονίκης, λυγεροί Αρβανίτες αξιαγάπητοι, τρώγοντας κουλούρια· βρίζονταν μια σταλιά με τους Ασιάτες Τούρκους στρατιώτες, που είχαν κλειστή στο Σερασκιεράτο, όταν άξαφνα από μέσα άρχισαν να τους πυροβολούν. Οι Αρβανίτες, με μισό κουλούρι μεσ' στο στόμα και μισό έξω, μασουλίζοντας, τους στρώνουν στο τουφεκίδι.

Στη γέφυρα του Γαλατά ένας αξιωματικός ανεβασμένος σ' ένα αμάξι φώναξε κάτι σε τρεις κυνηγούς της Θεσσαλονίκης, Αρβανίτες, που, αρματωμένοι σαν αστακοί, περνούσαν για την Αγία Σοφιά. Ο ένας τους κάτι του αποκρίθηκε· ο αξιωματικός

του τραβάει μια με την καραμπινίτσα που κρατούσε και τον παίρνει στο χέρι. Ο δεύτερος τότε Αρβανίτης σηκώνει το τουφέκι του και τον πυροβολεί με μια κίνηση σιωπηλότητα, αυτόματη. Πέφτει χάμω ξερός από τ' αμάξι και οι τρεις το βάζουν στα πόδια σα διάβολοι. Όλη την ημέρα έμεινε ξαπλωμένος στη γέφυρα, σκεπασμένος με μια ψάθα, σε μια λιμνίτσα αίμα ο σκοτωμένος.

Τρεις τρεις, πέντε πέντε, δέκα δέκα, πενήντα πενήντα, μπουλούκια πήγαιναν στρατιώτες δίχως αξιωματικούς, με κανένα χότζα πολλές φορές ή με μερικούς μόρτες, απ' όλα τα μέρη της Πόλης κατά την Αγιά Σοφιά. Με τάξη πιο πολλή οι κυνηγοί της Θεσσαλονίκης πρόβαιναν, χτυπώντας μάλιστα μερικοί και τα πόδια τους αλά γερμανικά.

Το βράδυ πέρασαν από μπρος από τα Μνηματάκια δυο τάγματα κυνηγοί, φαντάροι και πυροβολητές μαζί, με μίαν άθλια μουσική και δέκα αξιωματικούς ελεεινούς. Ήταν παλιοντυμένοι και πρόβαιναν σαν κρεμασμένοι.

Οι Ρωμιοί κυκλοφορούσαν πιο πολύ από κάθε άλλο έθνος και δε φαίνονταν φοβισμένοι.

Κατά τα μεσάνυχτα αρχίζει ένας άγνωστος σι' αφτιά, μεγάλος, κατασύνεχος κρότος, σα ν' άδειαζαν αδιάκοπα πολλά κάρα χαλίκια και πέτρες. Στον Μπαλατά και Φανάρι

άμα τον άκουσαν, έκαμαν λιτανεία, οι βυζαντινοί. Στις δυο από τα μεσάνυχτα περνούσαν από το σπίτι του Αλέξη, που ήταν εκεί με το φίλο του, μπουλούκια στρατιώτες και ξέχωρα μπουλούκια μόρτηδες, που γύριζαν από τη μάχη του Ταξιμιού και πυροβολούσαν στον αέρα για πανηγυρισμό εύθυμοι. Μερικοί από τους μόρτες κάποτε ξελαρυγγίζονταν· «Ζήτω ο στρατός!» και μερικοί στρατιώτες κυνηγοί Αρβανίτες φώναζαν τότε· «Ζήτω οι χριστιανοί!» με το χαρακτηριστικό «ο» των Αρβανιτάδων. Έπειτα πέρασαν άλλοι Αρβανίτες κυνηγοί που τραγουδούσαν αρβανίτικα τραγούδια. Ο Χρήστος, ο υπηρετάκος του Αλέξη, Αργυροκαστρίτης, συναρπάστηκε και έλαμψαν τα μάτια του. Το ίδιο και ο φίλος του Αλέξη, που είπε· «Δεν ξέρω αν θα γίνη πάλι σουλτανοκρατία ή άλλο τίποτε. Δεν ενδιαφέρει και πολύ. Αυτοί όμως οι Αρβανίτες με κάνουν και βλέπω μακριά ένα πολιτικό πρόγραμμα. Μην τα λέμε ακόμα πουθενά ως που να τα αποκρυσταλλώσωμε τα σχέδιά μας, μα έλα να σκεφτούμε οι δυο μας». Και ο Αλέξης είπε· «Εγώ φαντάζομαι έναν Ελληνισμό μεγάλο και όμορφο, με τη δημοτική του γλώσσα και ψυχή, έναν Ελληνισμό, που θα περιέχη μέσα του και την αρβανίτικη ψυχή και γλώσσα, που είναι συγγενικές του. Ναι, ας σκεφτούμε οι δυο μας».

Την άλλη μέρα το πρωί μπουλούκια παλιανθρώπων του Ταρσανά με πατημένες φτέρνες, όλοι σα νάβγαιναν από χασισοποιείο, τριγυρνούσαν στους δρόμους με τουφέκια και πυροβολούσαν ψηλά, όπως λάχαινε. Στον Τοπχανά χυμίζουν στις αποθήκες και αρπάζουν τα κατασχεμένα όπλα και πιστόλια και φεύγουν. Ο φίλος του Αλέξη έβαλε πολλούς Ρωμιούς και αγόρασαν τουφέκια από τους ανθρώπους αυτούς.

Κατά το μεσημέρι πέρασαν από τον ίδιο δρόμο του Πέρα μερικούς σκεπασμένους με ψάθες, που τους είχαν σκοτώσει κατά λάθος τα βόλια. Ενός τα πόδια περίσσευαν από την ψάθα και ήταν γυμνά, κοκκαλιάρικα και αδύνατα.

Ο κόσμος είχε αρκετά συνηθίσει τους πυροβολισμούς και κυκλοφορούσε, τα μαγαζιά στο Σταυροδρόμι άνοιξαν πάλι.

Εκείνη την ημέρα έδειξε ο Αλέξης του φίλου του ένα σχέδιο πολιτικής που σκάρωσε και μίλησαν οι δυο τους πάλι για την πολιτική γραμμή που πρέπει να δώσουν στο έθνος.

Μεταξύ στο ιδανικό των μικροπολιτικών του ελλαδικού κράτους και στο ιδανικό του φίλου του, ο Αλέξης έπρεπε ναυρη κάποιο συμβιβασμό. Έβλεπε πως η μεγάλη ιδέα τρεμόσβηνε στην ψυχή της Ρωμισσύνης και όμως, ύστερα από το σύνταγμα στην Τουρκιά, μπορούσε να φανταστή κανένας κάπως δικαιολογημένα πως οι Ρωμιοί, αν σχεδιάσουν και

ακολουθήσουν πιστά και επίμονα ορισμένο πολιτικό πρόγραμμα, είναι μπορετό ν' αποχτήσουν μέσα στο κράτος το τούρκικο, με τη βοήθεια και των άλλων χριστιανικών εθνών, ίσα πολιτικά δικαιώματα με τους Τούρκους, και τότε ποιος ξέρει; Αν δεν χαντακωθεί το τούρκικο το κράτος, δεν είναι αδύνατο να συγκυβερνήσουν οι Έλληνες με τους Τούρκους τη μεγάλη ανατολική αυτοκρατορία. Και, αν πάλε είναι να χαθή το κράτος το τούρκικο, η πολιτική αυτή της συνεργασίας με τα άλλα χριστιανικά έθνη θα έχη εξασφαλίσει για τους Έλληνες αρκετά μεγάλο μερίδιο στη μοιρασιά που θα γίνη. Για να μείνη η Ελλάδα όπως είναι ούτε λόγος να γίνεται, έλεγε ο Αλέξης, και ούτε μπορούσε να συνταυτίση τα ιδανικά του με το ιδανικό των μικροπολιτικών, που δε γύρευαν τίποτα για το κράτος, παρά το είχαν καταντήσει τοιφλίκι τους.

Και πάλι έλεγε ο φίλος του παραστατικά: «Θαυμάζω το κουράγιο εκείνων που νομίζουν πως το Ρωμαίικο μπορεί να διορθωθεί στην Αθήνα. Το κρατίδιο από τον καιρό που γεννήθηκε δεν κάνει και τίποτε άλλο παρά φτου και από την αρχή. Κάθε τόσο, σα μετανοιωμένη Μαγδαληνή, κάνει απόπειρες για να σταθή στα πόδια του, με οικονομίες, στόλο και στρατό. Το να μην πέτυχε καμιά απόπειρα ως τώρα δεν τους απογοητεύει λίγο, όπως εμένα που νομίζω πως στην Αθήνα το Ρωμαίικο δεν

διορθώνεται; Ύστερα από κάθε απόπειρα, ξανακυλάει το κρατίδιο βιαστικά στο κρεβάτι το μαλακό, το σαπισμένο. Ας το σκεπάσουν με το βρώμικο πάπλωμα, ας το λιβανίσουν και ας το διαβάσουν ή ας του βάλουν πάλι σιχαμερά καταπλάσματα οι κομπογιανίτες του. Ας του κάμη πάλι ένεση από καφεΐνη ο Φράγκος, ο τσαρλατάνος, και ένεση από μορφίνη πάλι ο βασιλιάς του και ας πεθάνη τέλος, ανώδυνα και σιχαμένα, το καχεκτικό και όμορφο παιδί μας, το αδύνατο, η αγάπη μας, και ας το σαβανώσουν και ας γίνουν έπειτα Εβραίοι. Άφησε το κρατίδιο, αδελφέ μου, και έλα να δούμε τι θα κάμωμε μόνο με τους εδώ, αδιαφορώντας για το σαπιοκάραβο. Ίσως έτσι μονάχα μπορούμε να το παρασύρωμε και να το διορθώσωμε».

Αλλά ο Αλέξης εξακολουθούσε το συλλογισμό του. Αν είναι να διατηρηθή η Τουρκιά, η πολιτική τους της κοινοπραξίας με τα άλλα έθνη για την ισοπολιτεία (που ο φίλος του έχει συνταυτίσει τη ζωή του μ' αυτή την ιδέα, κι αυτήν βλέπει και όταν κοιμάται και όταν ξυπνά και μ' αυτήν τρέφεται) δε θα ξαναυτειάση ίσως τη βυζαντινή αυτοκρατορία, όπως φαντάζεται ο φίλος του, αλλά θα ελαττώση την τυραννική, απόλυτη κυριαρχία των Τούρκων και θα τους κουρελιάση και εξευτελίση με την ψευτιά που σκαρφίστηκαν να ξεστομίσουν, πως γίνηκε πια συνταγματική η τούρκικη αυτοκρατορία. Οι ραγιάδες

θα γίνουν ελεύθεροι μέσα στο κράτος και αγάλι αγάλι θα κατα-
ντήσουν συγκυβερνήτες με τους Τούρκους. Αν πάλε είναι να
διαλυθή η Τουρκία, η ίδια πολιτική, που κάνει ο Αλέξης με το
σύντροφό του, θα υπηρετήση ένα ιδανικό κάπως ανώτερο από
το αρνητικό ιδανικό των μικροπολιτικών της Ελλάδας, γιατί
θα μεγαλώση το ελλαδικό κράτος πλαταίνοντας τα σύνορά
του, τόσο, που να περιλάβη μέσα του όσο γίνεται περισσότερο
μέρος της φυλής. Και έτσι ο Αλέξης αγναντεύει, ανάλογα με
τις περιστάσεις, δυο ιδανικά πολιτικά, την ανατολική αυτοκρα-
τορία και την ένωση της φυλής. Δουλεύοντας έτσι με το φίλο
του, δουλεύει σύγκαιρα και για τα δυο αυτά ιδανικά, που δεν
ξέρει ακόμα ποιο από τα δυο θα αφήσουν τα περιστατικά, τα
ανεξάρτητα από τη θέληση του έθνους του, να επικρατήση.

Του φαίνονταν φυσικό να μην πάψη η τάση κατά την
πολιτική ένωση της φυλής, γιατί στους Ελλαδίτες ανάμεσα θα
ξεφυτρώνουν πάντα άνθρωποι λαοπλάνοι, που θα μεταδίδουν
στα πλήθη τη βουλιμία να μεγαλώση το κράτος, ξυπνώντας
μέσα τους τα κατακάθια της αλλοτινής μεγάλης ιδέας ή τους
πόθους τους φυλετικούς και ανάμεσα στους Τουρκομερίτες
πάντα θα ξεπροβάλλη το κρυμμένο, μα δυνατό, αίσθημα της
λαχτάρας να ξεφορτωθούν τον Τούρκο, που θα παρουσιάζεται
κι αυτό σαν πόθος για να πλατύνουν τα σύνορα του ελλαδικού

κράτους τόσο, που να χωρέσουν κι αυτοί μέσα του. Όχι πως η τουρκική τυραννία είναι τώρα χειρότερη από άλλοτε, μα τώρα τη συναισθάνονται περισσότερο οι χριστιανοί, επειδή ίσια ίσια έγινε λιγώτερο τρομαχτική και πήραν πότερο θάρρος με τον τύραννο, με το να γεννήθηκαν μέσα τους ελπίδες, πως θα μπορέσουν ευκολότερα τώρα να τον πετάξουν από πάνω τους.

Ίσως ο ίδιος να έχει περισσότερη αδυναμία για την ένωση της φυλής σ' ένα μεγάλο και δυνατό, καθαρά ελληνικό κράτος, μα μιας και ο φίλος του έχει πότερο αδυναμία στο άλλο, το ανατολικό ιδανικό, και μπορούν και οι δυο τους να πασκίζουν μαζί και για τα δυο, γιατί να συζητή άσκοπα για το πιθανό αποτέλεσμα της ενέργειάς τους; Όποιο από τα δυο και αν πετύχη θα είναι καλό για το έθνος. Η πολιτική που καταπάστηκαν είναι δίκαιο μαχαίρι, που θα καταφέρει να ωφελήσει τη Ρωμισσύνη, είτε είναι να ζήσει η Τουρκία είτε να λείψει. Το μέσο που μεταχειρίζονται, ο ένας για να πετύχη την ισοπολιτεία και τη συγκυριαρχία στην Τουρκία, ο άλλος για να καταφέρει το μέγαλωμα και το δυνάμωμα της Ελλάδας, είναι το ίδιο, δηλαδή η σύμπραξη των εθνών ενάντια στον Τούρκο. Και το μέσο τους ενώνει, ενώ οι σκοποί τους ξεχωρίζονται. Όμως και ο Αλέξης νοιώθει το πολιτικό σχέδιο του φίλου του και αυτός εκείνού και καταλαβαίνουν και τ' άλλα

ιδανικά ο ένας του αλλουνού. Τους συνεδένει κοντά στ' άλλα η ανίκητη σιχασιά τους για το ελλαδικό κράτος και τα στενά ιδανικά των μικροπολιτικών του. Τους συνεδένει και ο πόθος να διατηρηθή και να προκόψη το έθνος.

Για την τελειότερη σύμπραξη των χριστιανικών τουλάχιστον εθνών μέσα στην Τουρκιά χρειάζεται να συμπράξουν με καιρό και τα μικρά γειτονικά κράτη, η Ελλάδα, η Βουλγαρία, η Σερβία και το Μαυροβούνι, μα για να γίνη αυτό πρέπει να έχη στρατό η Ελλάδα αξιόμαχο. Να, που παρουσιάζεται η ανάγκη να υπάρξη το κρατίδιο, και μόνο γι' αυτό χρειάζεται, για τίποτε άλλο. Ο αξιόμαχος στρατός είναι απαραίτητος και για τα δυο ιδανικά, μπορεί να χρησιμέψη και για να επιβάλη στην Τουρκιά, σε μια περίπτωση, την ισοπολιτεία και το σεβασμό της εθνικής αυθυπαρξίας των Ρωμιών και για να διαλύση το τούρκικο το κράτος, αν γίνη φανερό πως οι Τούρκοι εξακολουθούν το χαβά τους πασκίζοντας με κάθε είδος κατατρεγμό να κατασυντρίψουν την ελληνική ζωή μέσα στο κράτος τους. Και ο στρατός αυτός, σε όποια από τις δυο αυτές περιπτώσεις, θα συνταιριάση τις ενέργειές του με τους στρατούς των άλλων τριών κρατών.

Και στρατός γρήγορα έπρεπε να γίνη, στοχάζονταν ο Αλέξης, γιατί οι Τούρκοι, με το να φοβούνται τους Ρωμιούς μήπως τους υποκαταστήσουν αργότερα στο διαφέντεμα του

τόπου, τους κατατρέχουν χειρότερα παρά τους Βουλγάρους, που μόνο με το να έχουν στρατό τρομάζουν την Τουρκιά και την κάνουν να προσέχη μην τύχη και πειράξη ρουθούνη Βουλγάρου. Οι Τούρκοι ένοιωθαν εκείνο τον καιρό πως οι Βούλγαροι είναι κοντινότερος κίνδυνος, ενώ οι Έλληνες μακρινότερος, και γι' αυτό, ξέγνοιαστοι από τον ελλαδικό στρατό, τους Βούλγαρους χτυπούσαν πρώτα, αφού αυτοί κιάλας θα γίνονταν και οι επικινδυνότεροι στα μελλόμενα χρόνια. Το φόβο, που δίνουν στον Τούρκο οι Βούλγαροι, έπρεπε οι Έλληνες να τον εκμεταλλευτούν κι αυτόν κάνοντας συμμαχία με τους Βουλγάρους.

Τέτοιοι στοχασμοί φώτιζαν τον Αλέξη για να σχεδιάση το πολιτικό του πρόγραμμα. Μπορεί και άλλοι να αντίκρυζαν τα πράματα έτσι, μα η διαφορά αυτών από τους δυο συντρόφους ήταν πως έλεγε από τούτους η μοιρολατρεία εκείνων. Ο Αλέξης και ο φίλος του δεν προσμένουν να δουν τι θα βγάλη ο κλήδονας, η μέρα και ο καιρός, και τι θα κάμουν τα άλλα τα έθνη, ούτε σκούζουν για «τα ιστορικά και απαράγραπτα δίκαια», παρά προλαβαίνουν και προβαίνουν εμπρός με ορισμένο σχέδιο στρατηγικό, υποταγμένο στην πειθαρχία ιδεών φωτισμένων παντοτινά από ένα σκοπό, και υπακούοντας σ' αυτό τον ένα σκοπό, σπρώχνουν το έθνος τους να απαιτή, με προαποφασισμένο σταθερό πρόγραμμα, καλά ξεκαθαρισμένα δικαιώματα,

το σπρώχνουν να πάρη επάνω του ορισμένα χρέη και να αγωνιστή για να κερδίση το δίκιο του. Ξέρουν καλά πως οι ανίδεοι και οι κομπογιανίτες θα πέσουν σίγουρα στα δίχτυα εκείνων που έχουν ιδέες και πειθαρχία σιδερένια σε κάποιο σκοπό, ξέρουν πως όποιος, ή άνθρωπος ή έθνος, κουνιέται και πηγαίνει εμπρός, βρίσκει άλλους, ανθρώπους ή έθνη, που θα τον ακολουθήσουν, ξέρουν πως το πρόγραμμά τους από κουτοπόνηρο γεροντοκόριτσο θα κάμη την ελληνική φυλή κέντρο και πηγή ζωής, πρωτοστάτισσα σε κάθε πολιτική κίνηση στην Ανατολή.

Λίγο ύστερα από κείνο τον καιρό βρέθηκαν κάπως ευχαριστημένοι από τα αποτελέσματα των κόπων τους. Το κόλπο της συνεννόησης με τους Βουλγάρους και τους Αρμένηδες έπιανε και άρχιζε να ταραζή τους Τούρκους και να ανησυχή τους Αυστριακούς. Οι ειρωνίες των Τούρκων έπαψαν μονομιάς και φάνηκαν σαν κάπως να άλλαξαν γλώσσα και συμπεριφορά για τους Έλληνες. Βάλθηκαν, σαν πάντα, με κολακίες και ψευτουπόσχες, που τις μοίρασαν ξεχωριστά στους Έλληνες, στους Βουλγάρους και στους Αρμένηδες, να διαλύσουν τη συνεννόηση. Και έκαμαν επίσκεψη βεζιρηδες και υπουργοί στον πατριάρχη των Ρωμαίων και στον έξαρχο των Βουλγάρων. Ο γερο-πατριάρχης, ο μεγαλόπρεπος και φανταγμένος, άρπαξε την καραμέλα και την έγλειφε χαρούμενος η γλύκα κάθε κολακίας τον παρα-

λούσε πάντα· κόντεφε μάλιστα ν' αρχίση να βρίζη τους Βουλγάρους ξεχνώντας και πρόγραμμα και σκοπό και όλα. Όταν του έλεγαν οι σύμβουλοί του, κουρδισμένοι από τους δύο φίλους, να προσέξη μην τύχη και χαλάση με τα φερσίματά του τα αλλοπρόσαλλα την πολιτική που άρχισε, ξέσπασε και είπε· «Θα παραιτηθώ· δεν εννοώ εγώ να γίνωμαι όργανο άλλων ενάντια στην Τουρκιά. Εδώ έχει και στρατοδικείο. Αυτά τα σκαρώνουν οι παπάδες για να με ρίξουν.» Οι κομπογιαννίτες πάλι του ελλαδικού κράτους, προβλέποντας ησυχία από εξωτερικά μπλεξίματα, ανάσαναν μόλις έμαθαν την επίσκεψη των επίσημων Τούρκων στον πατριάρχη. Και οι δυο σύντροφοι, που μόνοι είχαν πρόγραμμα στο κεφάλι τους και κρατούσαν σφιχτά, μέσα σε κάθε αναμπουμπούλα, τη γραμμή και τη διεύθυνση, που μοναχοί τους εχάραξαν, έβαλαν τον παναγιώτατο και τους πολιτικούς του Φαναριού, που πάλι πήγαιναν να χαλαρωθούν, να απαντήσουν-έστω και γκρινιάζοντας μέσα τους- στους Τούρκους· «Εμείς άλλο τίποτε δε θέλομε, παρά να είμαστε φίλοι και συμπολίτες σας, φτάνει να ασφαλίσετε ισοπολιτεία για όλους τους μουσουλμανικούς και τους όχι μουσουλμανικούς λαούς της αυτοκρατορίας, που είναι και δική μας πατρίδα».

Ο έξαρχος των Βουλγάρων αποκρίθηκε στους Τούρκους πως· «Οι Βούλγαροι, όπως και οι άλλοι χριστιανικοί λαοί, που

δε γυρεύουν άλλο παρά τα δικαιώματα που τους παραχωρεί το σύνταγμα, αρχίζουν να χάνουν κάθε εμπιστοσύνη στο οθωμανικό κράτος, αφού βγαίνουν αδιάκοπα ψεύτικες οι υπόσχες της Υψηλής Πύλης».

Οι Αρμένηδες, πιο ραγιάδες, δεν αποκρίθηκαν τίποτε, μα ήταν πάντα πρόθυμοι να ακολουθήσουν τους άλλους χριστιανικούς λαούς, αφού τα συμφέροντά τους ήταν απaráλλαχτα. Δεν ένοιωθαν οι άμοιροι-η τρομάρα τους εμπόδιζε να το καταλάβουν-πως με το να σωπαίνουν πάντα, αφήνουν τον Τούρκο και τους καβαλικεύει ακατάπαυτα. Μα για την πολιτική των δυο συντρόφων άξιζε να σφαχτούν μερικοί Αρμένηδες και πάλι: μια αρμένικη σφαγή, σε ορισμένη περίπτωση, θα βοηθούσε το έργο τους.

Και έτσι δεν κατάφεραν αυτή τη φορά οι Τούρκοι να χωρίσουν τους τρεις χριστιανικούς λαούς με κολακίες και γλυκά λόγια. Και οι δυο φίλοι και συνεργάτες έβλεπαν μπροστά τους μ' ενθουσιασμό την ατέλειωτη συνέχεια της πολιτικής αυτής, με ενέργειες όλο και πιο σταθερές και έντονες, όσο που να γίνη πράγμα η ισοπολιτεία και η συγκυριαρχία των Ρωμιών στη μεγάλη αυτοκρατορία.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Αφού ξεκαθαρίστηκαν για τον Αλέξη τα τρία πολιτικά ιδανικά-δηλαδή η τελειοποίηση του ελλαδικού κράτους αξέγνοιαστου από εξωτερικά μπλεξίματα· η ανατολική αυτοκρατορία με συγκυβερνήτες τους Έλληνες και η πολιτική ένωση της φυλής σε κράτος μεγαλύτερο και ανώτερο από το ελλαδικό βασίλειο- δεν έμενε ευχαριστημένος με την κατάσταση των Ρωμαίων και με τον εαυτό του. Του ήρθε το ερώτημα· «Και αφού πετύχουν να εκπληρώσουν ένα από αυτά τα ιδανικά, τι θα κάμουν πια οι Έλληνες; Μα και τώρα, έτσι που είναι τα πράγματα, δεν υπάρχει άραγε τίποτε άλλο να γίνη;» Ήθελε να επηρεάση και αλλοιώς παρά με την πολιτική τους σύγχρονους του Ρωμαίους· κάποιος άλλος σκοπός, όχι πολιτικός παρά ανθρωπιστικός, γύρευε να φανερωθή. Με την ευσυνειδησία του ο Αλέξης ρωτούσε τον εαυτό του, αν ένας πολιτικός αγώνας, όποιος και να είναι- είτε δηλαδή για την τελειοποίηση της μικρής Ελλάδας είτε για το θεμέλιωμα της μεγάλης ανατολικής αυτοκρατορίας είτε για την πολιτική ένωση της φυλής- έχει τη δύναμη να κάμη τους τωρινούς Έλληνες καλλίτερους

από τον εαυτό τους. Φορές φορές του ήταν αδιάφορο για ποιον από τους τρεις σκοπούς θα αγωνίζονταν το έθνος, φτάνει να αγωνίζονταν. Βέβαια ο σκοπός των μικροπολιτικών ήταν πολύ μικρός, στενός και ταπεινός για τη δική του τη διάθεση, που γύρευε να αναπαράξη όλους τους Έλληνες. Η τελειοποίηση του κράτους δεν μπορούσε να ενθουσιάση ολάκερο το έθνος. Το σκλαβωμένο στον Τούρκο μέρος του μόνο ένα δυνατό αίσθημα έχει· πώς να ξεφορτωθή τον Τούρκο. Αυτό λοιπόν το αίσθημα θα μπορούσε να το εκμεταλλευτή ένας μεγάλος πολιτικός για να βάλη στα αίματα όλη την ελληνική φυλή, είτε για να ενωθή η φυλή σ' ένα κράτος είτε για να καταχτήσουν οι τουρκομερίτες Έλληνες ίσα πολιτικά δικαιώματα με τους Τούρκους και συγκυριαρχία.

Ήξερε ο Αλέξης πως κάθε αγώνας δίνει υγεία, ακονίζει κάθε ιδιότητα, τη σκέψη και τη θέληση. Για να λείψουν οι διαλυτικές συζητήσεις αναμεταξύ στους Ρωμιούς, ήταν βέβαια χρειαζούμενο για το έθνος ένα δυνατό, όσο έπαιρνε πιο παντοδύναμο, πολιτικό ιδανικό και γι' αυτό ξεσκάλιζε ναυρή ποιο από τα πολιτικά ιδανικά ήταν δυνατότερο και μπορούσε να συναρπάξη και να τραντάξη περισσότερους Έλληνες.

Ωστόσο δεν του φάνονταν αρκετοί, για να καλλιερέψουν τους Έλληνες, οι εθνικοί αγώνες. Ίσως να έσιαζαν αυτοί

κάμποσο το χαρακτήρα του Ρωμιού, να ακόνιζαν την αποφασιστικότητά του, να ξεσκλάβωναν την αυτοβουλία του και να δυνάμωναν την αντρειοσύνη του. Μα έπρεπε αυτός, ο Αλέξης, να κυνηγήσει και άλλον ένα σκοπό, κοινωνικό, που τα αποτελέσματά του να ήταν μακρινότερα ίσως, μα και σιγουρότερα, μορφωτικά και του χαρακτήρα, μα και του μυαλού. Όχι πως πίστευε ότι η ιδεολογία είναι το παν, κάθε άλλο, μα ήξερε πως ένα έθνος, που κατάντησε, όσο για τα γενικά ζητήματα, τόσο ξερά θεωρητικό, όπως το ελληνικό, μόνο μια καινούργια θεωρία θα μπορούσε να το ξεσκλαβώσει από το βραχνά των πατροπαράδοτων θεωριών, που το παραλούν σαν έθνος, και να το σπρώξει στην ομαδική ενέργεια, που θα το ξυπνήσει ολότελα σαν έθνος, για να δημιουργήσει νέο πολιτισμό. Και σαν αρχίσει να δημιουργήσει θα είναι πάλι στη φυσιολογική του κατάσταση. Η καινούργια θεωρία ή ιδεολογία θα πρέπει να γίνη ομαδιακή για να αντικαταστήσει πρώτα τις πατροπαράδοτες και έπειτα τις ατομικές θεωρίες και να σπρώξει τα άτομα σε κοινή ενέργεια, για να πλάσουν κοινά και όχι ατομικά δημιουργήματα. Έξω από τις πατροπαράδοτες θεωρίες, που πάλιωσαν πια και έχασαν την κατηγορηματική τους επιβολή στην πράξη, καταντώντας να βγουν σχεδόν έξω και από τη ζωή, τίποτε δεν αναγκάζει τους Ρωμιούς να μπου-

σε ομαδιακές πράξεις και απόλυτη αξία γι' αυτούς έχει μόνο η θεωρία και η εφαρμογή του ατομικού τους συμφέροντος. Αυτή η ατομική θεωρία, όπως και η πατροπαράδοτη ομαδιακή, πρέπει να τσαλαπατηθούν και να λείψουν, και τη θέση τους να την πάρη η καινούργια ομαδιακή θεωρία.

Και ένοιωθε ο Αλέξης, πως ο δεύτερος αυτός σκοπός, που όριζε για τον εαυτό του, δεν έπρεπε να παρουσιαστή στους Έλληνες σαν ανώτερος από τον πολιτικό σκοπό, παρά σαν ίσος και απαραίτητος όπως αυτός. Και τους δυο πρέπει να τους κυνηγούν παράλληλα, γιατί και οι δυο μαζί θα πλάσουν τη νεώτερη γενιά διαφορετική από τις προηγούμενες.

Από την Ξυπασία του κοσμάκη για το γραμματισμένο, το γράμμα και τα γράμματα, πλάστηκε το λαϊκό ιδανικό που εκφράζεται έτσι: «Να μάθουν τα παιδιά μου γράμματα». Απ' αυτό λοιπόν ο Αλέξης έπλαθε το ιδανικό: «Ναυτειάσωμε απογόνους». Και οι απόγονοι θα γίνουν, άμα εμείς καλλιτερέψωμε, και μεις θα γίνωμε καλλίτεροι, άμα αγωνιζόμαστε για κάποιο εθνικό ιδανικό κ' εύρουμε συνάμα την ιδεολογία μας ή τη φιλοσοφία μας, που να τη μεταγγίσωμε κάπως και στον πολύ τον κόσμο.

Η παιδεία σ' ένα έθνος φανερώνει τη διανοητική κατάστασή του. Μα τα σκολειά, πλασμένα σύμφωνα με την ιδεολογία

μιας τάξης ανθρώπων, γίνονται αιτία, που επιδρά επάνω σ' όλη την κοινωνία. Και έτσι η παιδεία είναι και αποτέλεσμα και αιτία.

Τα σκολειά στη Ρωμοσύνη, έργα της αδειανής σοφίας και αφημένα στην απόλυτη διάκριση των γραμματισμένων του έθνους, πασκίζουν να διαιωνίσουν την ξεραίλα της λογιότητας παράδοσης και κάθε νέκρας, φορτώνοντάς την στα παιδιά όλου του έθνους για να μην τύχη και χαθή, και παραμορφώνουν έτσι ό,τι καλό μπορεί να έχη από φυσικό του το ελληνόπουλο. Ποιος λοιπόν θα αλλάξη τους γραμματισμένους, ποιος θα γίνη δάσκαλος των δασκάλων; Η κοινωνική ενέργεια του Αλέξη έπρεπε ν' αρχίση μ' ένα σκολειό για δασκάλους. Ήταν έτοιμη η κοινωνία ή ένα της μέρος τουλάχιστο για να το δημιουργήση; Ίσως όχι ακόμα, μα ήταν καιρός να προετοιμαστή.

Τέλειωνε η άνοιξη και τα μαθήματα και ο Αλέξης βρέθηκε σε μια τελετή, που γίνεται στο ανώτερο παρθεναγωγείο του Σταυροδρομίου, όπως και στ' άλλα σκολειά, εκείνη την εποχή. Οι κάμαρες ήταν στολισμένες με φυτά και κορδέλες και χαλιά. Όσοι επίσημοι και ανεπίσημοι βρίσκονταν εκεί, και ο πατριάρχης ο ίδιος, του φάνηκαν κοινοί, ήσυχοι και ευχαριστημένοι και με τον εαυτό τους και με τους σύγχρονους και με τη μόρφωση, που η δασκάλικη ολιγαρχία δίνει των κοριτσιών του γένους. Αν τους ρωτούσες τι είδος μόρφωση είναι αυτή,

καθαροντυμένα με άσπρες και γαλάζιες φορεσιές και, ενώ είχε όλη τη διάθεση να χαρή που τα έβλεπε, του ήρθε μια λύπη, που έδωξε τη χαρά του. Γιατί; Του φάνηκε πως μόνο η επιφάνεια έλαμπε, μα τα παιδιά τα ίδια δεν πλύνονταν ούτε λούζονταν αρκετά ούτε φορούσαν καθαρά ασπρόρουχα ούτε τους άρεζε αλήθεια η γυμναστική ούτε περνούσαν, όπως έπρεπε, ζωή χαρισάμενη στο σκολειό, όπου τα φόρτωναν με άχρηστες γνώσεις και τα παραμόρφωναν και τους ζάρωναν το νου και την ψυχή. Τη λογιώτατη παράδοση των δασκάλων δεν τη χώνευε καθόλου ο Αλέξης, γιατί αντιπροσώπευε όχι την εθνική ζωή, παρά την εθνική νέκρα και την ξεραίλα. Ένοιωθε πως την ώρα τούτη και κάθε στιγμή και ώρα τα παιδιά του έθνους καταστρέφονται από δασκάλους, που μοιάζουν μπόγιες και δήμιοι, λέγοντας: «Πρέπει να καταπλακωθή η ζωή, να ξεραθή η ψυχή, να πνιχτή το πνεύμα και να βασιλέψη το γράμμα, τα γράμματα, η γραμματική και οι γραμματισμένοι».

Και βιάζονταν τρομερά ο Αλέξης να ελευτερώση τα παιδιά από τους παραμορφωτές τους.

Είναι δυο Ελλάδες ανάμεσο στην Ανατολή και στη Δύση. Για να ενωθούν π ο λ ι τ ι κ ά πρέπει πρώτα να ενωθούν η θ ι κ ά, δηλαδή να τραφούν με τα ίδια εθνικά ιδανικά. Ποιος θα τους τα δώση, αν δεν είναι ικανό το σκολειό να

καθαροντυμένα με άσπρες και γαλάζιες φορεσιές και, ενώ είχε όλη τη διάθεση να χαρή που τα έβλεπε, του ήρθε μια λύπη, που έδωξε τη χαρά του. Γιατί; Του φάνηκε πως μόνο η επιφάνεια έλαμπε, μα τα παιδιά τα ίδια δεν πλύνονταν ούτε λούζονταν αρκετά ούτε φορούσαν καθαρά ασπρόρουχα ούτε τους άρεζε αλήθεια η γυμναστική ούτε περνούσαν, όπως έπρεπε, ζωή χαρισάμενη στο σκολειό, όπου τα φόρτωναν με άχρηστες γνώσεις και τα παραμόρφωναν και τους ζάρωναν το νου και την ψυχή. Τη λογιώτατη παράδοση των δασκάλων δεν τη χώνευε καθόλου ο Αλέξης, γιατί αντιπροσώπευε όχι την εθνική ζωή, παρά την εθνική νέκρα και την ξεραίλα. Ένοιωθε πως την ώρα τούτη και κάθε στιγμή και ώρα τα παιδιά του έθνους καταστρέφονται από δασκάλους, που μοιάζουν μπόγιες και δήμιοι, λέγοντας: «Πρέπει να καταπλακωθή η ζωή, να ξεραθί η ψυχή, να πνιχτή το πνεύμα και να βασιλέψη το γράμμα, τα γράμματα, η γραμματική και οι γραμματισμένοι».

Και βιάζονταν τρομερά ο Αλέξης να ελευτερώση τα παιδιά από τους παραμορφωτές τους.

Είναι δυο Ελλάδες ανάμεσο στην Ανατολή και στη Δύση. Για να ενωθούν π ο λ ι τ ι κ ά πρέπει πρώτα να ενωθούν η θ ι κ ά, δηλαδή να τραφούν με τα ίδια εθνικά ιδανικά. Ποιος θα τους τα δώσει, αν δεν είναι ικανό το σκολειό να

τους τα δώσει; Η κοινωνία; Μα η κοινωνία είναι πελαγωμένη στη θάλασσα των ατομικών ιδανικών, που μπορεί να τα ονομάσει κανείς και αλλοιώς, φιλοδοξίες, ανάγκες ή συμφέροντα με τις σχετικές τους το καθένα θεωρίες. Ιδανικό τάχα είναι να θέλεις να γίνης βουλευτής ή πρωθυπουργός; Να κάνης χρήματα; Να πάρης πλούσια νύφη; Να κάνης παρλάτες; Να μην κάνεις τίποτε; Να γράφης στίχους; Να φορής καλοκομμένα ρούχα; Να παίξης πιάνο; Να κορδώνεσαι σουλατσέρνοντας στις πλατείες; Να κοπροσκυλιάζης στα καφερεία; Να δείχνεσαι στα σαλόνια και να παπαρδελιάζεις γαλλικά; Ποιο εθνικό ιδανικό και ποια τάχα ιδεολογία τους μεταδίδουν οι δάσκαλοί τους;

Μια φορά η ανατροφή των Ρωμιών όλων ήταν απάνω κάτω η ίδια, σκολειά δεν ήταν, η παιδεία έμενε αριστοκρατική. Για να πλακώνη την ψυχή τους η Τουρκιά και να μην υπάρχη ακόμα ελλαδικό βασίλειο, την ανατροφή του Ρωμιού την έπλαθε η αντιπάθεια για τον Τούρκο και μια νοσταλγία προς τα πίσω, κατά τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Μόρφωνε τους Ρωμιούς τότε το μίσος και η παράδοση. Εξαιρούνται κάποια μέρη που τα όριζαν οι Βενετσιάνοι. Οι λίγοι, που ήξεραν γράμματα, μόνο αυτοί ξεχώριζαν από τους άλλους και δημιουργούσαν αγάλι αγάλι ένα νέο ιδανικό-που να μην είχη γεννηθή ποτέ του, έλεγε ο Αλέξης-την α ρ χ α ι ο μ α ν ι α.

Αυτοί ανακάλυπταν έναν αρχαίο ελληνισμό με Θεμιστοκλήδες, Περικλήδες, Αριστειδηδες και Σωκράτηδες. Στην ανακάλυψή τους αυτή τους βοηθούσαν και οι Ευρωπαίοι, που θαύμαζαν την αρχαία Ελλάδα.

Μια φορά ένας κουλός χωριάτης έφυγε από τα Γκράβαρα και ηύρε την τύχη του στην Αθήνα ζητιανεύοντας. Συγκινούσε τους Αθηναίους η κουλοσύνη του και του έδιναν οι σπλαχνικοί πεντάρες. Άμα γύρισε στο χωριό του, γέρος πια και με κομπόδεμα, και τους διηγήθηκε πως επλούτισε, ζήλεψαν οι χωριανοί και τους είδες τότε όλους να καιν τα χέρια τους, να παραμορφώνουν τα κορμιά τους, να γίνωνται κουλοί, κουτσοί, στραβοί και μουγγοί και να ζητιανεύουν στην Αθήνα. Ως που τους κατάλαβαν οι Αθηναίοι και τους έδιωξαν όλους τους Γκραβαρίτες από την Αθήνα με τις κλοτσιές.

Έτσι και οι γραμματιζούμενοι, είδαν πως ο αρχαίος ελληνισμός είχε πέραση στην Ευρώπη και την έκανε να βοηθή τους Ρωμιούς για χάρη των προγόνων τους. Οι φιλέλληνες Ευρωπαίοι κάτι ψίχουλα τους πετούσαν, Και φαντάστηκαν αμέσως οι γραμματιζούμενοι να μεταμορφώσουν τους Ρωμιούς σε αρχαίους Έλληνες με μουτσούνες Περικλήδων, με ξύλινα δόρατα και τόξα, με χάρτινες ασπίδες και χλαμύδες, για να παίρνουν πάντα ψίχουλα από την

Ευρώπη. Μα ήρθε καιρός που οι Ευρωπαίοι τους κατάλαβαν και τους καταφρόνησαν τους μασκαράδες Γκραβαρίτες.

Τώρα κομματιάστηκε η Ρωμιοσύνη, αφότου έγινε το ελλαδικό βασίλειο, πολιτική ενότητα έχει λιγότερη, παρά τον καιρό που την όριζε σχεδόν ολόκληρη ο Τούρκος. Το μίσος για τον Τούρκο στην Ελλάδα ξεθύμανε, στην Τουρκιά όχι. Να, αμέσως αμέσως, ένας χωρισμός. Όσο για την μεγαλοϊδεάτικη παράδοση, για να ξεσκαβώθηκε από τον Τούρκο μονάχα ένα μικρό κρατίδιο ελληνικό ανίκανο και απόλεμο και για να ξύπνησαν στο μεταξύ ολόγυρά μας οι εθνισμοί Βουλγάρων, Σέρβων, Αρμένιδων, Αρβανιτάδων και Συριάνων, κλονίστηκε πάρα πολύ μέσα στην ψυχή του. Έπειτα γίνηκαν τα σκολειά και αυγάτισαν οι μισογραμματισμένοι. Τα γράμματα αυτά τους αποχάλασαν, γιατί χαλάρωσαν μέσα τους την κλονισμένη πίστη στην εθνική παράδοση της αυτοκρατορίας, που ονομάστηκε μεγάλη ιδέα. Από τότε γενικεύτηκε η αρχαία ιστορία, σαν παράδειγμα για τους νέους Έλληνες, και η αρχαία γλώσσα σαν πρότυπο. Σχολαστικοί, ψευτοκλασικοί και ψευτοπρογονολάτρες οι δάσκαλοι έπλασαν κούφιους, ξερούς, μαραντζιασμένους τους νέους Έλληνες, την αγάπη μας.

Ποιο είναι το ιδανικό-ας μην είναι και εθνικό- που μεταγγίζουν στα ελληνόπουλα οι δασκάλοι τους; Τι τους δίνουν;

Ενθουσιασμό για τη θρησκεία τη χριστιανική; Ενθουσιασμό για την παράδοση της αυτοκρατορίας των Βυζαντινών; Ενθουσιασμό και για την απομακρυσμένη αρχαία Ελλάδα; Ενθουσιασμό για τις επιστήμες; Για τις τέχνες; Για τη γυμναστική και την κίνηση; Τίποτε απ' όλα αυτά. Τους φαρμακώνουν σιγά σιγά με λογοκοπανίσματα, που τους αφήνουν στην ψυχή μια ξεθυμασμένη μαϊμουδίσιτη, λογού ψευτολατρεία για τους αρχαίους Έλληνες, μιαν αδειανή ψευτοπερηφάνεια για κάποιους μεγάλους προγόνους, που τους προστατεύουν τάχα από το χαμό, μια πατροπαράδοτη επανάληψη πως εκκλησία και έθνος είναι ένα πράγμα και πως η χριστιανική θρησκεία και η αρχαία γλώσσα έσωσε το έθνος (και όχι πως το έθνος, με το να είναι ζωντανό, έσωσε κάποια θρησκεία και κάποια γλώσσα, όπως φαίνεται πιθανότερο), μια σιχασιά ανίκητη για τους γραμματικούς και συνταχτικούς κανόνες της αττικής γλώσσας, για το δάσκαλο και το σκολειό και μιαν αδιαφορία τέλεια για κάθε γνώση. Το μυαλό τους απομένει διαστραμμένο ή αδειανό, οι γνώσεις τους είναι αποστηθισμένες παπαγαλίστικα και άχρηστες για τη ζωή, ο χαρακτήρας τους χειρότερος παρά πριν αφήσουν το σπίτι του πατέρα τους. Ξεσκολίζουν τα μαθήματα με άπειρη τεμπελιά και με λάβαρο το φτωχότερο και στενότερο ατομι-

κό συμφέρο για ιδανικό και προσθέτουν έτσι άλλον έναν κόκκο αναρχίας διανοητικής στη θάλασσα των φτωχών, στενών, μίζερων ατομικών ιδανικών, που βρίσκονται πελαγωμένοι μέσα οι άνθρωποι. Την ελευτεριά τους, τη ζωντανάδα τους, τη θέλησή τους, τις έχουν πλακώσει ανωφέλευτα βάρη, που τους εξάρωσαν το νου και τους εμίκραιναν την ψυχή γεμίζοντάς την με μιαν αρρωστιάρικη ανησυχία για το πώς θα βγάλουν το ψωμί τους μονάχα. Μ' αυτή την ανησυχία, χωρίς αυτοπεποίθηση, βγαίνουν από το σκολειό και αντικρύζουν την κοινωνία και οι περισσότεροι σκύβουν και γίνονται σκλάβοι εκείνου που θα τους παρασταθή για να απολάβουν μια θεσούλα. Παντού αλλού, έξω από τον εαυτό τους, γυρεύουν απακούμπι, προστασία και υποστήριξη, γιατί μέσα τους δεν τα βρίσκουν. Λιγοστοί είναι κείνοι, που, ξανακάνοντας μονάχοι τους την ανατροφή τους και την παιδεία τους, αφού αφήσουν το σκολειό, και ξεφορτώνοντας από πάνω τους τα βάρη που τους εφόρτωσαν, σηκώνουν ψηλά το κεφάλι και ανασκουμπώνονται για να παλαίψουν με τις δυσκολίες της ζωής, αυτοί, μονάχοι, με την ίδια τους τη δύναμη. Και ακόμα λιγότεροι όσοι πέρασε από πάνω τους η δασκάλικη ιδεολογία, όπως περνάει από πάνω από τις αγριόπαπιες το νερό, χωρίς να τις μουσκέψει.

Διαβαίνοντας ανάμεσα στους ανθρώπους της φυλής του στις πολιτείες και βλέποντάς τους ο Αλέξης δίχως λάμψη στα μάτια τους, έλεγε: «Οι δάσκαλοι που δεν έχουν για να μεταδώσουν ενθουσιασμό, πρέπει να σκοτώνονται».

Λοιπόν η τωρινή παιδεία στη Ρωμισούνη ολάκερη, για να παίρνη την πνοή της –αν έχει πνοή– και το σχέδιό της από την ξεραμένη ιδεολογία-ίσως ανιδεολογία- των γραμματισμένων του ελλαδικού βασιλείου, ισοπεδώνει και αφομοιώνει τους Έλληνες μόνο στην ταπείνωση, στην τεμπελιά, στο στένεμα της ψυχής και σ' έναν ψευτοκλασικισμό και δεν τους συνεδένει με κανένα ηθικό δεσμό αναμεταξύ τους. Όσο για τα άλλα ψεγάδια της παιδείας δεν μπορεί να κρίνη ο Αλέξης πως θα διορθωθούν, μα ήταν πεποίθησή του πως το σκολειό πρέπει να δίνη στο ελληνόπουλο πρώτ' απ' όλα ένα εθνικό ιδανικό, που σύμφωνα του έπειτα θα ρυθμιστή και η άλλη του ιδεολογία. Η θύμηση των περασμένων είναι κι αυτή ένα από τα στοιχεία των εθνικών ιδανικών, μα όχι και το μόνο. Η παράδοση είναι κι αυτή ένας από τους συνδετικούς κρίκους που φτειάνουν τα έθνη, μα δεν ταιριάζει να γίνεται παντοδύναμη σαν πρόληψη, γιατί τότε παραλεί την τωρινή και τη μελλούμενη ζωή τους. Οι παράδοσες είναι καλές όσο συναρπάζουν τα έθνη, πρέπει όμως να ξεχάνονται άμα αρχίζουν να τα παραλούν.

Αφού ο Αλέξης και οι όμοιοί του είναι να δώσουν το δικό τους ιδανικό στο σχολείο που σκοπεύουν να κάμουν για τους δασκάλους, είναι φανερό το ιδανικό που θα του δώσουν- η ένωση της φυλής σ' ένα κράτος, ο ταυτισμός φυλής και κράτους, που προϋποθέτει το ξύπνημα της εθνικής συνήδεισης, με άλλα όμως μέσα από κείνα που τώρα μεταχειρίζονται οι δάσκαλοι, οι πατριωτικοί ρήτορες και τα πατριωτικά άρθρα των εφημερίδων. Ένοιωσαν οι νέοι αυτοί πως κάθε ιδέα στην Ρωμισσύνη τώρα είναι πελαγωμένη μέσα στην ιδεολογική αναρχία, που ορίζει τις ψυχές των Ελλήνων. Ένοιωσαν λοιπόν ότι και η εθνική συνείδηση παραμορφώθηκε και ολοένα παραμορφώνεται από τα σκολειά, που πασκίζουν να τη μορφώσουν την ίδια ώρα με προγονολατρεία για τους αρχαίους Έλληνες, προσκόλληση στη λογιώτατη και στην εκκλησιαστική παράδοση και παπαγαλισμό ξερών και κούφιων πατριωτικών λόγων και σαχλοτραγουδιών δασκάλικων, που αρχίζουν με τέτοια λόγια: «Ω γλυκεία μου πατρίς»!

Ο Αλέξης ήθελε το δάσκαλο να ξέρη να θερμαίνει την εθνική συνείδηση στα παιδιά με τη γνωριμία των πηγών της τωρινής ελληνικής ζωής, με τη γνώση της σύγχρονης δημοτικής φιλολογίας και γλώσσας και την ιστορία του έθνους τη σύγχρονη και τη λίγο μακρινότερη. Φανιάζονταν το δάσκα-

λο άξιο να παραλληλίξη τον πόλεμο του ενενήντα-εφτά με την επανάσταση του είκοσι-ένα, και ν' αφήνη το μυαλό του παιδιού να δουλεύη με την επίδραση της εθνικής ντροπής. Και από το μεγάλο σηκωμό του είκοσι-ένα τον έβλεπε το δάσκαλο να ανεβαίνη κατά τον καιρό της γενικής τουρκοκρατίας ως στο πάρισμο της Πόλης με το θάνατο του Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου, ως που να κάνη τα παιδιά να κλαιν. Και κει επάνω να τους δίνη να νοιώθουν την κατάντια του έθνους, τη γύρω πραγματικότητα, τη γεωγραφική θέση της Ρωμισούνης ανάμεσο σ' Ανατολή και Δύση, το ξύπνημα των γειτονικών εθνών, την επίδραση του δυτικού πολιτισμού με τα καλά του και τα κακά του, τη γειτονία του έθνους με την Ανατολή, που δεν μπορεί ούτε και πρέπει να την ξεχνούνε, και τη δύναμη την ανυπολόγιστη που μπορούν να ξαναυρούν τα έθνη βουτώντας μέσα σε κάποιο ιδανικό. Θα τους κάμη να καταλάβουν τέλος πως, άμα το έθνος είναι δυνατό, και τα άτομα θα είναι καλλίτερα, δηλαδή δυνατώτερα και πιο περήφανα. Όταν τους διαβάση τα δημοτικά τραγούδια, τα κλέφτικα και τα άλλα, και τα παραμύθια και τις παράδοσες και έπειτα την άλλη δημοτική φιλολογία, θα τους πη· «Αυτή είναι η γλώσσα σας και αυτού μέσα θαυρήτε την ψυχή σας». Και έπειτα θα τους αποδείξη πως εθνική

απαισιοδοξία καμιά δε δικαιολογείται, γιατί για όποιον θέλει υπάρχει εθνικός σκοπός και βρίσκεται δουλειά να καταπιασθή το έθνος του-η πολιτική ένωση της φυλής. Εκεί άμα φτάση, θα τους δώση να καταλάβουν πως δεν έχει απόλυτη σημασία, γι' ανθρώπους θεληματικούς και ελεύθερους, καμιά τριγυρισιά ούτε η σημερινή πανάθλια πραγματικότητα και η πολιτική κατάντια του έθνους και θα αρνηθή το κράτος το ελλαδικό, δείχνοντάς τους πως υπάρχουν άπειρες πολιτικές μορφές, που μπορεί το έθνος να πάρη, κρατώντας πάντα την υπόστασή του και την αυθυπαρξία του. Θα τους πη πως το ελλαδικό κράτος είναι άχρηστο, αν δεν έχη τη θέληση να σώση γύρω του τη φυλή.

Και τότε, χωρίς να παραμελήση την πολιτική του ενέργεια ο Αλέξης, βάλθηκε μ' ένα γιατρό φωτισμένο από τη φυσιολογία, μ' ένα μαθηματικό θρεμμένο με φυσική και μερικούς άλλους δημοτικιστές να βοηθήση ένα νέο παιδαγωγό να θεμελιώση σ' ένα νησί το νέο διδασκαλείο, που θα έβγαζε δ α σ κ ά λ ο υ ς α ν θ ρ ώ π ο υ ς, που αυτοί θα δημιουργούσαν έπειτα τους Έ λ λ η ν ε ς α ν θ ρ ώ π ο υ ς, που θα έπλαθαν, με τους ατέλειωτους αγώνες τους και με την ταιριασμένη με τούτους ιδεολογία τους, τον καινούργιο ελληνικό πολιτισμό και τους μεγάλους άντρες του.

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

Τα έθνη δεν αξίζουν μόνο με το να μένουν έθνη, αν δεν είναι συνάμα και ζύμη για τη δημιουργία πολιτισμών και ξεχωριστών ανθρώπων. Όλα τα έθνη δε βρίσκουν το προζύμι που χρειάζεται για να ζωντανέψουν έναν πολιτισμό δικό τους. Μα οι Έλληνες, που δε χάθηκαν ποτέ ως τώρα από το πρόσωπο της γης και διατήρησαν το εγώ τους το εθνικό πάντα, όσο και να έσμιξαν με άλλες φυλές, οι Έλληνες, που φάνηκαν άξιοι να δημιουργούν καταποδιαστά πολιτισμούς από τότε που φανερώθηκαν σαν έθνος ανάμεσα στα έθνη, θα είναι ικανοί να ξαναδημιουργήσουν ένα δικό τους καινούργιο πολιτισμό. Τι εμποδίζει τους Έλληνες τους τωρινούς να κουνηθούν σαν έθνος και να δημιουργήσουν; Αυτό, ό,τι και να είναι, πρέπει να λείψη από τη μέση.

Πρώτα το κράτος τους, και ύστερα τον πολιτισμό τους, αυτά έχουν να δημιουργήσουν ομαδικά οι Έλληνες. Και τώρα;

Όσοι ζωντανοί, προσέλθετε!

Η ΦΥΛΗ

Μια γριά κυρία, που είχε ερθεί από την Αθήνα εκείνο τον καιρό, έλεγε μια βραδιά του Αλέξη·

- Εμείς οι Έλληνες δεν είμαστε καμιά νέα φυλή, παρά είμαστε πολύ γέρικη μάλιστα. Ο θαυμασμός μας και η ξυπασιά για τους αρχαίους Έλληνες μοιάζει με το θαυμασμό των γερόντων για το δικό τους τον καιρό, δηλαδή για τον καιρό που ήταν νέοι. Οι γέροι πάντα λεν· «στον καιρό μας δεν κάναμε έτσι, ήταν αλλοιώς τα πράγματα» και εννοούν πως ήταν καλλίτερα τότε. Η επανάσταση του εικοσιένα και η ελευτεριά δεν είναι άλλο, παρά το ξεφυλάκωμα ενός γέρου. Επειδή ελευτερωθήκαμε από τη χάψη, δεν πάει να πη πως ξανανιώσαμε.

Η ζωηρή αυτή εικόνα τάραξε τον Αλέξη για μια στιγμή, γιατί έτυχε να τον εύρη κουρασμένο εκείνο το βράδυ. Έπειτα όμως στοχάστηκε πως, όπως όλες οι παραβολές, έτσι κι αυτή δεν ήταν ολότελα σωστή. Η φυλή η ελληνική δεν έμεινε αμόλυντη και καθάρια από τον αρχαίο καιρό ίσαμε σήμερα και, αν το εγώ της, η ψυχή της, τα στοιχεία που τη διατηρούν έθνος ξεχωριστό από τα άλλα έθνη, έμειναν, όμως τα μούριά της

ανακατώθηκαν με άλλων φυλών μέρια και άλλαξαν τη σύστασή της. Γι' αυτό και δεν μπορεί να πη κανείς πως γέρασε η φυλή, γιατί ποτέ δεν έμεινε η ίδια, όσο και να κράτησε τη συνείδηση του εγώ της. Έτσι και τα άτομα δε μένουν με τα ίδια συστατικά από την ημέρα που γεννιούνται ως στην ημέρα που θα πεθάνουν, όσο και αν το μνημονικό τους κρατεί το εγώ τους ζωντανό. Η συνείδηση του εγώ τους είναι ο συνδετικός κρίκος, ο ανάλαχτος, που βαστάει το άτομο μέσα στις αλλαγές, που περνά και παίρνει η ουσία και η μορφή του. Το περιεχόμενο του εγώ δεν είναι σε κάθε εποχή της ζωής το ίδιο, μα έχει και κάτι μόνιμο, που η θύμηση το συντηρεί και η κληρονομικότητα το κυβερνά, τη συνείδηση. Μα τα άτομα πεθαίνουν σε ορισμένο πάνω κάτω χρόνο, ενώ οι φυλές δεν έχουν ορισμένο χρόνο ζωής, μπορεί μάλιστα και να μην πεθάνουν ποτέ τους, ως που να καταστραφή η γη.

Η φυλή η ελληνική, όσο και να ανακατώθηκε με άλλες φυλές, δεν έχασε το εγώ της και γι' αυτό έμεινε ελληνικό έθνος από τον παμπάλαιο καιρό ίσαμε σήμερα. Άλλαξε, ναι, μα δε γέρασε, γιατί οι φυλές δε γερνούν, μόνο ξεφτιούνε κάποτε, ξεχάνονται και χάνονται. Αλλά η ελληνική φυλή ως τώρα δε λησμονήθηκε, δε χάθηκε, δεν ξέφτισε, πάντα αναnevώνεται και θυμάται και ζη ξεχωρα από τις άλλες. Το εγώ

της άλλαξε περιεχόμενο, μα η θύμηση και η κληρονομικότητα διατήρησαν και κάτι σταθερό και μόνιμο μέσα του-της συνείδηση πως είναι πάντα μ ι α και ι δ ι α. Αυτό το σταθερό και μόνιμο είναι μέρος του εγώ της, που αλλάζει κατά τα άλλα μέρη του. Και αυτό κυβερνιέται από το μέσον όρο του χαρακτήρα των ατόμων και το μέσον όρο της διανοητικής τους ικανότητας. Η τύχη και οι περιστάσεις και οι πολιτικοί θεσμοί και οι θρησκείες δεν ορίζουν αυτά τον προορισμό της φυλής. Ο χαρακτήρας της και ο νους της, οι κληρονομικοί, αυτοί την κυβερνούν.

Χημική ανάλυση του αιμάτους δεν μπόρεσε κανένας χημικός, κοινωνιολόγος ή εθνολόγος να κάμνη, ώστε να ξέρωμε πόσο είμαστε απόγονοι των αρχαίων μας προγόνων και πόσο τρέχει μέσα στις αρτηρίες και στις φλέβες μας αίμα Φράγκων, Αράβων, Σλαύων, Αρβανιτάδων και Ανατολιτών. Μ' όλες τις μελέτες των ειδικών ανθρώπων δεν καταφέρνωμε να βεβαιωθούμε αν οι καθαρές οι ράτσες είναι δυνατώτερες από τις ακάθαρτες. Και μήπως ξέρωμε τάχα αν καμιά φυλή στη γη επάνω είναι απόλυτα καθαρή από ξένα αίματα; Είναι βέβαια μια στιγμή στην ιστορία κάθε φυλής, που δε γίνεται καινούργια σμίξη και κατακάθονται μέσα της τα διάφορα αίματα, που την απαρτίζουν, και ξεπροβάλλει τότε η φυλή με σταθερά και

ξεκομμένα χαρακτηριστικά, τέτοια ή αλλοιώτικα. Τότε μπορεί να ονομάση κανείς τη φυλή αυτή καθάρια.

Και μέσα στις άπειρες φυλές των ανθρώπων είναι μερικές καθάρεις, που βγάζουν άτομα φτενά, πλαστικά, λεπτοκαμωμένα και όμορφα σαν τα αράπικα τα άλογα.

Το νέο αίμα, που στοχάζονται πολλοί συγκαιρινοί μας πως είναι πλούτος, δεν είναι πάντα δυναμωτικό στοιχείο για μια ράτσα, καμιά φορά μάλιστα είναι και διαλυτικό. Το πολύ ή το λίγο ξένο αίμα έχει κάποια σημασία σαν αιτία στο σχηματισμό μιας νέας φυλής. Το λίγο κάποτε δε φέρνει σπουδαία αλλαγή στην καθάρια και σχηματισμένη ράτσα. Το πολύ την αναστατώνει κάποτε ή την πνίγει και τότε μορφώνεται νέα ράτσα. Έπειτα εξαρτάται και από το είδος των αιμάτων που σμιζουν. Όλες οι ράτσες δεν είναι όμοιες ούτε ισοδύναμες. Και τι είναι το αίμα, τάχατε, και τι η φυλή; Ποιος ξέρει; Υπάρχουν, λένουν, ανώτερες και κατώτερες φυλές, μα πώς κρίνεται το ανώτερό τους ή το κατώτερο; Η κύρια διαφορά αναμεταξύ τους ίσως είναι πως οι ανώτερες ξεπετούν, σα λουλούδια εξαιρετικά, αρκετούς ανθρώπους με έσοχα μυαλά, ενώ οι κατώτερες δε βγάζουν τέτοιους ανθρώπους.

Μπορεί να μελετηθεί η ράτσα σαν κάτι απόλυτο, ξεχωριστό από τα σημάδια του πολιτισμού ή της απολιτισιάς της;

Ξεχωριστό από τα δημιουργήματά της, από την παράδοσή της, από τους αποθαμένους της; Ξεχωριστό από το χρώμα, που επάνω του καρφώνεται και κλώθει τη ζωή της; Ξεχωριστό από το κλίμα της; Η φυλή και η πατρίδα της πρέπει να σπουδάζονται μαζί.

Το χρώμα και οι αποθαμένοι φτειάνουν τη ράτσα, λέγει κάποιος. Άλλος πάλι βεβαιώνει πως μονάχα οι αποθαμένοι μα κυβερνούν και μας ορίζουν. Τρίτος λέει πως το ανακάτωμα ανθρώπων διαφορετικής καταγωγής είναι παντοδύναμο. Τέταρτος βεβαιώνει το αντίθετο, ότι δηλαδή οι καθάριες ράτσες είναι οι δυνατές. Πέμπτος διατείνεται πως το κλίμα και η τριγυρισιά είναι οι δημιουργοί της φυλής. Έχτος μας ονομάζει την πολιτική κατάχτηση. Έβδομος τη θρησκεία και τη γλώσσα.

Κανένα απ' όλα αυτά τα στοιχεία ξέχωρα δε φτειάνει μια ράτσα, μα όλα μαζί την αλλάζουν σίγουρα και αγάλι αγάλι.

Ποιος ξέρει αν στον ίδιον τόπο και στο ίδιο κλίμα δε φυτρώνουν μοιραία, πάντα, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, ράτσες όμοιες, ικανές να δημιουργήσουν πολύ όμοιους πολιτισμούς; Δεν ξέρω, μα οι πέτρες της Αθήνας και της Ρώμης, με τα μεγάλα ονόματα, βγάζουν πνεύματα. Η θύμηση των ανθρώπων, που ζουν εκεί κοντά, ζωντανεύει τη φαντασία τους και τους γεμίζει νοσταλγικούς πόθους.

Και μελέτησε τότε ο Αλέξης τα ζητήματα των φυλών στα βιβλία τα σύγχρονα και στη ζωή την τριγυρινή του, για να πειστή πως η γριά η Αθηνώτισσα κυρία, που ξεστόμισε κείνα τα λόγια, δεν ήξερε τι έλεγε.

Σε πολύ λίγα συμπεράσματα ξεκαθαρισμένα μπόρεσε να φτάσει ο Αλέξης. Με το σμιξιμο ανθρώπων διαφορετικής καταγωγής σχηματίζονται καινούργιες ράτσες. Η σμιξη αλλάζει τις παλιές ράτσες και διαλύνει τους πολιτισμούς, χαλά και ξαναυτειάνει. Οι φυλές με κατώτερο πολιτισμό ή κατώτερες ικανότητες πολιτισμού, και ας μην είναι και ολιγάνθρωπες, χάνονται με την επαφή των φυλών που έχουν ανώτερο πολιτισμό ή ανώτερες ικανότητες, ας μην είναι και πολυανθρωπότερες. Οι φυλές είναι άνισες. Οι φυλές όλες είναι ιστορικές ή τεχνητές και ποτέ ολότελα φυσικές ή καθάριας. Καθάριας ονομάζονται κείνες που έχουν πολύν καιρό να ανακατωθούν με άλλες και έχουν κατασταλάξει και σχηματιστή. Το μονιμώτερο πράμα σε μια φυλή είναι ο χαρακτήρας των ατόμων και όχι οι ιδέες τους. Όσες ιδέες αντέχοντας στην πολυκαιρία έχουν καταστήσει υποσύνειδες μέσα τους γίνονται αισθήματα και επηρεάζουν το χαρακτήρα. Τα κλίματα και οι τόποι επηρεάζουν λίγο πολύ τις καινούργιες ράτσες και τις πλάθουν, όχι τόσο πια τις παλιές και σχηματισμένες, τις καθάριας.

Η παράδοση και οι αποθαμένοι κυβερνούν όλες τις φυλές, μα η παράδοση καταντάει πρόληψη και σκλαβώνει προπάντων τις παλιές ράτσες, όχι τόσο τις καινούργιες. Τα συστατικά του χαρακτήρα δυο φυλών διαφορετικής καταγωγής, που σμίγουν, μορφώνουν το χαρακτήρα των ανθρώπων της νέα φυλής, που σχηματίζεται διαφορετικός και από τις δυο. Με το να ζουν κοντά κοντά δυο ράτσες δεν ανακατώνονται αναγκαστικά. Με τις πολιτικές κατάχτησες μονάχα δεν φτειώνονται καινούργιες ράτσες. Οι θρησκείες, που μεταδίδονται κάποτε από ράτσα σ' άλλη ράτσα, επηρεάζουν βέβαια τις φυλές, γιατί εντείνουν κάθε τους ιδιότητα, μα μεταμορφώνονται κι αυτές από τις ράτσες για να ταιριάσουν με το χαρακτήρα τους. Λοιπόν οι θρησκείες δε δημιουργούν ράτσες, ενώ μια γλώσσα μπορεί να αφομοίωση διαφορετικές φυλές μεταγγίζοντάς τους και τον πολιτισμό που εκφράζει, αλλά η φυλή που δίνει της άλλης τη γλώσσα της, χωνεύοντας μέσα της την άλλη φυλή, καταντάει διαφορετική με το να δέχεται στα σωθικά της ξένες κληρονομομικότητες.

Η τωρινή ελληνική φυλή δεν είναι η ίδια με την αρχαία και απ' αυτό χάσκει ακόμα πιο κωμικοτραγικά ή φαντασιοπληξία και προσπάθεια των γραμματισμένων της να σέρνουν την προσχή της κατά κάποιο αρχαίο καλούπι. Μήπως και οι Έλληνες

της εποχής των περσομάχων ήταν η ίδια ράτσα με τους Έλληνες τους προσημρικούς; Μα η σμίξη των αιμάτων, που γίνεται στα ελληνικά τα χώματα αιώνες τώρα, δεν είναι σημάδι απελπιστικό για την καινούργια φυλή, που βγήκε από το ανακάτωμα τούτο. Την ψυχή την ελληνική, μ' όλα τα σμιξιματα, τη διατήρησαν αρκετά όμοια με την πρωτινή της μορφή τα χώματα τα ελληνικά και τα κλίματα, που ακατάπαυτα επηρεάζουν με τον ίδιο τρόπο τους ανθρώπους που κατοικούν επάνω τους και μέσα τους, γιατί τους υποτάζουν στις ίδιες ανάγκες. Η θάλασσα πάντα βγάζει ναυτικούς και εμπόρους ταξιδιάρηδες και διατηρεί τη ναυτική παράδοση σ' έναν τόπο, φειδάνοντας συνάμα και πολιτείες περιθαλάσσιες. Οι πολιτείες πάντα βγάζουν πολίτες και αριστοκράτες. Τα βουνά πάντα βγάζουν βοσκούς και βουνίσσιους και διατηρούν την ποιμενική και την πολεμική διάθεση, να πούμε, την ελεύτερη, την αντρειωμένη, την κλέφτικη, την αρματολική, τη στρατιωτική παράδοση. Οι κάμποι πάντα πλάθουν γεωργούς και η ζέστη του ήλιου πάντα ωριμάζει σταφύλια και ελιές. Η ποικιλία των τόπων και των κλιμάτων πάντα σμίγει τους ανθρώπους, κατά τις διαφορετικές ανάγκες τους, σε κοινότητες ξεχωριστές και ανόμοιες αναμεταξύ τους. Οι γύρω καταχτητικοί, πολεμικοί εχθροί, που με το να καταχτούν καινούργιους τόπους δεν είναι ποτέ αρκετά πολυάνθρωποι, ώστε να τους γεμίζουν

μοναχοί τους, πάντα υποτάζουν τους ντόπιους και συμβιβάζονται κομμάτι με τους υποταγμένους για να δέχονται την κυριαρχία τους αυτοί, χωρίς αιώνιους σηκωμούς και αντιστάσεις. Και ο συμβιβασμός τούτος πάντα αναγνωρίζει την αυτονομία την τοπική και κάποια ιδιοκυβέρνια. Οι ειρηνικές και πολυάνθρωπες φυλές, που κατεβαίνουν ανοργάνωτες από το βορρά για ναύρουν καινούργιους κάμπους, να τους πλημμυρίσουν και να τους οργώσουν, πάντα δίνουν το αίμα τους και αλλάζουν τη σύσταση των ντόπιων κατοίκων των κάμπων, μα και υποτάζονται τελειωτικά στην οργανωμένη ολιγαρχία τους και αλλάζουν κι αυτοί αγάλι αγάλι και χωνεύονται από τη φύτρα του τόπου, παίρνοντας και τη γλώσσα των παλιών κατοίκων και με τη γλώσσα και τη σκέψη τους και τα συνήθια τους-τον πολιτισμό τους.

Και, όταν τα ξεκαθάρισε κάπως αυτά ο Αλέξης με τον εαυτό του, του ήρθε να φωνάξει στους Ρωμιούς με μεγάλη φωνή για ν' ακουστή από άκρη σ' άκρη·

- «Κοιτάξτε τριγύρω σας και πείτε μου αν οι Έλληνες μοιάζουν αναμεταξύ τους και στο φυσικό τους και στο ηθικό. Οι Έλληνες είναι άπειροι τύποι. Και δεν είναι μόνο η διαφορά του κλίματος και των τόπων, που κάνει τους Έλληνες και διαφέρουν αναμεταξύ τους ξεχωρίζοντάς τους, είναι προπάντων η σμίξη με άλλες φυλές, που δεν έγινε παντού ούτε στην ίδια

δόση ούτε με την ίδια ξένη φυλή ούτε στην ίδια εποχή. Βρίσκονται ίσως και μέρη που οι Έλληνες έμειναν αμόλυντοι σχεδόν. Ακόμα δεν έγινε το ισοπέδωμα των διαφορετικών αυτών Ρωμιών-ίσως και ποτέ ολότελα να μη γίνη-και η αποκρυστάλλωσή τους σ' έναν τύπο, σε μια μορφή, σ' ένα καλούπι. Ούτε έλαχε το αίμα καμιάς απ' αυτές τις φυλές, που χύθηκε ποτάμι μέσα στη μεγάλη μάζα της ελληνικής φυλής της χλιοανακατωμένης, να είναι τόσο δυνατό σε ποσό ή σε ποιό, που να κυβερνήση τα άλλα αίματά της. Καταλάβετε το τέλος πάντων, ω Ρωμιοί, η ράτσα σας είναι καινοϋργια, καινούργια και αύτειαστη, δεν είναι καθάρια ακόμη, δεν έχει σχηματιστή ολότελα, δεν έχουν κατακαθίσει όλα τα αίματα και οι κληρονομικότητες, που χύθηκαν μέσα της, δεν έχει βγη ο μέσος όρος του χαρακτήρα της και του μυαλού της. Ακόμα γίνεται στις άκρες τις μακρινές των ελληνικών χωμάτων σμίξη με Σλαύους, με Αρβανίτες, με Ανατολίτες, ακόμα γίνεταί, ακόμα σχηματίζεται η φυλή σας, λοιπόν τι απελπίζεστε; Το ότι η ράτσα σας είναι καινούργια δε σας εγκαρδιώνει; Αν το ανακάτωμά της με άλλες φυλές δεν το βλέπετε σαν καλό σημάδι για τη μελλούμενη προκοπή της, ποιος σας φταίει; Αν σας φταίν οι δασκάλοι, που σας αποστραβώνουν και σας μαλακίζουν, πνήχτε τους και

ανοίχτε τα μάτια σας, ω τυφλοί, και δείτε τι γίνεται σι' αλήθεια. Φτειάνεται μια νέα ράτσα και δε χαίρεστε; Πετάξετε από πάνω σας την πανάδα και τα βάρη που σας φόρτωσαν οι γραμματιζούμενοι και οι τάχατε μορφωμένοι. Πως δε νοιώθετε τη δύναμη, που κρύβει μέσα της, ίδιο νέο φυτό ζουμερώτατο, η ράτσα σας η καινούργια; Αυτή η δύναμη θα δημιουργήσει, μάθετέ το, τον καινούργιο σας πολιτισμό. Ξεχάστε, αδέρφια, τα αρχαιότερα καλοούπια των συνονομάτων σας Ε λ λ ή ν ω ν, που κι αυτοί δεν ήταν ποτέ τους καθάριοι Έλληνες. Έχετε στα σπλάχνα σας, βαστάτε στα χέρια σας ικανότητα και αξία για να πλάσετε καινούργια καλοούπια και δεν ενθουσιάζεστε και δε συναρπάξεστε και δε μεθάτε από διονυσιακή μανία; Είστε ελεύτεροι, ω Ρωμιοί, και δεν το νοιώθετε; Είστε ελεύτεροι για να γίνετε νικητές ανάμεσα στις φυλές, στα κράτη και στους πολιτισμούς και κάθεστε; Είστε έτοιμοι από φυσικό σας να γίνετε και στρατιώτες, αν είναι ανάγκη, φτάνει να θελήση κάποιος αρχηγός να σας κάμη. Ω Ρωμιοί κακομοιριασμένοι, μαραντζιασμένοι, πότε θ' ανοίξη το μυαλό σας για να πάψτε να είστε ραγιάδες; ραγιάδες των δασκάλων σας; Μια φορά θα γίνη καθάρια η φυλή σας, όταν κατασταλάξουν σε στρώματα πειθαρχημένα οι κληρονομικότητες όλες που κληρονομήσατε

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

και βγη ο μέσος όρος, και τότε θα έχετε ασφαλίξη τις πόρτες στα ξένα αίματα και θα χαίρεστε ξεμοναχιασμένοι, περήφανοι, ξεχωριστοί, μέσα σ' έναν καινούργιο πολιτισμό, που θα τον έχετε δημιουργήσει εσείς μοναχοί σας. Από την πρωτινή ελληνική ψυχή σας απόμειναν σημαντικά σημάδια στα σωθικά σας. Μα τι κι αν εχάσατε μερικά άλλα της στοιχεία; Μήπως δεν αποχτήσατε καινούργια και διαφορετικά; Την ψυχή, την ανθρώπινη, την ελεύτερη, την πλατύτερα ελληνική, δεν την εχάσατε, τι κλαίτε; Τι βαριέστε που ζήτε; Ποια στραβωμάρα σας κατέχει; Ανοίξτε τα μάτια σας, ανοίξτε τα μάτια σας!»

Τ Ο Α Ι Ω Ν Ι Ο Δ Ι Α Β Α

Και ενώ ο Αλέξης έδειχνε με τις πράξεις του πως κάθε φοβισμένη τη σιχάινεται και την αρνιέται και κάθε ζωντανά-δα την αγαπάει και τη χαιρείται και ενώ έλεγε πως οι δίχως φωτιά και χωρίς φως άνθρωποι πρέπει να σκοτώνονται για να λείπουν από τη μέση, έμαθε πως σκοτώθηκε με το ίδιο του το χέρι ένας φίλος του στην Αθήνα και ταραγμένος ρώτησε: «Μα γιατί να πεθαίνουν οι ζωντανοί; Γιατί να χάνονται εκείνοι οι λιγστοί, που είναι όλο φως, φωτιά και ζέστη; Γιατί να ποθούν το θάνατο; Γιατί να μεθούν από την πνοή του; Γιατί να τρέχουν, γιατί να βιάζονται κατά το χαμό τους;»

Σαν κάτι ρυθμοί βαθύτατοι ανάβρυσαν κυματιστοί από τα βάθια τα απόμακρα της ψυχής του, έτσι:

Γι' αυτούς, τους λιγστούς, η ζωή δεν είναι τίποτε, παίζουν μαζί της και δεν τη λογαριάζουν, γιατί αλλού έχουνε τον ου τους, και η φωτιά που είναι μέσα τους θέλει να καούν.

Μα τους άλλους όμοιούς του, γιατί εκείνος, που βιάζεται να φύγη από τη ζωή, τους αφήνει μόνους να φορτωθούν

τα βάρη όλα, που μαζί του βαστούσαν;- Ω Καρυάτιδες, που χάσατε την αδελφή σας την ισάξια-πιο δύσκολη, πιο βαρεία, πιο άχαρη γίνεται η ξεχωριστή δουλειά, που πήραν απάνω τους οι λιγοστοί, που τους μεθάει και αυτούς του θανάτου η πνοή, μα αποφάσισαν να ζήσουν για να βαστάξουν ως το τέλος εκείνα που θεληματικά φορτώθηκαν.

Άσχετοι από τις πράξεις τους, από τα πράματα και από τους ανθρώπους, που ανούσιοι, σαχλοί και μέτριοι τους περιτριγυρίζουν, ερωτεύονται κι αυτοί το θάνατο και βία τρελή τους σέρνει κατά κείθε. Όμως θα νικήσουνε την αηδία που τους παίρνει και μέσ' στο πρόστυχο παζάρι θ α ζ ή σ ο υ ν .

Ίδια τα μεγάλα δέντρα, που πρέπει να κάμουν τον καιρό τους δίχως ανυπομονησία και βία, περιμένουν και αυτοί να ανοίξουν, να φυτρώσουν, να φουντώσουν, να υψωθούν, να θεριέψουν, να συμαζωχτούν, να μαραθούν. Να σκοτωθούν μονάχοι τους δεν είναι ανάγκη. Θα έλθη μόνος του ο θάνατος να τους πάρη, δεν μπορεί να αργήση. Όμως, όπου κι αν πηγαίνουν, στα ταξίδια τους, μαζί τους παίρνουν και λίγο θάνατο.

Η σκέψη των λιγοστών, που μόνοι μέσα στην ανθρωπότητα αξίζουν κάτι, σχετικά με τις μεγάλες μάζες, μπορεί να χαράξη επάπειρο νέους φιλοσοφικούς δρόμους και να γεννοβολά νέες αντίληψεις του κόσμου, χωρίς να δύνεται καλά

καλά να την παρακολουθή τη σκέψη αυτή των εξαιρετικών η μεγάλη μάζα των ανθρώπων. Και έτσι οι λιγιστοί δε θα πάψουν ποτέ να αλλάζουν τα ιδανικά της ανθρωπότητας, χωρίς ποτέ να τους μοιάσουν οι πολλοί, όσο και να γίνονται διαφορετικοί από τον πρωτινό εαυτό τους.

Όποιος το έχει μέσα του να μπορή, θελητά ή άθελα, να επηρεάζη τη μεγάλη μάζα, θα πάη πρώτα να σταθή στο επίπεδό της, θα χωθή ως στο λαιμό μέσα στα τρεχούμενα ιδανικά της και από κει θα πασκίση να την τραβήξη κατά το δικό του το καινούργιο ιδανικό. Μα για να πετύχη-αν θέλη την επιτυχία-πρέπει να μην απομακρύνεται στα μάτια της πολύ απότομα από τα ιδανικά της μεγάλης μάζας. Έτσι και το εθνικό ιδανικό μπορεί να γίνη, στα χέρια ενός εξαιρετικού, όργανο γι' άλλους σκοπούς, και για το ανέβασμα των πολλών σ' άλλο ηθικό επίπεδο και για το λαγάρισμα των λίγων και εξαιρετικών, που μόνοι αξίζουν.

Δεν είναι αξιοκαταφρόνητη η μεγάλη μάζα των ανθρώπων, αφού σ' αυτήν επάνω ριζώνουν και ακουμπούν και δυναμώνουν και ακονίζονται και από μέσα της ξεχωρίζονται τα μεγάλα άτομα, οι διαλεχτοί, που δεν είναι ουρανοκατέβατα πουλιά, μα ανθοί της ανθρωποσύνης. Όποιος όμως είναι από κείνους που πλάθουν ιδανικά, όποιος είναι δημιουργός ειδώλων και χαραχτης δρόμων και νομοθέτης, θα έχη την πεποίθηση πως δεν

αλλάζει και πολύ σε κανέναν καιρό και σε κανέναν τόπο η μεγάλη μάζα των ανθρώπων, ο αιώνιος Κάλιμπαν, και μόνο για να τη συναρπάζουν οι εξαιρετικοί, γι' αυτό αξίζει.

Μήπως το να προχωρή ο νους αυτού του εξαιρετικού σε κόσμους νέους και άγνωρους και να αφήνη πίσω του τη μεγάλη μάζα των ανθρώπων ή να προβαίνει ξέχωρά τους απ' άλλο μονοπάτι, μήπως αυτό ελαττώνει την αξία του μεγάλου δρόμου με τα τρεχούμενα ιδανικά του; Κάθε άλλο.

Κι αυτός ο ίδιος τα ξεχωρίζει και τα βλέπει πως είναι ιδανικά της μεγάλης μάζας. Όσο ζη μοναχικός με τη σκέψη του, δεν τα λογαριάζει, παρά αντικειμενικά, με την αξία που μπορεί να έχουν μέσα στις κοινωνίες των ανθρώπων. Και όταν κατεβή ανάμεσα στους ανθρώπους και νοιώση την ανάγκη να τους επηρεάση, τότε αλλάζει ψυχολογία ο ίδιος, παίρνοντας την ψυχολογία της μεγάλης μάζας, δε λησμονεί όμως ποτέ του πως δε θ' αφομοιωθή. Θα κρατήσει τον εαυτό του ακέραιο και κλείεται πιο σφιχτά μέσα του και με τη διαφορά του, μ' αυτήν, θα επηρεάση τους ανθρώπους.

Για να προτιμά ο ξεχωριστός τη φιλοσοφία τη δική του από τα αφιλοσόφητα –όχι όμως και αστήριχτα– ιδανικά του λαού, μήπως τούτο πάει να πη πως η φιλοσοφία του είναι καλλίτερη; Αυτός την προτιμά για τον εαυτό του και δεν

αποκλείει για το λαό την αξία του ιδανικού του λαού. Ο καθένας φτειάνει όπως μπορεί τη φιλοσοφία του και τα ιδανικά του για να ζήση ή και να νικήση.

Ο ξεχωριστός ν ο μ ο θ ε τ ε ί, μα τις περισσότερες φορές για τον εαυτό του και τους όμοιούς του, τους λιγοστούς. Ούτε θέλει να γίνεται ο νόμος ο δικός του γενικός κανόνας, γιατί είναι περήφανος. Τις δικές του πράξεις τις κάνει θεωρίες για τον εαυτό του και για τους λίγους διαλεχτούς, όχι γενική θεωρία. Αυτός παίρνει τα δικαιώματα που του αρέσουν ή του ταιριάζουν, μα δεν αξίζει να δίνη τα ίδια δικαιώματα και στους άλλους όλους, γιατί όλοι δεν είναι άξιοι τα δικά του δικαιώματα να χαίρωνται.

Οι άνθρωποι τον εξαιρετικό, που δεν τότε γνωρίζουν, τον βλέπουν σαν όμοιό τους και ολοένα τον τραβούν κατά τον κάμπο τους, για να τον ισοπεδώσουν. Του ορίζουν μάλιστα και θέση στην κωμωδία των κοινωνιών. Μα δεν μπορεί να αφομοιωθή με τη θέση αυτή, ξεφεύγει από παντού, γιατί είναι πλατύτερος από τη θέση του.

Και μπαίνει ο εξαιρετικός στο χορό τους είτε από αδυναμία είτε από δύναμη. Το τρίψιμο με τους ανθρώπους, όταν είναι αδύνατος, τον πειράζει και λαχταρά την ελευτεριά του στην ερημιά των βουνών του ή των κάμπων του,

γιατί κι αυτός δε βρίσκεται πάντα ψηλά σε κορφοβούνια. Μα, σαν είναι δυνατός, τίποτε δεν τον πειράζει, αντικρύζει τους ανθρώπους σα μύγες και χτυπάει δεξιά και αριστερά δεσπότης, δημιουργός και νομοθέτης.

Όταν έχη τη δύναμη να είναι περήφανος, νικητής και τύραννός τους, τότε μόνο αξίζει να μένη μέσα στους ανθρώπους. Και πάλι έπειτα να βγαίνη από τις κοινωνίες τους ακέριος, καθάριος και ελεύτερος. Περνάει και από βούρκους και από λάσπες, που αυτόν δεν τον λερώνουν.

Με την υποκρισία του την καθημερινή, δε θα καταντήση τέτοιος, που να μην ξέρη μια καλά καλά τι είναι δικό του και τι της κοινωνίας του. Μα μήπως μπορεί κανείς να φαντασθή πως, όσο δυνατός και να είναι, θα καταφέρη να ξεφύγη από την επίδραση της τριγυρισιάς του; Γιατί τάχα, αντί να την πολεμά, να μην παντρεύεται με την κοινωνία του, για να καταντήση έτσι να μη διακρίνη μια τα δικά του από τα δικά της και να έχη την ησυχία του; Δεν παντρεύεται με την κοινωνία των ανθρώπων, γιατί δεν την αγαπά και γάμο συμφεροντολογικό δεν μπορεί να κάμη.

Γι' αυτόν δυο κατάσταςες υπάρχουν, ή ν ι κ η τ ή ς ή μ ο ν α χ ό ς. Τρίτη δε διακρίνει άλλη, παρά το θ ά ν α τ ο, γιατί π ρ ό β α τ ο στο κοπάδι των ανθρώπων δεν του δόθηκε

να μπορή να γίνη αυτός. Είτε στην ερημιά του είτε στην κοι-
ωνία των ανθρώπων βρίσκεται, απομένει πάντα μόνος.

Και ο θάνατος θα έρθη στον καιρό του. Δε θα φοβηθή ο
εξαιρετικός να παίξει τη ζωή του τολμηρά, να σκορπίση τα
πλούτη του, να αποκαθή. Ολοένα αυτό κάνει, αλλά και δε θα
σκοτωθή ποτέ με το χέρι του. Ας έρθουν άλλοι να τον σκοτώ-
σουν. Μα ο Χάρος ας έρθη σε ώρα πλούτου της ψυχής του,
σε ώρα μουσική και όχι σε ώρα φτώχιας και κακομοιριάς.
Ένα μονάχα θάνατο καταλαβαίνει όμορφο, το θάνατο του
πολεμιστή επάνω στη μάχη.

Δεν πιάνει δεσμούς με τους κύκλους των ανθρώπων.
Μπαίνει εύκολα και βγαίνει πάλι όσο εύκολα και ελεύτερα
μπήκε. Από παντού ξεφεύγει, γιατί δεν μπορεί να ζήση μ α ζ ι
με τους ανθρώπους, ούτε και να κ α θ ί σ η ανάμεσά τους,
μόλις μπορεί και σ τ έ κ ε τ α ι ορθός λιγάκι αναμεταξύ τους.
Στέκεται και ύστερα προβαίνει πάλι.

Οι άνθρωποι, όταν είναι ανάμεσά τους, τον κρίνουν και
τον κρίνουν από κείνα, που γι' αυτόν δεν έχουν σημασία, από
τις πράξεις του, προπάντων τις μικρές και τις καθημερινές, και
από τα φεροίματά του. Τα κρυμμένα δράματά του, οι άνθρω-
ποι, ταπεινοί και τυφλοί, δεν τα βλέπουν, και μιλούν έξαφνα
για ένα λόγο που ξεστόμισε άσκεφτος μια μέρα- άσκεφτος,

γιατί στοχάζονταν ίσως εκείνη την ημέρα τα δράματά του τα κρυμμένα, τις αμφιβολίες του για τη μεγαλοσύνη του. Τον κρίνουν από την επιφάνειά του, γιατί με την επιφάνειά του τους σέρνει, τους θυμώνει, τους σπρώχνει, τους τραντάζει, τους στραπατσάρει, τους συνταράζει, τους διώχνει, τους συναρπάζει, τους διασκεδάζει ή τους κάνει και τον βarioύνται.

Και, ενώ γελά, σέρνει αυτός μέσα του την εικόνα του θανάτου, που αυτή είναι το κεντρί της ζωής του. Ας την κοιτάξη πάντα για να θυμάται πως α υ τ ό ς δεν είναι αιώνιος και να ξεχωρίζη διάφανα ποια είναι τα αιώνια πράγματα. Η εικόνα του θανάτου τον γεμίζει αιωνιότητα. Ταξιδιώτης, διαβατάρης μέσα στους ανθρώπους και στα πράγματα, ζη με την αίσθηση πως π ε ρ ν ά. Περνάει μέσα στον καιρό, περνάει από τόπους, που δεν είναι το λιμάνι που θα αράξη, γιατί αραξοβόλι δεν υπάρχει γι' αυτόν, περνά και γνωρίζει τα άγνωστα και ποθεί τότε κι άλλα να γνωρίση, γιατί η αιώνια δίψα της γνώσης τον κατέχει.

Εκείνο που κάθε στιγμή κάνει, εκείνο μονάχα δεν είναι αιώνιο. Αιωνιότητα είναι το α ι ώ ν ι ο δ ι ά β α από τόπους και χρόνους που δεν είναι δικό του. Ολοένα περνά και περνώντας βλέπει, μα δεν είναι μόνο θεατής και περνώντας δημιουργεί και με τίποτε δεν αφομοιώνεται περισσότερο, παρά

όσο χρειάζεται για να το καταλάβη, και δε γίνεται παντοτινά ένα με τίποτε από κείνα που περνά και είναι αιώνια προσωρινά του. Πάντα ξένος, ερημοσπίτης, δίχως σταθμό και δίχως λιμάνι κανένα, ποτέ. Πού να εγκατασταθή και γιατί;

Σπίτι του είναι το ταξίδι του και το πέρασμά του μέσα στο χρόνο από τόπους και άλλους τόπους. Με το καράβι του, που δεν αποζητά λιμιώνες να ρίξη την άγκυρά του, περνάει από κάτι γιαλούς ψηλούς, ξερούς και κίτρινους και είναι σα μεσημέρι η ηδονή μέσα του, κοιτάζει από πάνω από τους ανθρώπους, που κάθονται αντίκρυ του, και σμίγει με τη φύση. Και ύστερα περνάει ανάμεσα στα νησιά, που είναι σα σταθμοί του χρόνου. Και έπειτα ανεβαίνει στα βουνά και χάνεται στα δάση τα παρθένα, τα αξεδιάλυτα και κατεβαίνει από κει στους κάμπους, που τους δένει η ξεραίλα και το λιοπύρι. Και τότε βουτάει στα βαθιά των νερών των παγωμένων και πάλι βγαίνει και διαβαίνει και προβαίνει. Τέτοιο είναι το δικό του το σπίτι.

Την ώρα που σκοτεινιάζει η μέρα περπατεί στις πολιτείες σε κάτι συνοικίες μακρινές και μια λύπη αναβλύζει σαν από βρύση πλούσια και τον πλημμυρίζει με τα κύματά της. Είναι μόνος και είναι αιώνιος. Τίποτε ανθρώπινο δεν τον πειράζει, γιατί τα κύματα της αιωνιότητας, που αναβλύζουν από τα βάθη τα αγνώριστα της ψυχής του, τόσο ορμητικά

βγαίνουν, που σκεπάζουν τα πράματα του κόσμου, τα χρωματίζουν και τα μεταμορφώνουν. Η δύναμη των κυμάτων του είναι δυνατώτερη από κάθε άλλη δύναμη και από κάθε του κόσμου πράμα.

Και αυτός, που περνάει μέσα στη ζωή, αυτός ξεπερνά τα πράματα, τα ξεσκολίζει και δεν ξαναγυρίζει πίσω, ξεπερνά τους θεούς και τους ανθρώπους, τον έρωτα, τη ματαιότητα των πάντων, την αμφιβολία και την πίστη, τη δόξα, την αλήθεια και την ψευτιά, την κακία και την καλοσύνη, τη λύπη και τη χαρά, την ακαματοσύνη και τη δουλειά, την πράξη και τη σκέψη, και πάλι μένει ολόκληρος, α υ τ ό ς, μ' όλες τις ικανότητες, χωρίς τίποτε να θέλη και πάρα πολύ. Τι ανάγκη ν α θ έ λ η τίποτε, αφού αυτός ε ί ν α ι κ ά τ ι; Τι να θέλη ξεχωριστά, που τα θέλει όλα; Δεν αγαπά τον κόσμο· δεν είναι τάχα όλα δικά του;

Η ζωή δεν του είναι βάρος και δεν την υποφέρει στωικά. Δε δέχεται μονάχα αντρειωμένα την πίεση των πραγμάτων και των ανθρώπων, παρά και αγωνίζεται επιθετικά, γιατί πρέπει να ξεδέψη τα πλούτη του, τη δύναμή του την περισσευούμενη, την αλογάριαστη.

Τίποτε δε διαλύνει μέσα του τον πόθο της γνώσης και της πάλης. Μπαίνοντας στις κοινωνίες των ανθρώπων ακονίζει το μυαλό του και τη θέλησή του κάθε ώρα, ενώ, αν έμενε πάντα

στον πύργο του κλεισμένος ή στην ερημιά του, ίσως και να αποκοιμιούνταν σε κανένα νιρβανά.

Στέκεται στη θέση του, ίδιος καπετάνιος, στη θέση που βρήκε αυτός, μόνος του, με την αντίληψή του τη διαπεραστική, χωρίς υποταγή σε κανένα από τα συστήματα, που γράφουν τα βιβλία των ανθρώπων. Και τα βιβλία και τα γραψίματα και αυτά τα ξεπέρασε και ούτε του χρειάζονται πια για να νοιώση τον κόσμο. Η σκέψη του η αληθινή είναι κείνη σ' όποιαν κατασταλάζει την κάθε φορά.

Βέβαια, με το να είναι ο χρόνος άπειρος, θα ξαναγίνονται πολλά πράγματα, μα, επειδή και ο τόπος είναι άπειρος, δε μένει καμιά πιθανότητα για να ξαναγίνουν ποτέ απαράλλαχτα. Το αιώνιο διάβα γίνεται χωρίς ξαναγυρισμούς στα ίδια και στα ίδια. Γι' αυτό και οι εξαιρετικοί άνθρωποι δεν ξαναφανερώνονται οι ίδιοι, δε γίνονται ίσως π ι ο ε ξ α ι ρ ε τ ι κ ο ί, γιατί δεν μπορεί κανείς να ελπίζει τίποτε καλλίτερο από τον άνθρωπο, μα γίνονται κάπως α λ λ ο ι ώ τ ι κ α ε ξ α ι ρ ε τ ι κ ο ί, χωρίς να καταντήσουν ποτέ θεοί.

Ο έ ν α ς ά ν θ ρ ω π ο ς δε γίνεται, μόνο που ανοίγει και απλώνεται. Ο ά ν θ ρ ω π ο ς όμως γίνεται, η γενιά δηλαδή η ανθρώπινη και όχι ένα της άτομο. Ο άνθρωπος δεν είναι ξετελειωμένος, γι' αυτό και ο εξαιρετικός είναι

ελευτερος ναυτειάση ότι θέλει, μέσα στον κύκλο βέβαια του ανθρώπινου μορετου, και να γκρεμίση και να χαλάση και πάλι ναυτειάση. Και η ελευτεριά του αυτή τον ενθουσιάζει. Έχει στάδιο τις γενεές των ανθρώπων, που θα γεννηθούν στη γη επάνω. Αυτή την αίσθηση μορεί να τη μεταδώση και σ' όλους, συναρπάζοντας και μεθώντας τους με κρασί, με ιδανικά, με θρησκείες.

Ζη βέβαια, μα ζη αιώνια, η ουσία του δεν τοπικίζεται, δεν ειδικεύεται, δεν κλειέται μέσα στα σύνορα του καιρού του. Είναι και ά ν θ ρ ω π ο ς, μα είναι και α ι ώ ν ι ο ς, και αν ερωτευτή τούτη τη γυναίκα ή εκείνη, και αν τούτο το φαγί της εποχής του φάγη, και αν ντύνεται κατά τη μόδα του καιρού του, και αν παίρνη κάποια θέση, που του χαρίζει η κοινωνία, όπου βρέθηκε, όλα αυτά είναι ασήμαντα και αδιάφορα και περαστικά, γιατί αυτός είναι αιώνιος, όλων των τόπων και όλων των καιρών, έξω από τις κοινωνίες, όσο κι αν αυτές τον βλέπουν μέσα τους, επειδή τυχαίνη να έχη μορφή ανθρώπινη και όχι μορφή βράχου, νερού, σκουληκιού, πεύκου ή ανέμου. Και, όταν ανακατώνεται με τους ανθρώπους και παίζει μαζί τους σα να ήταν άνθρωπος, αγκαλιάζει βέβαια μορφές ζωντανές, μα περαστικές, που θα μαραθούν και θα πεθάνουν, ερωτεύεται γυναίκες σύγχρονες, παίρνει και ρουφά την πνοή των

ρόδων του καιρού του, και τότε τ' ανθρώπινα όντα τον παίρνουν γι' άνθρωπο και τον έχουν για πράμα διαβητάτικο και πρόσκαιρο σαν κι αυτά τα ίδια. Μα πόσο γελιούνται!

Ζη πάντα με το όραμα της αιωνιότητας, όπου οι άνθρωποι φαίνονται σα μύγες, οι πράξεις τους μυγοχέσματα, οι κρίσεις τους μουρμουρητά μαύρων μυγών. Είναι καθαρός και διάφανος. Περπατεί στο δρόμο που η μοίρα του προόρισε. Βλέπει, σα σε ζωγραφιά, και τη δική του τη ζωή και των άλλων ανθρώπων και τις ζωές ανθρώπων άλλων καιρών και την ιστορία όλη των ανθρώπων. Και μέσα σ' αυτή την κοντή προοπτική, που ανοίγει τόσο μεγάλον ορίζοντα, σβήνουν και χάνονται οι φιλοκοπιές της καθημερινής τους ζωής και απομένουν μόνον εκείνα, που χαράζονται άθελα στην ψυχή του, τα κύρια χαρακτηριστικά τ ο υ α ν θ ρ ῶ π ο υ, που αιώνια θα μείνουν ανάλλαχτα ως που να φοφήση το ζών «άνθρωπος».

Μ' αυτό το όραμα στα μάτια της ψυχής του ζη-δηλαδή ενεργεί και στοχάζεται- σκληρός και ευαίσθητος, ψηλός και ελεύτερος πάντα.

Τ Ε Λ Ο Σ

Σκαναρίσμα - Επεξεργασία .

Boss16